

TARTALOM

Tanulmányok

BALÁZS IMRE JÓZSEF, Az erdélyi magyar költészet az 1920-as években.....	3
EGYED EMESE, „Fátumimról írott verseim“. Gróf Teleki Domokos főispán verseskönyve	29
VOGEL ZSUZSA, Arckép, „character“ és emlékezet. Faludi Ferenc életrajzának „belső minémisége“	57
ARANY ZSUZSANNA, Kosztolányi Dezső írásai a Pesti Hírlapban	77
BIRÓ ENIKŐ, A hasonlítást kifejező melléknévi összetételek, különös tekintettel a színvevekre	93

Kisebb közlemények

KOZMA DEZSŐ, Változó Mikszáth-kép	105
SIMONCSICS PÉTER, Párhuzamos (irodalom)történetek. Elias Lönnrot Kalevalája és Arany János Toldija	109
SZILVESZTER LÁSZLÓ SZILÁRD, Az irónia poétikai–filozófiai dimenziói modern és posztmodern nézőpontból	113
CS. NAGY LAJOS, Szófeldrajzi térképlapok a kolozsvári egyetem archívumában	121

A d a t t á r

DEMETER ZSUZSA, Kovásznai Sándor <i>Előll-járó beszéde az olvasóhoz</i>	131
CSOMORTÁNI MAGDOLNA, A Hargita megyei Csiksomlyó, Csiktaplaca és Csobotfalva helynevei .	137
JANITSEK JENŐ, A Kolozs megyei Mészkö helynevei	149

S z e m l e

BALÁZS IMRE JÓZSEF, Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban (<i>Horváth Andor</i>)	153
JANCSÓ MIKLÓS, Csiky Gergely színpadi világa (<i>Kozma Dezső</i>)	158
ADORJÁNI RUDOLF KÁROLY, Lukács Sándor ravai búcsúztatói (1930–1938) (<i>Dranik Réka</i>)	160
KABÁN ANNAMÁRIA, Lét és nyelv. Tanulmányok a nyelvtudomány és nyelvhasználat történetéből (<i>Málnási Ferenc</i>).....	163
ITTZÉS NÓRA (főszerk.), A magyar nyelv nagyszótára. I. Segédletek, II. A–Azsúroz (<i>Szász Lőrinc</i>)	166
BENŐ ATTILA, A kölcsönszó jelentésvilága (<i>Szabó Zoltán</i>)	167

H í r e k

PÉNTEK JÁNOS, Szabó Zoltán (1927–2007)	169
--	-----

R e p e r t ó r i u m

TAMÁS MAGDOLNA, A Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XLI–L. évfolyamának repertóriumá	171
--	-----

SUMAR

Studii

IMRE BALÁZS JÓZSEF, Poezia maghiară ardeleană în anii 1920	3
EMESE EGYED, Cartea de versuri de contele Domokos Teleki	29
ZSUZSA VOGEL, Portret, caracter și păstrarea în amintirea națiunii. Construcțiile biografice despre Ferenc Faludi	57
ZSUZSANNA ARANY, Activitatea literară a lui Dezső Kosztolányi la revista „Pesti Hírlap”	77
ENIKŐ BIRÓ, Cuvinte compuse adjectivale, în special nume de culoare, bazate pe comparație	93

Articole

DEZSŐ KOZMA, Interpretări noi privind opera lui Kálmán Mikszáth	105
PÉTER SIMONCSICS, Istoriei (literare) paralele. <i>Kalevala</i> de Elias Lönnrot și poemul <i>Toldi</i> de János Arany	109
LÁSZLÓ SZILÁRD SZILVESZTER, Diferențele între definițiile ironiei în modernism și postmodernism	113
LAJOS CS. NAGY, File de hartă de geografie lingvistică în Arhiva Universității din Cluj	121

Materiale și documente

ZSUZSA DEMETER, <i>Prefață către cititor</i> de Sándor Kovásznai	131
MAGDOLNA CSOMORTÁNI, Toponime din Șumuleu, Toplița-Ciuc și Cioboteni (jud. Harghita)	137
JENŐ JANITSEK, Toponime din Cheia (jud. Cluj)	149

Recenzii

IMRE JÓZSEF BALÁZS, Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban (Avantgard în literatura maghiară din Transilvania) (<i>Andor Horváth</i>)	153
MIKLÓS JANCÓS, Csiky Gergely színpadi világa. (Gergely Csiky și lumea teatrului) (<i>Dezső Kozma</i>)	158
KÁROLY RUDOLF ADORJÁNI, Lukács Sándor ravai búcsúztatói (1930–1938) (Panegiricele din Rava ale lui Sándor Lukács, 1930–1938) (<i>Réka Dranik</i>)	160
ANNAMÁRIA KABÁN, Lét és nyelv. Tanulmányok a nyelvtudomány és nyelvhasználat történetéből. (Existență și limbă. Studii privind istoria lingvisticii și a uzului limbii) (<i>Ferenc Málnási</i>)	163
NÓRA ITTÉS (red. șef), A magyar nyelv nagyszótára. I. Segédletek, II. A–Azsúroz. (Dicționarul tezaur al limbii maghiare. vol. I–II.) (<i>Lőrinc Szász</i>)	166
ATTILA BENŐ, A kölcsönszó jelentésvilága. (Semiotica cuvintelor împrumutate) (<i>Zoltán Szabó</i>)	167

Cronică

JÁNOS PÉNTEK, <u>Zoltán Szabó</u> (1927–2007)	169
---	-----

Repertoriu

MAGDOLNA TAMÁS, Repertoriul revistei „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények” vol. XLI–L	171
---	-----

A FOLYÓIRAT VEZETŐ TANÁCSA

SZABÓ ZOLTÁN főszerkesztő
ANTAL ÁRPÁD főszerkesztő-helyettes
MURÁDIN LÁSZLÓ szerkesztőségi tudományos titkár
CS. GYIMESI ÉVA
CÂMPEAN ILEANA
EGYED EMESE
KOZMA DEZSÓ
PÉNTEK JÁNOS
VREMIR MÁRTA

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK évenként kétszer jelenik meg. A külföldi előfizetők megrendelhetik az EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE RODIPET S.A. vagy az ORION PRESS IMPEX 2000 SRL ügynökségeinél.

La NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK paraît deux fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à RODIPET S.A. ou à ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L. et toute commande de Roumanie sera adressée à: la Maison d'Éditions de l'Académie Roumaine.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; Tel. 4021-318 81 06, 4021-318 81 461; Fax 4021-318 24 44; E-mail: edacad@ear.ro; Adresa web: www.ead.ro

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, P.O. Box 33–57, București, România; Tel. 4021-318 70 00, 4021-318 70 01; Fax 4021-318 70 02, 4021-318 70 03; E-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., Șos. Viilor nr. 101, sector 5, bl. 1, sc. 4, ap. 98, parter, P.O. Box 77–19, sector 3, București, România; Tel. 4021-335 02 96, 4021-301 87 86; Fax 4021-335 02 96; E-mail: office@orionpress.ro

A kéziratok, a cserére szánt könyvek, valamint a levelek a szerkesztőség alábbi címére küldendők:

Redacția revistei „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények”
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță 19–21
Tel. 0264- 432 440

© 2006, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

TANULMÁNYOK

AZ ERDÉLYI MAGYAR KÖLTÉSNET AZ 1920-AS ÉVEKBEN

1. Az allegorikus-helyzetértelmező líra és szerepe

1918–1919 táján látványos költészeti kirajzás megy végbe Erdélyben, a nagyváradi *Magyar Szó* és *Tavaszi*, a vásárhelyi *Zord Idő*, a kolozsvári *Napkelet* és *Pásztortűz* beemeli a köztudatba azokat a neveket, amelyek a következő két évtizedben meghatározóvá válnak az erdélyi költészet szempontjából. Reményik Sándor, Tompa László, Áprily Lajos „triásként“ való emlegetése az irodalomtörténeti összefoglalásokban jelzi, hogy verseik – legalábbis azok egyik jelentős vonulatában – olyan elvárásrendszerrel találkozottak, amelyet együttesen tudtak kielégíteni: egyre ismertebbé váló szövegeik azt a benyomást keltették, hogy „ez maga az erdélyi költészet“. A „triász“ verseinek egy része tehát összefüggésbe hozható azokkal a törekvésekkel, amelyek a *Kiáltó Szó*-ban vagy Szentimrei Jenő és mások tollán fogalmazódtak meg ekkoriban, és amelyek egy új erdélyi identitás konstrukcióját végezték el különböző műfajú szövegekben. Ennek az identitásnak kompatibilisnek kellett lennie az új, kisebbségi – tehát nem hatalmi – pozícióval, ugyanakkor olyan szerepmolleket kellett létesítenie, amelyek segítséget nyújtanak a mindennapok megéléséhez a megváltozott körülmények között.

Ez az identitáskonstrukció szorosan összefügg a transzsilvanista ideológia csíráival, hiszen problematikussá, traumatikussá vált egyszerűen etnikai sajátosságokból kiindulni az identitás megfogalmazásakor. Szükségessé vált az önazonosságot olyan tényezőkhöz kötni, amelyek több stabilitással bíztak, amelyek hosszabb távon is megerősítő funkcióval bírhattak: a szűkebb régió földrajzi–tájspecifikus elemeihez, illetve a történelmi múlt adott helyzetben hasznosítható hagyományaihoz.

A költészetben ez az igény úgy vetítődött ki, hogy fokozatosan kialakult egy közösen épített toposzrendszer: „szótárrá“ rendeződő vándormotívumok keletkeztek, amelyek egyfajta választ, értelmezést kínáltak arra a költői és értelmiségi helyzetre, amely Trianon után jött létre. Egy időre rendkívül megnövekedett a szerzők számára a „közeli kontextus“ fontossága: az, ahogyan a másik, hasonló helyzetben lévő alkotó saját eszközeivel lereagálta a felmerült, közösségileg-etnikailag is érvényes egzisztenciális problémát. Számos olyan vers íródik ekkortájt, amely közvetlenül „választ“ jelent egy másik, korábbi szövegre: vitatkozik, vagy egyetértőleg viszonyul egy-egy költői programhoz, felvetéshez. Szentimrei Jenő életművéből *Az ár felel a gátnak* című 1922-es vers hozható fel

példaként, amely ajánlása szerint is Reményik Sándor *Gát* című versének attitűdjét „vitatja“. Ugyancsak ő szólítja meg majd, ezúttal egyetértőleg, Bartalis Jánost *Jó estét, Bartalis!* című szövegében.

A *Gát* című vers körüli „vita“ önmagában is jelzi, hogy ebben az időszakban számos erdélyi vers allegorikus kódot működtet. A Reményik-szöveg egyfajta szerepverset konstruál a gát funkciója köré, Szentimrei pedig, leértékelve ezt a funkciót, sikeresebb azonosulási mintát lát a gáton könnyedén átlépő vízáradat szerepében. A vita nyilván nem a gátépítések hasznáról vagy haszontalanságáról szól, nem egy parlamenti költségvetési vita apropóján hangzik el (bár az allegorikus működés voltaképpen ezt sem zárna ki), hanem a jelentések egy másodlagos szintjén folyik. De vajon miért válik olyannyira közkedvelté ekkoriban az allegorikus versépitkezés?

Ennek pontosabb megértéséhez érdemes segítségül hívni azt az irodalomtudományi szempontból rendkívül produktív vitát, amelyik a szimbólum és az allegória viszonyáról folyt különböző történelmi pillanatokban. E vita egyik legújabb szintje voltaképpen az angol romantikus költészet köré üledett le, és a romantika szimbolikusságát úgy fogja fel, mint ami abszolút egységbe vonja a jelentéselemeket, s ebben az egységben valami új, valami lényegi megtalálását ünnepli. Az allegória ehhez képest temporális jellegű, nem egy lényegi összefüggésre figyel, hanem folytonos aktualizálásra készítet, az olvasót egyfajta asszociatív párhuzamkeresés szerepébe helyezi bele. Az allegória már az antik retorikák normarendszerében is előzetes ismereteket feltételez, egy olyan toposzrendszert, amelyet a potenciális befogadók mindegyike ugyanúgy ért: az adekvát befogadás ezeknek az előismereteknek az aktivizálásával történik meg. A szónoki kézikönyvek koronként rengeteg hasznosítható toposzt tartalmaztak, különféle üzenetek alátámasztására. Az egységes előismeret-rendszer viszont – akárcsak maga a kultúra – atomizálódik a történelmi időben, így, az allegorikus működés „nagy történetiségének“ megrendülésével egy időben kerül felszínre az allegória temporalitása.

Voltaképpen arról van szó tehát, hogy az allegorikus kifejezőmód (befogadói) közösséget teremt, amennyiben a szöveg jelentése, annak másodlagos szintje a közös előzetes olvasói tapasztalatok nyomán alakul ki. Az allegorikus szövegek esetében, különösen ha azok erős értékjelentésekkel is ellátják a szöveg egyes elemeit, addig terjed a befogadói-értelmezői közösség határa, ameddig a közönség egyes tagjai osztoznak az aktivizált tapasztalatokban és a hozzájuk fűződő értékjelentésekben. Cs. Gyimesi Éva *Gyöngy és homok* című könyvében azt a hipotézist fogalmazza meg, hogy a transzszilvanista ideológia épp ilyen értékalakzatokra épül, amelyekben feltűnik, és valamilyen módon feloldódik egy negatív értékű ok és egy pozitív értékű okozat diszharmóniája. Jellemző példaként az irodalomtörténész a gyöngyöt termő kagyló toposzát említi, amelyet az 1918 utáni erdélyi kontextusban elsőként alighanem Áprily Lajos vet fel *A produktív fájdalom* című előadásában, ily

módon: „Túlságosan ismerős talán, de olyan tolaodó erővel jelentkezik ennél a pontnál egy nagyon találó illusztráció, hogy felhasználása elől lehetetlen elzárkózni. Az igazgyöngyről van szó, melynek keletkezéséről azt tanítja a természettudomány, hogy sebzésből lesz, abból a fájdalmas izgalomból, mellyel idegen test, többnyire homokszem, sérti meg a kagylóállatot. A megsértett állatka testének a fájdalom által kiváltott reakciója indítja meg azt a kiválasztást, melynek végső eredménye az igazgyöngy. Igazgyöngy... ha pompás termék lámpatüzeiben felcsillan irizáló fénye – a titokzatos tengerfenék megszenvedett állatkájának tiltakozó szenvedésére ki gondol?“ A korabeli identitásépítés fontos elemévé válik ez az értékalakzat, amely lehetővé teszi a közösség tagjai számára, hogy a közösen eltűrt szenvedés, és az arra adott többé-kevésbé heroikus, produktív válaszreakció alapján ismerjék fel egymást, éljék meg „mi-tudatukat“. Cs. Gyimesi Éva ennek az alakzatnak az ismétlődő jellegét emeli ki: „Jellemző mivolta nem is annyira a gyöngykagyló-analógia ismétlődéseiben, mint inkább az általa kifejezett paradoxális értékviszonyban rejlik, melynek előfordulása korántsem korlátozódik erre az egy jelképre, hanem egyfajta értékmodellként számtalan más hasonlatban, metaforában, ahogyan nevezni fogom: erkölcsi értékshimbólumban is jelentkezik.“ A vizsgált versek allegorikus működése voltaképpen annak tulajdonítható, ahogyan az értékviszonyok érvényesülnek a szövegben. A felkínált azonosulási minták azok számára válnak aktivizálává, akik ugyanúgy helyezik el az értékhangsúlyokat, akik a fentebb már vázlatosan jelzett „mi-tudat“ részesei. Mivel az allegória (a szimbólumhoz képest például nagyobb mértékben) hangsúlyosan az olvasás aktusában teljesedik ki, világos, hogy miért van sokkal inkább kitéve azoknak a változásoknak, amelyek a történetileg-földrajzilag különbözőképpen szituált olvasókat érintik. Az allegória befogadásának határai voltaképpen annak a közös tudásnak, közös értékrendszernek, ideológiának a határai, ameddig az érvényes, alkalmazható, hozzáférhető.

Reményik Sándor (1890–1941)

Reményik korán az erdélyi költészet kultikus figurájává vált. Visszavisszatérő minősítés vele kapcsolatosan az, amit Németh László 1927-ben így fogalmazott meg: „Van nagyobb költője Erdélynek, mint ő, s mégis ő az erdélyi költő.“ Ez a jellemzés elsősorban azzal az elvárásrendszerrel függ össze, amely a költőszerephez ebben az időszakban hangsúlyos közéletiséget társított (legalábbis a nyilvánosság egyik, népszerű rétegében). Széles körű ismertséget akkor szerzett Reményik, amikor az 1918–1919-es átmeneti bizonytalanságban versei leghangsúlyosabban hordozták a „mások helyett való beszéd“ modalitását. Osvát Kálmán írja róla az *Erdélyi Lexikonban*: „Erdélyben eleitől tisztelettel fogadták komoly egyéniségét. A magyarság széles rétegei érzésviláguk hú kifejezőjét látták benne. Reményik Sándor a kevés szerencsés költők egyike, aki az ifjan elnyert elismerésre későbbi műveivel rászolgálni és várakozásokat kielégíteni

tudott.“ Az utóbbi utalás kétségkívül azokra a fiatalkori versekre vonatkozik, amelyeket Reményik Végvári álnéven publikált, s amelyeket az utókor és az irodalomtörténet hajlamos utólag „publicisztikus hangvételűnek“ minősíteni. Radikális, a külvilág eseményeitől ellenségesen, passzívan elzárkózó szerepmoddjuk miatt alighanem a későbbi erdélyi politikai törekvések közé sem volt beilleszthető a Végvári-beszédmód.

Ennek ellenére ezek a versek hosszú távon is a versízlés alakítói maradtak, sőt, az 1918 őszén íródott *Erdély magyarjaihoz* című vers magát az allegorikus-helyzetértelmező beszédmódot is megelőlegezi, explicit módon:

„Virrasztottunk mi tetszhalottat már!
A lefojtott szó erősebb a jajnál,
Nyílt szónál több az allegória
S a vértezett szív a vértezett karnál.
A lefeszített rugó izmai
Nem engednek, de erőt gyűjtnek lassan,
Nagyobb erőt szül nagyobb elnyomás,
Míg döngve visszapattan.“

A Cs. Gyimesi Éva által kiemelt, paradoxonra épülő értékalakzat már ebben a versben is feltűnik: a lefojtottságban, feszültségben (gyakorlatilag: mozdulatlanságban) szunnyadó erő képzele számos későbbi transzszilvanista szöveg közös toposza lesz. Sajátos, ahogyan a vers beszélője az „eltérített“ nyelvhez is ugyanezt az erőt rendeli, a „nyílt szó“ és az „allegória“ között valamiféle ad-hoc hierarchiát létesítve. A negatív értékű ok (katonai-politikai cenzúra van, ezért nem lehet nyíltan írni, beszélni) és a pozitív értékű okozat fentihez hasonló egymásra íródása ugyanehhez az időlegesen népszerűvé váló beszédmóddhoz kapcsolódik, s a transzszilvanista ideológia majd saját rendszerébe is építi a továbbiakban.

Egy másik, ebből az időszakból származó ismert Reményik-vers szintén olyan képi megoldásokhoz folyamodik, amelyek aktualizáló tendenciájuk révén a korabeli allegorizáló költészet jellegzetes, kezdeményező erejű darabjává teszik. Bár az allegorizálás a következő években gyakran éppen az alábbival ellentétes, kiegyenlítő alaptónusú, békülékeny üzenetekhez kapcsolódik, magának a nyelvnek a működése ebben a költészeti vonulatban lényegileg azonos. A verskonstrukció a másodlagos jelentések előtérbe helyezését szolgálja, magának a nyelvnek a megmunkáltsága, illetve az elsődleges képesség jelentéktelenebb, esetlegesebb ezekben a szövegekben:

„Itthon maradok én!
Károgva és sötéten,
Mint téli varjú száraz jegenyén.

.....
 Leszek őrlő szú az idegen fában,
 Leszek az alj a felhajtott kupában,
 Az idegen vérben leszek a méreg,
 Miazma, láz, lappangó rút féreg,
 De itthon maradok!“

(*Eredj, ha tudsz!*)

Ezzel a szerepmodellel később maga Reményik sem kívánt, tudott azonosulni – „*Mért hallgatott el Végvári?*“ cím alatt 1933-ban egy szemlélődőbb, lélekbeli-tudatbeli mélységekre inkább figyelő attitűd kidolgozásának szükségességéről beszél. Verseinek egyik alapvonulatát továbbra is meghatározta a fentihez hasonló allegorizáló beszédmód (az *Ahogy lehet* című vers nyomán például a „karszti sors“ fogalma, a köves sivatagok „liliputi termőföldjeinek“ világa az erdélyi magyarság helyzetének sokadik analógiájaként kínálkozik 1935-ben), vagy az a fajta retorikusság, amely alapvetően nem tér el attól, amelyet S. Varga Pál a századfordulós költészetéről szóló könyvében (*A gondviselés-hittől a vitalizmusig*) „a derék ember fölszólamlása a világ ellen“ jegyében elemez. A közönséggel fenntartott állandó kapcsolat időről időre azt a „prófétai“ szerepet is hitelesíti számára, amely egyfajta szakralitást kölcsönöz költői megnyilatkozásai számára – ezekben a versekben közvetlenül, többes számban szólítja meg olvasóit-hallgatóit (*Az ige, Templom és iskola*). Ugyanakkor egy másik, e szereplehetőségeket folyamatosan megkérdőjelező attitűd is jelen van számos versében, ezek szorosabban kapcsolják költészetét a *Nyugat* költőinek esztétizmusához. Ezekről a versekről a következő alfejezetben esik majd szó.

Áprily Lajos (1887–1967)

Áprily abban az időszakban írja allegorikus-helyzetértelmező verseit, amikor már előtérbe kerül a transzszilvanizmus kiegyenlítő, nyitó, felülemelkedés-igényt (is) hordozó perspektívája. Az *Eredj, ha tudsz* erkölcsi töltetű, rendíthetlenséget, moccsatlanságot heroizáló attitűdje az 1920-as években kiegészül a táj változatlanságaiból, esztétikai vonatkozásaiból, illetve – helyenként – a kultúrák közötti kommunikációból energiát merítő élmény-lehetőségekkel. Noha Áprily ritkábban fordul ehhez a beszédmódhoz, a transzszilvanizmus-centrikus irodalomtörténetekben többnyire e versek nyomán vált fontossá életműve. Az *irisórai szarvas*, a *Tetőn*, a *Pisztrángok kara* (ez utóbbit a felgyült nehézségeken át is a cél, az eredet felé törekvő igyekezet érvényesítése alapján sorolhatjuk ide) a Reményiknél leírtakhoz hasonló poétikai alakzatokat mozgatnak.

A *Tetőn* – akárcsak a két másik említett vers – egy archetipikus értékviszonyra épül: a „fent“ és „lent“ ellenpólusai köré, amelyek közül az előbbi

értékelődik fel, a szakrális térérzékelés hagyományának megfelelően. A völgybeli kaotikus világ ellenpontja (a versszerkezet, az ismétlődő „ott lenn – itt fenn“ összevetések által is erősítve) a „tető“ képzetében jön létre, amelyhez az időtlenség, a változatlanság társul jellemző vonásként:

„Ott lenn: sötét ködöt kavart a katlan.
Itt fenn: a vén hegy állott mozdulatlan.

Időkbe látó, meztelen tetőjén
tisztást vetett a bujdosó verőfény.

Ott lenn: zsbongott még a völgy a láztól.
Itt fenn: fehér sajttal kínált a pásztor.

És békességes szót ejtett a szája,
és békességgel várt az esztenája.“

A vers érzékelteti, hogy a „fent“ régiójában, a csendes szemlélődés terében újjáalakítható az a rend, az a harmónia, amely a völgybeli világra nem jellemző. Ugyanakkor ez a „tető“ a valódi, emberi kommunikáció helye is, ahol működőképesek a „békesség“ szabályai. Eddig a pontig a formálódó szerep a természetbe kivonuló, a természethez menekülő költő akkorra már több évszázados toposzát variálja. Az allegorikus olvasatlehetőség a vers utolsó szava felől erősödik fel, ahol a tető otthonosságához „Erdély“ fogalma társul – és vele együtt a mindennapi gondokon való felülemelkedés, a tág horizontúság. Az erdélyiség mint „világfigyelő tető“ tűnik fel egyébként az *Erdélyi Helikon* című folyóirat Áprily által fogalmazott programcikkében is.

Az irisórai szarvas másfajta, még áttételesebb jelölőelemekkel helyezi bele a verset az allegorikus helyzetértelmező líra vonulatába. Láng Gusztáv értelmezésében „a költő és a »közönséges«, nyájszellemű társadalom feloldhatatlan lelki ellentétét felmutató versek sorába tartozik, mint aminő például Baudelaire *Albatrosza*.“ Ugyanakkor „az identitásvesztés többértelmű allegóriája“ is, mondja az irodalomtörténész. Az Áprily-versekre egyébként kevésbé jellemző tájszavak („gornyik“, „csobán“, „fenyővíz“), illetve maga a címben szereplő helynév felerősítik a vers olvasatának helyi vonatkozásait: azt, hogy a térségben, ahol a fenti szavak használatosak, a hasonló történetek kiemelt fontossággal bírnak.

A *Tetőn* kapcsán már vázolt archetipikus értékviszony-rendszer itt is érvényes, a szarvasborjú, amelynek a völgyben, háziállatként való felnövését követi és kommentálja végig a vers, a „fent“ világához tartozik, amelyhez lényegében ugyanazok a vonások társulnak, mint a *Tetőn*-ben. Talán egyetlen vonatkozással bővül a „fent“ jelentésmezeje: a szabadságéval. „A szarvas új

otthonát kétszer minősíti jelző, mindkettő a szabadsághiány szinonimája: »fakorlátos [...] hely«, »palánkos otthon«. Az identitásvesztés szabadságvesztéssel jár, illetve – hiszen a történetben a kettő között párhuzam van, nem oksági kapcsolat – a szabadsághiány identitáshiánnyal társul. A kettő egymásnak egyszerre oka és következménye.“ – mutat rá Láng Gusztáv. A vers zárata a transzszilvanizmusra jellemző paradox értékalkazatnak megfelelően alakul, a hegy felől érkező szarvasbőgésre „válaszként“ így reagál az irisórai szarvas:

„S akkor: párát zihált remegve szája,
idegen lett palánkos otthona,
idegen lett testvére, mostohája –
s a ködbe hördült, mint az orgona.“

A probléma, ha úgy tetszik, az esztétikum szférájában oldódik fel – zenévé. Kommentárjában Cs. Gyimesi Éva kiemeli, hogy más, lehetséges alternatívákkal összevetve ebben a végkifejletben „megoldás nincs, csak enyhület, és megmarad a paradoxális értékviszony“. A szarvas „történetébe“ kódolt viszonyulásmód kiegyenlítő, konfliktusoldó jellegét a következőképpen foglalja össze Gyimesi: „Az úgynevezett »kisebbségi humánus« jellegzetessége lényegében az erkölcsi értékeknek ebben a konfliktusoldó szerepében rejlik. Ez az a védekező életfunkció, amelyet a megmaradásnak, tehát az életnek a szolgálatába állít, és amelyet a lemondásért kárpótló alkotás feltételének is tekint. [...] Sajátossága még jobban kitűnik, ha egybevetjük azzal a, mondjuk, »forradalmi humánus«-nak nevezhető értékalkazattal, amelyben az erkölcsi értékek nem a konfliktus enyhítésére, hanem megoldására összpontosulnak.“

A fentebbiekben jelzett jelentéstartalmak érthető módon megkönnyítették Áprily Lajos befogadását a transzszilvanista kánonba. Ugyanakkor költészete kapcsán gyakran folyamodott a recepció ahhoz az olvasási alakzathoz, amely a versekből *hiányzó* tartalmakat vetítette vissza az Áprily-lírára, ily módon konstruálva meg többi versei „erdélyiségét“ vagy „társadalmi relevanciáját“. A „helikoni triász“ tagjai közül a leginkább szervesen kapcsolódik költészete az esztétista hagyományhoz, ilyen vonatkozásban még bővebb elemzést igényel.

Tompa László (1883–1964)

Versei már-már alternatíva-nélkülinek mutatják a helyzetértelmező líra alapvetően borongós, ugyanakkor emelkedett hangvételű diskurzusát. A Tompa-költészet szívesen merít az 1920-as évek fordulóján kialakított toposzrendszerből, és már verscímei is jelzik, milyen életérzésekkel, hangulatokkal alakítja azt saját céljainak megfelelően: *Havasi tájékon*, *Ágról szakadt levelet...*, *Magányos fenyő*, *Erdélyi magaslaton*, *Erdélyi télben* stb. Az allegorikus képi rendszer mélyén Tompánál általában a „virrasztó“ szerepe áll: a

versek beszélője, mintegy kivonulva a magaslat távlatokat nyitó világába, érintetlenül őrzi önmagát egy majdan bekövetkező pillanat számára, amikor a hajnali szél vagy valamiféle más hírvivő változások hírért hozza.

Erőtéljes hangsúlyt kap ugyanakkor verseiben – és ez a „triász“ tagjai közül rá jellemző leginkább – az elvágódás hangneme. Állandóan visszatérő színtér a Tompa-versekben a kisváros, amely nem elégíti ki mindazokat az igényeket, amelyeket a versek beszélője lakóhelyével szemben támaszt. Úgy tűnik, mintha a versek hőse nem tudna vagy nem akarna a város részévé válni. A Csehov-darabok szervezőelve: az elutazás, a gyökeres változtatás vágya működteti ezeket a szövegeket, mondhatni, időtlenül, anélkül, hogy a változásokról valaha is hírt kapna az olvasó. A város itt az a hely, amelynek legfontosabb jellemzője, hogy legjobb lenne felcserélni egy másikkal, egy „autentikusabb“ hellyel. Magát a megszólalást is megnehezíti, ahogy a *Kisvárosi sáros utcákon* című vers is érzékelteti:

„Itt úgy lefog és fojt ma minden!
Ez összeszorult szürke házak
Zord örökök mind rám vigyáznak.
Kijutok-e még egyszer innen?
Ha szabad élet lenne társam,
Sík rétek bő fénymámorával...
Vagy nagy városban harc, pogány zaj,
Mely ingerel, hogy túlkiáltam!“

Az elképzelt, vágyott város a többszólamú, kaotikus beszéd, a zaj színtere, amely bekapcsolódásra ösztönzi a potenciális megszólalót. Ez azonban mindvégig hozzáférhetetlen marad. Igaz, az egyik legismertebb Tompa-versben, a *Lófűrösztés*-ben feltűnik egy másik, távoli világ is, Pennsylvania vagy Doberdó helynevei által jelölve. Ez utóbbi versben viszont már az analógia válik fontossá: hogy a helytállás etikája ugyanúgy jellemző a székelyekre, bármerre is járjanak a nagyvilágban. A vers allegorikus szintje végső soron egyetlen jelentéselemre épül, a kitartásra, a mozdíthatatlanságra – akárcsak a már említett Reményik-vers, a *Gát*. Teljes vers épül rá erre az elemre, időtlenné, egyfajta értékjelképpé változtatva egy életképet:

„Így lovukon, szinte helyükre kövülve időznek,
Két szíjas székely, bajviselt, bús, konokarcú –
Fölöttük madár hús, árnyvető fellegek úsznak
A dél még izzóbb, – ők állnak rezzenetlen
Szoborként. [...]

Ők örömtelenül is, ha kínba tébolyodottan:
Itt fognak állni, örökké, – hogy Imre szorítja,
Áron pedig... Áron nem hagyja magát!“

A virrasztó-attitűddel cseng egybe a *Lófűrösztés* által eszményített modell is. Más versek, az *Erdélyi télben* például a helyben maradás indokaira is rákérdéznek, talán éppen itt a legradikálisabban, a legtöbb kétkedéssel. A váltás éppen a lüktetőnek, kaotikusnak tételezett nagyváros felé irányulna, ez azonban nem következik be:

„Karomban is meg-megbizserdül a vágy:
Nekivágni az élet sodróbb áramának:
.....
De mindjárt érzem: valami visszatart.
Mi? Nem tudom. Ám úgy látszik: erős!
Azt mondom néha: talán a gondok... család...
De lehet más is – – Elég, hogy maradok,
A csillagokat kérdeve: jön-e már tavasz?“

A transzszilvanizmus gondolatkörén belül voltaképpen nem szükséges racionális érveket találni a helyben maradás opciója mellett, a kontextus, a használt toposzrendszer mintegy önműködően felértékeli ezt a választást. Tompa költészete mindvégig e versvilág közelében marad, költészete sokat bíz a másodlagos jelentéstartalmak párbeszédképességére, anélkül azonban, hogy a verszene vagy az elsődleges képi szint döntően járulna ehhez hozzá.

Szentimrei Jenő (1891–1959)

Az allegorikus kifejezésmód, láthattuk, Reményiknél is más-más jelentéseket hordoz különféle időpillanatokban. A költészeti modernség változatainak áttekintése előtt vessünk még egy pillantást arra a Szentimrei-versre, amely – szintén merítve az allegorikus líra eszköztárából – egy másfajta attitűdöt próbál heroizálni-időtleníteni.

„[...] Rajta hát,
játszd végig, gát, a magad szerepét!
De él az ár és tovazúdul fölötted,
miként futóhomok felett orkán viharja.
Sodrába kerül akkor mind, ami él,
kőgát, betonpart s minden teremtésre tehetetlen
egybefeszült emberi csökönyösség,

mind, mind, mit az ember gyűlölet-vaksága emelt,
gátjául a Teremtő áldott megáradásainak,
s mindennel szemközt, ami ős, istentől adott szabadság.“

(Az ár felel a gátnak)

Szentimrei Jenő ekkoriban a meglévő ideológiai-mentális-közösségi konstrukciók megváltoztatásában lát kiaknázatlan lehetőségeket. Olyan lapok kiadásával-szerkesztésével foglalatосkodik a húszas évek elején (*Keleti Újság, Napkelet, Vasárnap* stb.), amelyek éppen az erdélyi kultúra monolitikusságát próbálják megtörni. Versei az expresszionizmusból ismerős változáselvű ideológiákhoz közelítenek. Nem hiányzik belőlük az a fajta irónia sem, amely az 1910-es évekbeli áttételesen politikus töltetű expresszionista versek sajátja:

„Nagy Mű a gát, amiként nagy Mű a vakondok
hegyes orral túrt földhányása ugyanacsak,
vagy miként roppant Mű e rohadt Európán
keresztbe-kasul kígyózó hadiárkok szövevénye.“

Szentimrei verse valamiféle örök organikusságot állít szembe a gátépítő racionalizmussal, a természet önelvűségét, eredendő formátlanságát, saját törvényeinek megfelelő változásait értékeli fel, az emberi beavatkozások erősnek, lerombolhatatlannak vélt, de valójában mulandó eredményei ellenében. A vers elsődleges szintje, mondhatni, a globális környezetvédelem érvei, ideológiája felé nyit átjárási lehetőségeket, amelyben a természet helyreállító mechanizmusai erősebbnek bizonyulnak az emberi konstrukciónál. A másodlagos jelentések szintjére átfordítva ugyanakkor – és ebben a jelentésrétegben „vitázik“ a Reményik-verssel – a lefojtottság ereje, az energiákat a mozdíthatatlanságra fordító attitűd kérdőjeleződik meg, annak hosszú távú fenntarthatósága. A gát-metaphora lebontását végzi el voltaképpen a szöveg, miközben az allegorikus versbeszéd keretein belül marad: a gát a szó szoros értelmében vett építmény, csak időlegesen állhat ellen a víznek, amelynek ereje viszont – a vers érvrendszerében – örök. Ebben az értékrendben a „tartósság“ továbbra is kiemelt értéknek számít, ugyanakkor mellé illesztődnek az expresszionizmus aktivizáló ideológiájának kulcselemei: a „csodaúj, csodaszép élet“, a „szabadság“, az „örök teremtő Erő“, az előregedő struktúrákkal szembeni tiszteletlenség („kölyökhajjaim is átszökösik mohos vállad, / s pöffeszkedő gögöd szembekacagják“).

A problémát, a kétféle értékrend hangsúlyeltolódásait természetesen nem „oldja meg“ a két vers. Egyfajta megoldást az jelent majd a továbbiakban, hogy a húszas–harmincas években fellépő költők versei (Dsida, Jékely, Szemlér stb.) egyre kevésbé használják az allegorikus-helyzetértelmező kódot, a politikai-nemzeti stratégiák kidolgozása más diskurzusok keretein belül folytatódik.

2. Modernség-változatok a húszas évek erdélyi magyar költészetében

Az allegorizáló-helyzetértelmező líra nem a modernség különféle költészeti tendenciáitól elszigetelten jelentkezett az erdélyi magyar költészetben. Az allegorizáló erdélyi költészetnek viszont volt egy olyan jellegzetessége, amely a maga szempontjai szerint rendezte újra a különféle poétikai alakzatokat: az, hogy egy jól körülhatárolt, egzisztenciális helyzetének egyik összetevőjét (a hirtelen a kisebbség pozíciójába került etnikum identitás-elemét) tekintve homogén közönséghez szólt. Mindaddig, amíg az identitásváltás sokkja elevenen élt a megszólított közönségben, a költők számíthattak arra, hogy a felkínált azonosulási minták, másodlagos jelentéstartalmak ugyanúgy hatnak majd az egyes olvasókra. Így éppen a modernség poétikáinak akkorra már a magyar költészetben is hagyománnyal rendelkező többértelműsítő tendenciái tűntek el, oldódtak fel ezekben a versekben. Az önazonosság, a különböző szerepek századfordulón tapasztalt diszharmóniája időlegesen alárendelődtek egyetlen, erőteljesen traumatikus identitásnak: a „kisebbségi magyar“ szerepének.

Kétségtelen azonban, hogy egy irodalmat, egy szerzőt nem egyetlen probléma foglalkoztat a nap huszonnégy órájában vagy a különböző életkorok, társadalmi-magánéleti szerepek változásai során. Azok a szerzők, akik már az 1918-as fordulat előtt is publikáltak, tovább építették költészetük korábbi vonulatait (is), a fiatalabbak pedig, akárcsak a korábbi korosztályok, az élet teljességét igyekeztek megragadni verseikben. A helyzetértelmező versek inkább afféle újonnan létesült szerephez új beszédmódot próbálgató törekvéshez illeszkednek.

Mielőtt a két világháború közötti erdélyi költészet fontosabb teljesítményeit a modernség kontextusában vizsgálnánk, szükségesnek tűnik néhány általánosabb viszonyítási pont kirajzolása. Az erdélyi közegben a századelőn sajátos szimbiózisban létezett a civilizatorikus modernség polgári világa, illetve egy arisztokratikus, esszenciálisan hagyományelvű világ. Ilyen körülmények között még inkább lehetőség nyílt arra, hogy a modernség mintegy előtérbe állítsa önmeghatározásának „ellenzéki“ hangsúlyait.

A modernség lemond a változhatatlanság illetve a transzcendencia elvéről, világmagyarázata alapvetően demitizáló, az immanencia-elve épülő. E folyamatszerűen kibomló történet végső soron azt eredményezi, hogy fokozatosan csökken a transzcendencia körében magyarázott dolgok, törvényszerűségek aránya, az öntörvényű, saját logikához vagy rejtélyességhez igazodó világelemekhez képest. Az „általános“ világmagyarázatok szerepe, esélye jelentősen csökkent ebben a nézetrendszerben.

A modernség is megteremti saját központi értékeit (például a rációt vagy a szabadságot), de az ezekhez az értékekhez rendelt cselekvési minták, azonosulási lehetőségek lényegesen képlékenyebbek, mint a transzcendencia-építő világmagyarázatban. Az egyén, a szubjektum ebben a konstrukcióban önmagára van utalva.

A magyar irodalom esztétista vonulata (amely többé-kevésbé egybeesik azzal, amelyet a stiláris árnyalatok szintjén a szimbolizmus, szecesszió és impresszionizmus irányzataira bontott korábban az irodalomtörténet) a XIX. század végétől a XX. század első néhány évtizedéig erőteljesen érvényesül, sokáig defenzívába szorulva a korábbi kánonformáló erővel, majd az 1910-es évektől kezdődően, más módon, a Kassák Lajos által kezdeményezett avantgárd formációkkal szemben. Pozíciója voltaképpen a *Nyugat* című folyóirat és a többféle vershagyomány, költői szerepmódel felé nyitott Ady Endre révén erősödik meg, az avantgárd kontesztációját pedig majd egy fokozatos és kevésbé látványos újabb átalakulással, az utómodern versbeszédhez való eléréssel teszi zárójelbe.

Az erdélyi költészet – amely a századelős nagyváradi kulturális pezsgéssel is természetes kölcsönhatásba került – a tízes-húszas években elsősorban a szecessziós-szimbolista versnyelvet érezte továbbírhatónak, ezt színezte és egészítette ki néhány költő életművében ezzel egyidejűleg az avantgárd beszédmód.

Reményik Sándor

Reményik, aki 1919-ben Rilke-fordításkötetet is publikált, számos verse tanúsága szerint közel érezte magához a szemlélődésben feloldódó költő szerepét. El-elbizonytalanodó, állandóan új fogódzókat kereső költészet az övé. Kései verseiben tűnik fel legexplicitebb módon az a szerepválság, amellyel küszködik, sőt, egy 1938-as versben a modernista költészet egyik nagy toposza is megjelenik:

„S mi a te szétdarabolságod, Ország,
Ahhoz képest, ahogy szétdarabolták
És szétszórták egyetlen éneket!!“
(*Megszállottan, s szétdaraboltan*)

Maga a jelzett élmény azonban korántsem ennyire kései fejlemény nála. Már az 1920-as évek elején hangsúlyos problémát jelent számára, hogy különböző szerepeiben egyaránt folytonosnak érezze saját személyiségét: „Látja, én egész pesti tartózkodásom alatt folyton azt éreztem, hogy egy csúnya madárijesztőhöz hasonlítok, akinek szomorú, üres rongyait egy vézna karón lobogtatja a decemberi szél. [...] Erre a madárijesztőre azt mondják, hogy igazi zászló és úgy bánnak vele. – Én nem akarok már zászló lenni [...] Hiába akasztanak ki annak, hiába szerepeltetnek, csak madárijesztő mivoltomat árulom el.“ – írja egy 1922-es levelében.

Ez a fragmentáltság-érzet természetesen összefügg azzal a tartalmi-ideológiai váltással is, amely a Végvári-versek és a későbbi Reményik-versek között következik be, ugyanakkor maga a szerepválság átfogóbbnak mutatkozik

ennél. Több szövegében – és ezek poétikailag is kifogástalannak mondhatók – felvetődik a látás, illetve ezen keresztül az érzékelés, az értékek relativitásának problémája is. *Kölcsön* című verse mindezt egyfajta impresszionista képiség révén közvetíti, mintegy a másik, a vágyott látásmódhoz tartozó nyelvként:

„Add egy órára kölcsön a szemed.
 A nyugodt, tiszta pillantásodat,
 Mely felitatja ezt az őszi pompát:
 A barnát, bronzot, bíbort, aranyat,
 S hatalmat ad a táj fölött Neked.
 Add egy órára kölcsön a szemed.

 Milyen lehet a te szemed belül?
 Ahogy a világra most ráderül:
 A világ nézi vele önmagát.
 Ó, ha csak egy órára megszerezném
 A szemed titokzatos alkatát!“

Hasonló problémát vet fel, ezúttal a saját érzékelésre összpontosítva *A belülvalók árnyéka* című vers, a *Három pad* pedig, különböző szerepeket, élethelyzeteket konstruálva azt az abszurditást is felmutatja, amely az emberi létezés törekenység-érzetéhez kapcsolódik:

„A harmadik pad a sorban üres volt.
 Azon nem pihent sem eleven, sem holt.
 Gondoltam: ha ráülnék pillanatra:
 Az a pad akkor is üres maradna.“

A teljes életművet áttekintve világossá válik, hogy bár retorikus, tartalomorientált műveiben a versforma mellékesnek tűnik, s ennek következtében olykor igénytelen, Reményiknél található a zeneiségre, finom hangulatú képiségre épülő szövegeket is (*Őszi kukoricás partján*, *Emberentúli kék* stb.), amelyek az impresszionista-szecessziós magyar költészet fontos képviselői közé emelik őt.

Áprily Lajos

Az Áprily-költészet értékelését végigkíséri az az alaphang, amelyet Kuncz Aladár felvetése óta nehéz megkerülni: „Az életnek ez a lemondó, emlékekből táplálkozó, őszi napsugárral beragyogott átélése Áprily Lajosnál szükségképpen a legközvetlenebb művészi formához: a zeneihez vezetett. [...] Verseinek zeneisége nála nemcsak formai sajátosság, hanem elsősorban költői szemléletének kiegyensúlyozódása.“ A „kiegyensúlyozás“ fogalma alighanem azért kapcsolódik ezekben az értelmezésekben az Áprily-költészethez, mert a

versek alaphangvétele elégikus vagy legalábbis melankolikus. A zeneiség gyakran mintegy illusztratív szólamként tűnik fel e hangulatiság mellett. Máskor – így a *Március* vagy a *Tavaszdik* szabályosan lüktető soraiban – dinamizáló erőként hat:

„Régi, kiszáradt
tó vize árad,
néma kutakban a víz kibuzog.
Zeng a picinyke
szénfejű cinke
víg dithyrambusa: dactilusok.“
(*Március*)

Érdeemes odafigyelni a nyelvre, amelyben megjelenítődik a tavasz-élmény. Az elragadtatás, amelyet a természet erőinek megújulása nyújthat, széles körben, szinte általánosan megélt pillanat. Áprily szövegének lüktetése önmagában is közvetíti ezt az élményt. Ugyanakkor mintegy át is esztétizálja azt, kulturális kóddal látva el a tapasztalatot. Önreflexív gesztusként fölfedi a vers saját zenei struktúráját, a daktilusok szerepét. Ugyanakkor a dithürambosz himnikus műfajára való utalás időben is kiterjeszti az élményt, megnyitja azt az antik világ felé. A modernség egyik legmeghatározóbb filozófusa, Friedrich Nietzsche nyomán akár ki is bővíthető a vers utalásrendszere, hiszen számára a Dionüszosz-kultusz egyfajta globális olvasatlehetőséget nyújt – az apollóni modellel kiegészülve – a nyugati kultúrához. „Narkotizáló italok hatására – írja Nietzsche *A tragédia születésében* –, amiről minden természeti ember és nép himnuszokban szól, vagy a tavasz ellenállhatatlan, az egész természetet érzéki gerjedelmekkel átható közeledtére ébrednek fel azok a dionüszoszi izgalmak-indulatok, melyeknek fokozódása közepette a szubjektív elenyészik és teljes önfeledtségbe merül. [...] A dionüszoszi dithürambosz az ember valamennyi szimbolikus képességét a legmagasabb teljesítményekre hajszolta. [...] Most már szimbolikusan kifejezésre kell jutnia a természet mivoltának; a szimbólumok új világára van szükség; a teljes testi szimbolikára egyrészt, tehát nem csupán arra, amit a száj, az arc, a szó kifejez, hanem a test minden tagját ritmikusan mozgásba lendítő táncra. S másrészt fejlődésnek indul a többi szimbolikus erő is, hirtelen féktelenné válik a zene ritmusa, a dinamikája, a harmóniái.“ A hosszabb idézet alapján kifejezhető talán annak ambivalenciája is, ahogyan Áprily tökéletes formaművészettel, hangulatilag is megalapozva voltaképpen „dionüszoszi“ funkcióban használja az „apollóni“ módon megmunkált nyelvet. A zenében való teljes feloldódás nem következik be nála, ott érezzük verseiben – még ha olykor elhalványulva is – a figyelő tekintetet, az önkontrollt. Az a felszabadultság, nyelvi tobzódás, amely később majd Dsida Jenő vagy Kovács András Ferenc

verseiben jelentkezik, kétségtelenül előzményként nyúlhat vissza Áprilyhoz, de a dithyrambikusság, annak nietzschei értelmében, nem tűnik fel nála.

Értelmezői általában felfigyelnek költészetének erre a vonására, és valamiféle elidegenedtség-élménnyel hozzák kapcsolatba: „az önkifejezés az objektív törvény megismerésének és felmutatásának álarcában jár e lírában; nem hangulatvilágot fejeznek ki versei, hanem világhangulatot. [...] Költő és világ elidegenülése – vagy a szépségtől elidegenülő világ élménye – esztétikai értelemben is elidegenítő hatású, amennyiben a költő többé nem adhatja át magát a valóság kínálta szépség- és harmóniaélménynek“ – mondja róla Láng Gusztáv. Ez a modernség horizontjában gyakran feltűnő tapasztalat a nyelvtől, illetve a játszott szerepektől való elidegenedést is implikálja Áprilynál, sajátos billegést hoz létre nála tárgyias és személyes beszédmodok között. Voltaképpen ebben a köztességben helyezhető el az az átesztétizáló tendencia is, amely a személyesség diskurzusában szólal meg ugyan, de a metaforizáció révén ki is emeli a kommunikációt, az „add“ felhívó funkcióját a köznapi érintkezés keretei közül:

„S most add a lelked: karcsu váza,
mely őrzi még a nyár borát –“
(Ajánlás)

Hangsúlyosan a modernséghez kötődő elem Áprily visszatekintő-émlékező verseiben az a megoldás is, amely nevekből kiindulva próbál közvetíteni szövegeiben. Nem a múlt teljességét kívánja rekonstruálni, inkább nevek köré épít fel történeteket, mint talán legszebbik versében:

„Tudtam, hogy itt ringatja rég az álom,
s tudtam, elmúlt nevét már nem találom.

De a vasárnap délutáni csendben
nagyon dalolt a név zenéje bennem.

S amíg dalolt, a századokba néztem
s a holt professzor szellemét idéztem,

akinek egyszer meleg lett a vére
Aletta van der Maet nevére.“

(Tavaszi házsongárdi temetőben)

Hasonló, emlékeket a név által megérezkítő technikával szembesülhet az olvasó a „Domine Jó József“ megszólítására épülő *Szilenciumban*, a korai *Nevek* ciklusban vagy az ugyancsak remek *Találkozásom Farkas Gabriellel* című versben. Az észlelő már nem magukat a dolgokat, magukat a korábról ismert

személyeket találja meg, csupán rájuk utaló nyomokat: neveket, köveket. Ha a *Tetőn* kapcsán kiemelt archetipikus „fent” helyszínénél maradunk, azt mondhatjuk, hogy Áprily a dolgotól való eltávolodás tapasztalatát is bevonja a saját képére alakított toposz jelentésébe. Költészete mindvégig ebben a regiszterben mozog: a kontemplatív hajlam, az elemző-intellektuális viszonyulás végigkíséri pályáján, az esztétista vershagyomány talán legkiválóbb erdélyi továbbbírójaként.

Bárd Oszkár (1893–1942)

Bárd azok közé tartozott, akik a két világháború közötti időszak majd mindegyik fontosabb folyóiratában közöltek verseket: a *Zord Időtől*, *Tavasztól*, *Napkelet-től*, *Pásztortűz-től* az *Erdélyi Helikon*-ig és a *Korunk*-ig. Tekintélyt kölcsönzött neki irodalmi körökben az a szervezői törekvés, amelyet már 1911-től, az ekkor indított *Haladás* című lapja, majd 1914-től az *Erdélyi Figyelő* szerkesztése révén képviselt. Első verseskötete, az 1912-es *Bálványok s bilincsek* a szimbolista-szeccessziós beszédmód jegyeit viseli magán. A kötetindító vers groteszk, a korabeli kontextusban akár depoetizálónak is tekinthető irányultságot ígér, amely azonban őrzi a szimbolista lényegiség-elv centrális fontosságát is:

„Lelkem: újságlap, (az Élettől oly gyűrődött lett már!)
Benn tömött sorban napi hírek állnak:
Civódás, ölés, ölelés,
Mámor, mélzás, kétkedés
És reszketés és porig égett házfalak...

S a sok minden közt [...]
A gyűrött lapban el van rejtve
– És ettől minden színt lehell be –
Egy dal, egy kép, egy álmodás [...]

A „kinti” és „benti” világ viszonyát Bárd költészete mindvégig ellentétként mutatja meg, többnyire értékhierarchiát is tételezve a kettő között. Versei általában a meditáció, a gondolati elmélyülés fontosságát hangsúlyozzák, a külvilág készleteseinek, elvárásainak való megfeleléssel szemben. Ezt az alapirányultságot időről időre „ellendalok” törlik meg, anélkül azonban, hogy döntően megváltoztatnák a versek hangvételét vagy a költői szerepkonstrukciót. Kései, 1939-es művében egyfajta időbeli hosszmeteszetet nyújt ehhez kapcsolódó nézeteiről, az egyre hisztérikusabbá és egyre zajosabbá váló közhangulat kontextusát is beépítve fanyar versébe:

„Ó, hagynám már, hogy parancsoljon nekünk
és előírjon mindent a közösség,

eltúrném, hogy a szabad szárnyalást is
 a szociális célok mögé kössék,
 de jaj, mindegy, hogy milyen úton járunk,
 mindegy, hogy mit s mindegy, miként kiáltsak,
 hiszen ott kint feleslegessé most már
 az Igaz is, nemcsak a Szépség vált csak!“

(Művészet)

Bizonyos értelemben tézisversek ezek: a művész és a művészetek külvilághoz, közönséghez fűződő viszonyának állandó újrafogalmazását végzik el – visszatérő probléma ez a századelő magyar költészetében. Bárd pályáivlezáró verse, amely után már csak a kisebbik fia korai, 1941-es halála után írt gyász-ciklusa, az *Örökre 19 éves...* következik, arról tanúskodik, hogy költői koncepciója alakult ugyan az évtizedek során, de számára mindvégig az „ott kint“ világa tűnt képlékenyebbnek, kevésbé szilárdnak.

Áprily Lajos második, *Mi lesz velünk?* című kötete kapcsán írja róla 1924-ben: „Ennek a tudatos és programos lírának a költője egyúttal az erdélyi irodalom legérdekesebb eklektikusa.“ A teljes költői pályára is vonatkozatható megállapítást Áprily ugyan inkább (aktivizáló) tartalmi és (klasszikus) formai jegyek kapcsán teszi, de tágabb értelemben is érvényes lehet. Bárd pályája hangsúlyosan Ady nyomán indul, az első kötet kiadásakor még csak tizenkilenc éves költő strófaszervezetei, motívumai („nagy bánatok“, „titok-kapu“ stb.) ismerősek lehettek a versben is megidézett Ady Endre olvasói számára. Ugyanakkor illeszkednek a modernség tágabb kontextusába is, olyan versek révén, amelyek nem köthetők egyszerűen az Ady-féle versnyelvhez, bár nem is idegenek teljességgel attól:

„Boltok kirakatai csillognak bennem,
 Beléjük rakom minden kincsem:
 Jóságot, törtetést, bünt és vétket,
 Előttük mostan sok ember lépked.“

(*Én, a vétek-árus*)

A Bárd-költészet gazdagodása, vonatkozási rendszerének bővülése kétségkívül lemérhető a második kötetében. A tudatos, tézisjellegű építkezést a kötet ciklusszerkezete is jelzi, mintegy dióhéjban összegezve a kötet gondolati-hangulati ívét. A cikluscímek így hangzanak: *Kortárs vagyok*, *Mi lesz velünk?*, *Elpusztulunk*, *Én meg akarom magam tartani*, *Hiszek*. A kötet a héber és keresztény mitológia elemeiből, a világháborús történetekből, olvasmányélményekből (Kant, Schopenhauer, Einstein stb.) építi fel motívumrendszerét, elvi álláspontokat fogalmaz meg, vitatkozik más tézisekkel, ambivalens viszonyt épít ki a külvilággal.

Bárd versei mindvégig hangsúlyosan utalnak arra a gátra, küszöbre, amely a szimbolista költészet metafizikus jellegét is meghatározza: a lényegiség rejtőzködő volta, a kimondhatatlanság tapasztalata számos harmincas években publikált versében is feltűnik (*Ez zárt világ*, *Lidérces titok*, *Kell lennie* stb.). Ez a küszöb-élmény tűnik költészete legjellemzőbb vonásának: ennek tulajdonítható, hogy a „kint“ és a „bent“ világa nem keveredik el nála, bár olykor találkoznak valamiféle metafizikus, a gondolatiság számára igazából hozzáférhetetlennek bizonyuló szinten. *Kell lennie* című verse egyaránt érezteti a különböző szintek egybe-látásának vágyát és az ehhez kapcsolódó rezignációt:

„Kell lennie, kell lennie egy szónak,
mitől az ájult öntudatra tér,
szolid mederbe mitől visszalendül
a testvérgyilkos, buja, balga vér,
egy szó, amitől halkán feloldódik
a sok hurok, póz, ádáz, hülye csel,
egy szó, amit a mikroszkóp s a távcső
egyformán lát s egyformán helyesel.“

Szombati-Szabó István (1887–1934)

Bárd Oszkár első lapjában, a *Haladás*-ban is feltűnik már a pap-költő neve. Első kötetei szülővárosában, Debrecenben jelentek meg, az első világháború után Resicáról, majd Lugosról küldi verseit, versfordításait a fontosabb erdélyi lapoknak. Versei kapcsán Molter Károly a világban való gyönyörködést, az élet adományaival való szeretetteljes babrálást emeli ki. Költészete a századvégi és az esztétista vershagyományra épül, élete utolsó éveiben szabad verseket is publikál az *Erdélyi Helikon*-ban. Emlékeztetesként „rím-játék“ alcímmel közölt versei, amelyek Kosztolányi bravúros megoldásait idézik fel az olvasóban:

„Hull a zápor... nézd, hogy áznak,
Nézd, hogy fáznak,
Nézd, hogy néznek;
A kezükkel hadonáznak,
Kavargását nézd a kéznek,
Most a szókkal mint tekéznak,
Most meg, látod, mintha láznak
Ujja érné őket: fáznak.“

(*Kinézőnk az ablakon*)

Bár kezdettől meghívást kapott a marosvécsi helikoni találkozókra, Szombati-Szabó hosszabb távon az erdélyi irodalmi élet és irodalmi köztudat peremére szorult – alighanem ezért csatlakozott Bárd Oszkárral együtt 1933-ban

a Tabéry Géza és Berde Mária által kezdeményezett Erdélyi Magyar Írói Rendhez (EMÍR). Válogatott versgyűjteményét *Hazajáró lélek* címmel azonban már csak posztumusz kötetként jelentethette meg a szervezet. Költészete az erdélyi modernség sajátos, figyelemre méltó árnyalatát képviseli.

Berde Mária (1889–1949)

Kisiskolás korától kezdve írt verseket. Bár inkább prózáirói munkássága révén hívta fel magára a figyelmet, 1929-ben megjelent *Seherezáde himnusza* című verseskötete a húszas évek erdélyi költészetének egyik csúcsteljesítménye. Legjobb verseit a szecesszió és az impresszionizmus képisége határozza meg: a halált, pusztulást átesztétizáló képsorok, illetve az otthonosságba belopakodó irracionális, ijesztő hangulatok egyaránt feltűnnek szövegeiben. 1912-es, Budapesten megjelent első kötetét a vallomásos hangulatköltészet uralja, a szerző többnyire elszakad ugyan a századforduló magyar költészetében konvencionálisnak számító kötött versformáktól, de azok a versek, amelyek sodróbb érzelmeik, képeik révén inkább kapcsolódhattak volna a *Nyugat* versziclést átformáló törekvéseihez (*Vallomás, Mondják, Tükör előtt, A parkon át*), nem kerültek be a kötetbe.

1919 után érezhetően megnő költészetében a szecessziós felstilizálásra, a váratlan képi váltásokra épülő versek aránya: ezek az eredetileg a *Napkelet, Zord Idő, Pásztortűz* hasábjain publikált művek képezik aztán a második verseskötet törzsanyagát. A *Fehér ének* vagy a *Fehér interieur* színhalmozása már-már a jelentéskioltság határáig juttatja a verseket. Czóbel Minka 1894-es *Fehér symphoniá*-jában a fehér szín sokkal inkább tisztaság-toposzként tűnt fel a szintén jelzőhalmozásra épülő versben (bár a „fehér lelkek [...] / Az Isten nagy fehér / Szívéhez érnek“ kép ott is túlmutatott az egyszerű felidéző beszédmódon). Berde *Fehér éneke* már-már az abszurditásig, a konvencionális jelentés teljes kioltásáig használja a szót:

„Fehér lovam, jerünk,
Fehér öröm velünk!
Hadd táncolunk, hadd nyargalunk,
Megérkezett fehér nyarunk.
Fehér szél küld fehér zenét,
Fehér rügy nyitja halk szemét,
Fehér felhők szitája reng,
Fehér csillaghullás kereng“

Az ismétlődések ugyanakkor valamiféle rituális funkciót nyerne a versben, kitágítva a vers hangulati terét. A *Fehér interieur* inkább mélységeiben mutatja meg a szint, az ismétlődésben az árnyalatokra is kíváncsivá tesz. A

fehérség különböző „fokozatait“ mutatja meg, mindannyiszor új jelentésmezőket kapcsolva hozzá:

„A függöny habzó vízesés, a fal holdszín üveg,
A kálák sápadt kelyhei: szótlan, hasadt szívek.
Keblem fehéréből fakadt tejszínű köntösöm,
Nyakamra kristálykönnyekből fagyott pazar gyöngyözön.
Ujjam fehér ágas koráll, fehér szárny két karom,
Fehér a csend az ajkamon, és árnyam a falon...“

Ebben a változatban a fehér szín a „titok“ képzetével is összekapcsolódik, a szimbolikus látás jelölőjeként és határáként. A látszólag kevés információs értékű, kevés színárnyalatot tartalmazó *fehér* újabb és újabb oldalról mutatkozik meg a versben, és mindannyiszor önmagán túlmutató, metafizikus töltet jellemzi. A vízesés, a hold, a korall, a szárny, a kristály, a gyöngy – az esztétista hagyomány kulcsjelölői. Átjuk – a rejtetten megidézett előszövegek által is – válik a vers befelé nyitottá, a mélységek érzékeltetőjévé.

Berde Mária démoni, irracionális-vitalisztikus erők iránti érzékenysége a Komjáthy Jenő, Czóbel Minka vagy Kaffka Margit költészetének keretébe olvasható bele leginkább – Ady is ugyanezt a versbeszédet „fordítja le“ korábban saját költői habitusára. Az olyan versek, mint a kötetcímadó *Seherezádé himnusza* vagy a *Tavaszi csók* mintegy magukkal ragadó világerőkként idézik az alkotás pillanatait vagy a tavaszt. Előbbi a már elkezdett mesélés leállíthatatlanságát sugallja – a művészi beszéd (illetőleg, a vers alaphelyzetéből következően: az olvasás) narkotikus, leszokhatatlan, kiiktathatatlan jellegét. A Seherezádé-figura a mitikus Medúza-fővel játszik egybe a versben, amelynek remekmű-voltát az a fokozatosság adja, ahogyan az ártalmatlan, megnyerő figura sorról sorra, versszakról versszakra alakul át démonivá, ijesztővé:

„Seherezád, furcsa Seherezád,
Mi van veled... nem ismerek ma rád.

.....
Naphény-hajad naphomlokod körül
Ezer sárgás kígyóba göndörül,
Vigyorgón kezdődik meséd, az új...
Seherezád, félek, hozzám ne nyúlj!

Seherezád, szörnyű Seherezád,
Hisz mint a vámpír, fúr belém a szád.
Szíjképp tekergőz rám hajostorod,
Csókkal orvul éltem kóstolod!“

A mÁmor erejének, lebírhatatlanságának költője ezekben a versekben Berde Mária, a *Tavaszi csók* pedig éppen az Áprily esetében emlegetett dithyrambikusság sajátos változatát alkotja meg. A hosszú, áradó sorok egyben az „apollóni kontroll“ elvetését is jelentik. Szerepversek ezek, kétségtelen, különböző művészeti-gondolati rétegekből, leginkább talán a századvégi filozófiából, a szecessziós képzőművészetből, versvilágból merítenek a szerepkonstrukciók során. És bár a *Tavaszi csók* egészének beszédmódja távol áll az Adyétól, maga a cím, illetve a verszáró „tavasztalan emberek“ szókapcsolat utalásként is felfoghatók az Ady-költészetre. Mindezek azt jelzik, hogy az Ady-hatást az 1920-as évekre már úgy fogadta be az erdélyi magyar költészet, hogy az intertextusok szervesen illeszkedtek a saját verséptményekhez:

„Csókolni, csókolni vágyom... de messzi az én szeretőm,
A tavasszal csókoltatom meg magamat a hegytetőn.
Tavasz, állok elébed, kacsintok kacagva rád,
Tavasz, készítsd a kedved, repesve vár az arád,
Tavasz, zsendülő testem pendítsd, mint drága hűrt,
Tavasz, szélkőrmű ujjad forró hajamba fűrd,
.....
Fuldokló csóksikolyomtól rivalgjon a szent berek –
Hadd higgyék: bolond vagyok, a tavasztalan emberek!“

A fentebb idézett versek merész erotikája nem vált hosszú távon az erdélyi költészet alakítójává, a harmincas években Dsida Jenő verseiben, vagy korábbról Tabéry Géza prózájában tűnnek fel hasonló intenzitású sorok, helyzetek. A *Seherezáde himnusza* megjelenése után Berde kevesebb verset ír, kései lírájában előtérbe kerülnek a retorikus elemek. Ebben az időszakban prózája válik jelentősebbé.

Olosz Lajos (1891–1977)

A *lélek szonettje* című versét Berde Mária Olosznak ajánlja. A vers két lélek-típust vázol fel rendkívül érzékletesen: a „fehér bordájú, könnyű“ hajó-lelkekét, illetve a szilárd templom-lelkekét, akikről érezni: „örök sziklába vájt boltív alattuk“. Csak sejtethető, hogy ez utóbbi jellemzést tarthatta Berde Oloszhoz közelebb állónak. Valójában az az átesztétizáló könnyűség, amely a hajó-metáforában jelenik meg, bizonyos értelemben ugyanúgy kapcsolatba hozható Olosz költészetével, mint az a mögöttség-élmény, amelyet a templom-képből bont ki a vers. Olosz szövegei a szépség iránti meg-megújuló sóvárgásból táplálkoznak (*L'éternel idole*, *Szerelem* stb.), címeiben, élményanyagában számos zenei struktúrára utaló nyomot találhat az olvasó (*Piano*, *Nocturno*, *Andante*, *Tavaszi szerenád*), e költészeti alapjegyeket figyelembe véve aligha tévednénk tehát, ha – Sőni Pál, Cs. Gyimesi Éva, Pomogáts Béla és mások nyomán –,

alapvetően az esztétizmus szimbolista-szecessziós keretei közé helyeznénk Olosz életművét. Az említett szépségkultusz felől Olosz fokozatosan a tárgyias beszédmód felé közelít, de a harmincas évek elején hosszú időre elhallgat. Három korai kötete mindazonáltal markánsan veti fel egy hangsúlyosan az immanencia-elvre épülő költészet alternatíváját Erdélyben. Áprily Lajos egy 1924-es levelében szükségesnek is érezte jelezni, hogy fontosnak tartja azt a költészet-típust, amelyet Olosz képvisel: „Az elfogadható modernség határán belül Te vagy a legmodernebb közöttünk s talán a legboldogabb is: tartalmad számára megtaláltad a legmegfelelőbb szabad és mégis testhezálló, kiegészítésektől idegen formát. Ne csüggedj, ha meg nem értéssel találkozol! Neked van igazad!“ Jancsó Elemér később, egy összefoglaló írásában éppen Áprily költészetéhez látja legközelebb az övét, annak a költői attitűdnek a nyomán, amely kissé mindig eltartja magától az élményt, reflektálttá téve azt. Olosz azonban fogékonyabbnak mutatkozik a létezés abszurditásának, esetlegességeinek érzékelése iránt. Versei rövidebbek, sűrítettebbek, többnyire egyetlen helyzet, hangulat, szorongás kibontásából állnak össze:

„Szikla rohan a mélybe.
 Útjában áll egy gyermek.
 Megtorpan-e majd halálos futása,
 ha felsikolt
 és fagyott, fehér virágszirommá dermed?
 Megáll-e rengő teste
 a kékeres halántéktól
 egy vészes félaraszra,
 ha kezét esdekelve
 a rázuhanó világ
 falára tapasztja?“
 (Bizalom)

A helyzetkép finom, szinte észrevétlen kitágítása („a rázuhanó világ“) annak a válságköltészetnek a körébe utalja a verset, amely a tapasztalás, a létezés, a világhoz való kapcsolódás problematikusságáról beszél a század első felében. Voltaképpen annak az élménynek a korai megjelenítése a vers, amely majd Albert Camus esszéjében, a *Sziszüphosz mítoszá*-ban nyer szenvtelenebb, pontosabb kifejtést.

Olosz Lajos a századforduló szecessziós költészeti hagyományát is továbbírja, így Berdéhez vagy részben Bárd Oszkárhoz is közel kerül (*Aranyeső*, *Április este* stb.). Ő ugyanakkor – egyéni színeként – kontemplatív szabadversekbe építi be ezt a motívumanyagot:

„Óriás szürke kandallóban

üszkösen lobog a napsugár.
 Árnyak közt halkán közeleg egy lány
 és kiteríti, mint fekete selyemtakarót,
 sarkigérő, sűrű, ébenkék haját.“

(*Április este*)

Az abszurd helyzetek determináltság-élménye, kiszolgáltatottsága mindvégig meghatározzák verseit. Az irodalomtörténet általában az egyszerűsödés folyamatrajzát vázolja fel költészete kapcsán, ezt azonban akár az egyik esztétista alapprobléma kiéleződéseként is felfoghatjuk: Olosz a csend, az elhallgatás lehetőségének egyre intenzívebb megjelenítése felé halad. Már első kötetének első verseiben is központi szerepet játszik mint motívum, fokozatosan globális-szerkezeti összetevővé válik azonban, annak a paradoxonnak az intenzív megélése révén, amely szavak által próbál beszélni a csendről:

„Maholnap már semmit sem mondok.
 A barlang homálya egyre mélyebb.

.....

Most már sötétkék itt benn a mennyezet
 és lassankint a falak egész feketék
 és hasztalan vonszolnám magam a szabadba,
 mert benn a szívemben fekete az ég.“

(*Barlanghomály*)

Már címükben is hasonló problémát vetnek fel a *Néma kürt* vagy a *Beomló tárnában* című versek. A *csönd esztétikája* című tanulmányában Susan Sontag arra hívja fel a figyelmet, hogy az a folyamat, amely a modernség művészetét a csönd felé vezeti, a művészet abszolút jellegébe vetett (történetileg körülírható) hitből eredeztethető: „Ez az elmélet feltételezi, hogy a művészet tartománya »a szép«, ami maga után vonja a kimondhatatlanság, leírhatatlanság, kifejezhetetlenség következményét. Voltaképpen a kifejezhetetlenség kifejezésének keresését teszik meg a művészet legfőbb kritériumának.“ Sontag annyiban tekinti ezt a törekvést történelmileg körülírhatónak, amennyiben korábban e funkciók inkább a vallás, illetve a filozófia nyelvéhez kötődtek. Kétségtelen, hogy Olosz felfogásában számtalan átjárás mutatható ki a vallási és filozófiai diskurzusok felé is. Több jel utal arra (megvalósulatlan vágy vagy akár pozitív törekvés formájában), hogy Olosz abból a modernsége jellemző meglátásból indult ki, amely szerint „egyrészt nincsenek szavaink, másrészt túl sok van belőlük“, s ez eredményezhette költészetében a csönd-motívum oly gyakori feltűnését. Még messzebb menve akár: Olosz hosszú távú költői elhallgatását. A verseiből kiolvasható következetesség, a költészet önelvűségéhez való ragaszkodás végső soron egybecseng azzal a „csönd-programmal“, amelyet

Susan Sontag így bont ki: „A csönd óhajtása mögött az észlelési és kulturális *tabula rasa* iránti vágy rejlik. És, legserkentőbb és legbecsvágyóbb változatában, a csönd propagálása a totális felszabadulás mitikus tervét fejezi ki. Nem kevesebb van előírányozva, mint hogy a művész szabaduljon meg önmagától, a művészet az egyedi műalkotástól, a művészet a történelemtől, a szellem az anyagtól, az elme a maga észlelési és intellektuális korlátaitól.“ Ezt eredményezné egy abszurdumig vezetett gondolatmenet végpontjaként a művészet abszolútként való fölfogása. A „kizakadás“ gondolata nem idegen az Olosz-versektől. Nem a látványos gesztusok szakító energiáiról van szó, hanem a szemlélődésben, a reflexióban való kizakadásról, ahogy például az *Ős-sötét* című versben, amely az éjszaka „magába zárt“ világát megidézve jut el a verszárlatig:

„Arra gondol ilyenkor az élet,
amiből kizakadt
s ami lesz belőle.“

Halála előtt nem sokkal Olosz Lajos kiadott még egy új verseket tartalmazó gyűjteményt *Hattyúének* címmel. E versek egyikében, az *Epilógus*-ban írja: „Pállá nem lettem, de Saul sem vagyok.“ A teljes feloldódást valamiféle meggyőződésben nem érzi magáénak. Korszakok vannak, felismerések, előrevetítések – látszik mondani a *Ma még Apolló* című 1926-os vers. A nietzschei koncepció nyomán az istenképzetek egymásutánja akár művészetkoncepciók egymásutánjára is lefordítható a versben. Olosz Lajos reflektált költészete a modernség egyik határtapasztalatának, a megszólalás és megismerés problematikusságának mentén olvassa önmagát:

„Ma még Apolló.
Karcú derékkal hajlik át
friss tűzből az elhamvasztó nyárba.
Éneke zeng,
messzesuhanó, tiszta, idegen ének.
Lábainál arany juhok
süketen üldögélnek.
Holnap már Bacchus.
Emelt kezében bíbor fürtök
illatos mustja csurran.
Holnapután a katafalkon
márványarcú, szertelen gögű,
mindenekfelett makacsul néma,
diadalmas és megpihenő,
örök, királyi úr van.“

A húsas–harmincas évekbeli költészeti modernség alakítói között olyan szerzőket tarthatunk még számon, mint az első világháborús élményanyagot mozgató, esztéta zeneiségű verseivel ismertté vált *Endre Károly* (1893–1988), aki pályája második felében szabálytalanabb, oratorikus versszerzetekkel is kísérletezett (pl. az 1936-os *Gorkij Requiem*-ben). *Walter Gyulát* (1892–1965), a *Pásztortűz* szerkesztőjét intellektuális költőként próbálta elhelyezni az irodalomtörténeti folyamatban Jancsó Elemér és Osvát Kálmán. *Finta Zoltán* (1893–1947) a *Tizenegyek* antológiájában feltűnő költők egyike, pályakezdésekor a szonettformához való ragaszkodás jellemzi, ami meglehetősen ritka abban az időszakban. Verseiben a zsánerképekkel keveredő esztéta képiség inkább konvenciónak tűnik, mint szuverén módon alakított beszédmódnak. *Ligeti Ernő* (1891–1944) ironikus, holnapos hagyományt továbbbíró korai verseivel ugyancsak sajátos színtörténetet jelent, ő a későbbiekben a próza felé fordul. *Tompa László* verseit is gyakran tekintették „filozofikus”, „bölcseleti” igényűnek, s kapcsolták a modernség szorongás-élményeihez, ilyen típusú szövegei azonban inkább a századvég retorikus lírájának ismerveivel írhatók körül. Alighanem olyan versei által kerül legközelebb a modernség beszédmódjaihoz, mint a groteszk képeket teremtő *A hadnagy*, *Április* vagy a „*Lilli kisasszonynak*”, szorongás-élményei pedig – jobbára azonban esztéta képiség nélkül – a *Vallomás sötét titokról* vagy a *Diogenész lámpájával* soraiban válnak globálissá, világmagyarázat-szerűvé, ezáltal az egzisztencializmus gondolatköre felé közelítve az említett verseket.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

POEZIA MAGHIARĂ ARDELEANĂ ÎN ANII 1920

(Rezumat)

Autorul prezintă producția poetică a anilor 20 din două perspective: în primul rând, din perspectiva răspunsului pe care poezia perioadei respective o are la problemele ridicate în contextul istoric specific. Autori ca Sándor Reményik, László Tompa, Lajos Áprily și alții dezvoltă un discurs poetic alegoric, apt pentru o interpretare a noului statut de minoritar. Natura acestui cod alegoric se reflectă și în „bătălii poetice”, specifice ca cea dintre Sándor Reményik și Jenő Szentimrei, în care simbolul digului este interpretat din două perspective distincte, dar rămânând în cadrul aceluiași discurs alegoric.

În partea a doua a studiului se analizează integrarea poeziei maghiare ardelenice în discursul modernismului poetic al vremii. Se constată că adevăratul fundal al acestei poezii este cel al modernismului la care se adaugă un set tematic și o modalitate care propune în unele opere o teleologie identitară.

„FÁTUMIMRÓL ÍROTT VERSEIM“
Gróf Teleki Domokos főispán verseskönyve (1815)¹

Az alábbiakban egy kevésbé ismert könyv alapján nem arra teszek kísérletet, hogy a tordai főispáni méltóságot húsz esztendőn át viselő birtokos nemes politikai pályaképét megrajzoljam, hanem, hogy költőt avassak; továbbá hogy gróf széki Teleki Domokosnak ezzel az egyetlen, 1815-ben Kolozsváron megjelent könyvével az erdélyi főnemesség irodalmi kifejezőmódjának (Habsburg kori) sajátosságára irányítsam a figyelmet.

Széki Teleki Domokos gróf (1750–1824) 65. születésnapjára nyomtatott verseskönyvvel lepte meg magát és környezetét. A kötet címlapjának versóján Nagy Sámuel portréja látható a szerzőről,² a metszet alatt a következő felirattal:

¹ A tanulmány az Erdélyi Múzeum Egyesületben 2005-ben szervezett Aranyosszék-konferenciára készült.

² Az ovális keretben látható mellkép fődolton fövel, pödört bajusszal, fodros ingmellben és rókatorkos-gazdag sujtásos magyar ujjasban ábrázolja a könyv szerzőjét.

Gróf Széki Teleki Domokos NS Torda vármegye Főispánja Életének 65^{dik} esztendejében.

A mű barokkos címe és argumentuma a belső címlapon olvasható: „Az emberi sorsnak változandósága; melyet maga példájával le-rajzolt, és különböző idő-szakaszokban Versekbe foglalt; azzal a maga főbbként jó Házastársai' emlékezeteket kedves Gyermekéinél fenn-hagyni, így a' munkában előforduló, Nagy-érdemű, és rész-szerént Kedves emberei közzül az élőkhez háládatosságát bizonyítani, az el-hóltaknak pedig áldott hamvakat meg-tisztelni kívánta Széki gróf Teleki Domokos Nemes Torda-vármegye Fő-Ispánja. Kolo'svártt. Nyomtattatott a' ref. Kol' betűjivel.“³

Az a példány, amelyet használtam, a benne szereplő bejegyzések szerint eredetileg gróf. Bethlen Dániel volt, de mai őrzési helyére, a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtárába a possessori pecsét szerint Gróf Teleki Ádám marosújvári könyvtárából került. A könyvnek ugyanott további példányait is őrzik, nemesi könyvtárakból, sőt nemesasszonyokékból: „Fő Bíró id. Rettégi Mihály uramnak gr. Teleki Domokos barátságára jelöl“ (R 125199), „Özvegy gróf Kemény Miklósné Gróff Teleki Polyxena ajándékából Demjén Sámuel most“ (R 123288). Iskolai könyvtári gyűjteményekből más példányai is számaunak (a proveniencia-jelzetek a kolozsvári Református Kollégium, az Unitárius Kollégium, a Piarista Gimnázium gyűjteményeire utalnak vissza) Bibliotheca Illustris Collegii Reformatae Claudiopolitani ab ipso autore 1815 25 octobr“(R 125213).⁴

Szerzőnek lenni

Torda és környéke című 1889-es munkájában⁵ Orbán Balázs nem említi Teleki Domokost Torda nevezetes emberei között, bár a főispáni méltóságot viselők tekintélyes személynek számítottak a XIX. századi Erdélyben.⁶ Fodor István Krónikás Füzetek 9. darabjában már értékelően szól erről a Teleki Domokosról (széki gróf Teleki Domokos II-nek nevezi), de láthatólag kevés adat alapján alakítja ki sommás véleményét.⁷ A Telekiek tudományos teljesítményét

³ A továbbiakban Teleki 1815.

⁴ További jelzetek: U 70059, U 52131, F 33687, R 121039, C 74658.

⁵ Orbán Balázs, *Torda és környéke*. Bp., 1889.

⁶ A király nevezte ki főispánt (a supremum comes-t), de a tisztség csak a vármegyei beiktatás után vált érvényessé (a főispánnak a megye közönsége előtt is esküt kellett tennie). Nem annyira közigazgatási, mint inkább felügyeleti szerep volt ez; a törvényhatósági bizottság, a közigazgatási bizottság, a kijelölő választmány a számonkérő szék elnökségével járt, ügyrendileg pedig a központi államhatalom (alkalmanként a belügyminiszter) és a vármegye közötti megkerülhetetlen méltóságnak számított. Erdélyben a főispánok feladata volt a vármegyei tisztségviselők alkalmazása is.

⁷ „Teleki Lajos és iktári Bethlen Kata fia, előbb katonai pályára lépett, majd közhivatalban szolgált; így cs. kir. kamarás, Torda vármegye főispánja, a gyulafehérvári ref. egyházmegye és 1784. ápr.

vizsgálva Bajza József *Összegyűjtött munkái* III. kötetében utal a tordai főispán munkájára.⁸ Mértéktartó szavai elismerést fejeznek ki, a könyv jelentőségét a főnemesség szokásainak típus értékű megörökítésében jelöli meg, a könyv versformáját „kettős alexandrinek“-nek nevezi.⁹ A magyar nemesi családok genealógiáját némi kultúrtörténeti igényességgel elkészítő Nagy Iván láthatólag tőle veszi át a személyiségkép tartalmait: „Kéziratban hagyta saját életét alexandrinus rímekben jókora két kötetben megírva“. A könyvíró (aki nem azonos Teleki Sámuel Teleki Domokos nevű, fiatalon elhunyt fiával) kétszer is megözvegyült, első felesége Tholdalagi Anna volt, a második Bethlen Judit, a harmadik Kendeffy Zsuzsanna. (Bethlen Judit halála után Teleki Domokos első felesége testvérének, Juditnak udvarolt, de nem kapott engedélyt arra, hogy sógornójét feleségül is vegye.)

Verses önéletrajzról van szó, amely a címlap információi ellenére nem egyszerűs: az élet folytonossága, a kapcsolatok sokasága, de az írás, sőt versírás általános szokása miatt is van, hogy hol saját szövegébe illesztve, hol a valamikor megőrzött cédulányi alkalmi költeményt vagy verses levelet a szerző nevének feltüntetésével közli mint kitérőt vagy illusztrációt, és meg is töri ezzel az emlékezés (beszédmódjának) monotóniáját.

A könyv alakú költői szerzeményt az argumentum szerint hármasszándék hozta létre, ezek:

1. az emlékezet fenntartása (mondhatjuk: jelhagyás); 2. (a pálya segítői, égiek és földiek iránti) hálaérzés bizonyítása; 3. a halottak tisztelete.

A Teleki Domokos által elsőként megjelölt szerzői cél családon belüli hatókörű, és a holtak és az élők közti információ-közvetítésként ragadható meg, a második, illetve a harmadik az élő és a már nem élő segítők (élettanúk és pályaegyengetők) iránti szimbolikus gesztusok együtteseként. A vállalkozás annyiban hagyományok folytatása, hogy a nyomtatványok jelhagyás-funkciójával az erdélyi főrangú családok tagjai rendszeresen éltek vallásos tárgyú eredeti művek és fordítások köszöntésképpen vagy elhunyt családtagok emlékének fenntartására; magyar vagy latin nyelvű költemények jeles napok megörökítésére készültek nagy számban a XVIII–XIX. század fordulóján is.

18-án a marosvásárhelyi ref. kollégium főgondnoka lett. Marosvásárhelyi házára, mely a vártemplom lépcsőfeljárója előtti Kálvin-téren, 1797-ben épült, ma is látható latin feliratot tett arról, hogy a ház igaz szerzeményből ered. Mindvégig magyar ruhában járt. Meghalt 1824-ben. Neje: malomvízi gróf Kendeffi Zsuzsanna, akivel 1808. máj. 2-án 40 rthrtot ajánlott a ref. kollégiumnak botanikus-kert létesítésére, továbbá 1816. febr. 6-án, a bankócédulák devalvációjára által szenvedett kár miatt »némi nemű feleségellésére a kollégiumnak, mind az emberiség, mind hazafiság és keresztyéni indulatoknál fogva«, még 1811-ben legált 1000 németforintot, a már akkor behozott váltócéduláknak becse szerint érte, ez összeget befizette. Fiai: Elek és Lajos.“ Fodor István.

⁸ *Bajza összegyűjtött munkái*. I–III. Szerk. Toldy Ferenc. Pest, 1862. A második, bővített kiadást (1899) használtam

⁹ Bajza 1899 III.188.

Az erdélyi magyar emlékirat-irodalom iránti érdeklődés a XIX. század óta lankadatlan, ha a szövegkiadás gyakorlata meg-meg is szakadt. Ez az érdeklődés tudomásunk szerint Teleki Domokos könyvére eddig nem terjedt ki, és ez talán a vegyes formával (versek és kevés próza a főszövegben, a lábjegyzetekben kommentárok), illetőleg széki gróf Teleki III. Domokosnak mint magánembernek korabeli ellentmondásos megítélésével függhet össze, bár ami a többszörös nősülés vádját illeti, az özvegyek (esetleg többszöri) újraházasodására, a rokonságon belüli házasságra a korabeli Erdélyben bőven adódott példa. A keresztény ember önvizsgálata itt túljut a kézírásos formán: határozott megfogalmazást nyer a publikálás szándéka, vagyis a nyilvánosság elfogadása: az emlékező egyértelműen vállalja a szerző szerepet! Ugyanakkor maga mentségére is írja az életeseményeket tudatosan átrendező, véglegesítő, minősítő emlékeztetést: mintha lelkifurdalása volna azért, hogy csekély erővel szállt szembe a családot ostromló betegségekkel, halállal.

Teleki Domokos verses önéletrajza, emlékirata a humanista műveltségű szerzők körében elvárt szerénység kijelentésével kezdődik: a formula a megszövegezés színvonalára vonatkozik; a Teleki családban szokás volt a verses családtörténet írása, ebben főleg a Voltaire- és Rousseau-műveket olvasó Teleki József (1738–1796) számított példaképnek, aki nemcsak apjának, több családtagjának is verses emléket állított és e művek publikálásáról is gondoskodott.¹⁰ Az olvasót Teleki Domokos arra készíti fel, hogy verse (formai megoldásait tekintve) a nagy elődénél tökéletlenebb, és így némi csalódást szerző olvasmány lesz, kijelenti azonban azt is, hogy a műnek van saját értéke, és pedig a szövegben megjelenített valós érzelmek okán, például a sokszoros veszteségek által kiváltott, a szöveg révén valahogyan mégis közvetített fájdalom intenzitása miatt. Ilyen értelemben az irodalomnak naiv szerző módjára metonimikus és jelhagyó szerepet szán, a nyelv eszközvolta – tökéletlensége – nem zavarja.

A családvers-írás erdélyi fenntartásában fontos szerepet töltött be a kolozsvári Református Kollégium nyomdája. Kézírtos verseskönyve megjelentetésekor Torda vármegye főispánjának, széki gróf Teleki Domokosnak is erre a nyomdára esett a választása. A könyv koncepciója, a szerzőség vállalása és önkéntessége, életelbeszélésnek az elvont haza históriájába való kapcsolása Erdélyben a gyászversek és a lakodalmi költemények gyakori eljárása volt (Verestó Györgynél, Gyöngyössi Jánosnál, Aranka Györgynél is megfigyelhető):

„Mind magam, mind Hazám körülállásait
Hogy versben foglaljam olvasd vonásait
Gyenge etsetemmel“ (Teleki 1815. 117)

¹⁰ Például az *Atyafiúi barátságunk oszlopa. Mellyet [...] Széki Teleki Eszter asszonynak [...] emelni kívánt [...] testvér bátya. Kolozsvár, 1779.*

Vestibula

A szerző szerkesztői ambícióit jelzi bevezető szövegek változatossága. A könyvet három mottó nyitja. Az első „Gabriel Zágoni Medicinae Doctor“-tól, széki Teleki Eszter Utrechtben tanult orvosától és verses elsíratása szerzőjétől származó újszoikus aforizma, amely szerint a jóval és a rosszal szemben az érzéketlenség a legalkalmasabb védelem. A második mottó szerzője Erdődy Lajos, Szabolcs megye főbírája, a Magyar Músa és a Magyar Hírmondó versszerzője, katonaköltő, aki a reformátorok kesergését a korai romantikusok szubjektumépítésével összehangolva vall e szövegrészben élete bánatteliségéről. Jó példája annak, hogy a költői locusok általános érvényűek. A harmadik mottót, valójában a munka elvégzéséhez nélkülözhetetlen isteni/múzsai támogatás kérését „Rákótzai Ferentz“-tól veszi Teleki:

„Tsak egy hajam szála sints
Kire Istennek gondja nints
Én Istenem reám tekints
Szivemre már több bút ne hints
Sok jaj szómra, siralmimra
Nyiljék meg Mennyei kilints.“

A szöveghely a kötet egészére vonatkoztatva a szenvedésen megváltott lélek keresztény metaforája. Ugyanakkor a kötet zárósora: „Irtá a háládatos Gróf Teleki Domokos.“ (Az utolsó szöveg epitáfium Teleki nénje gróf Teleki Juliánna, özvegy Kemény Zsigmond síremlékére.)

Verses emlékirat

Az erdélyi nemesség életvitelének forrásai között máig figyelmet érdemelnek a naplók, bár a verses formát tudománytörténeti előítéletek többnyire kizárták ebből a forráscsoportból.

A mérce Teleki József, aki családtagjai halálára írott költeményeivel utolérhetetlenül érzékeny és míves poétának bizonyult. Teleki Domokos csecsemőkorát, gyermekkorát írja le, császári katonai szolgálatát, udvarlásai történetét, három házassága, családi és vagyoni gyarapodása folyamatát, családtagjai betegségeit, elvesztését, néhány a hivatalából adódó ünnepélyes eseményt. Fontosnak tart néhány hozzá intézett verset és egy köszöntőt is a könyvbe illeszteni, amely így részben a homágium műfaji ismérveit is mutatja. A sorselemző költemény lábjegyzeteiben filológiai természetű kiegészítő információkat fűz a versben állítottakhoz: például verscímekeket ad meg, a futólag említett személyekről biográfiai adatokat szolgáltat, utal a politikai viszonyokra (például a török háborúra, a tatárok erdélyi betörésére.)

Teleki Domokos szerint saját versei értékét nem valamiféle poétai erő, hanem fátumosságuk adja.

„Azért ha oly’ erő nem leszz is Versimbe,
De számasabb ’s nagyobb fátumok rendimbe.¹¹
Azért hol Versimbe érző szivet, sírást
Olvassz, ne vedd úgy mint poetai írást.“¹²

Ezáltal, ha elsősorban a szerzői szándék szintjén is, de a műalkotásnak nem nyelvi (stilisztikai), hanem mágikus természete kap hangsúlyt:

„De nem érzékenyebb az enyémnél szive
Keményebb s szaporább rajtam Halál’ ive.“¹³

Érzékenységet Teleki a sorscsapásokkal magyarázza, valamiféle harmónia- vagy kiváltságvesztéssel, megtörtséggel azonosítja. A retorikai eljárás, amely a nyilazás dinamikus sorsmetaforáját megőrizve Cupido helyébe a halál alakját illeszti, valóságos költői lelemény. Az életeseményekhez fűzött személyes kommentár egyébként a könyv visszatérő eleme. Van, hogy az én (változó) helyzete, az ezzel kapcsolatos érzelmi hullámváz és a korabeli írásos reflexió hármassága adja a témát:

„Itten miként valék, hogy ’s miként érzettem,
Magánosságomat miként szenvedhettem
Olvasd-meg azt akkor miként rajzolgattam,
Bár egész erejét ki nem mutathattam.“¹⁴

Ilyen értelemben nemcsak a cselekvő vagy (konkrét és elvont értelemben egyaránt) szenvedő énnel szembeül az emlékező, hanem régi írásaival (versmíveivel) is: a menüett ritmusúnak is nevezhető, négy egyenlő ütemű alapképlethez, az emlékező verstesthez viszonyítva a vendégszöveg a szerző régi verse martialis, önironikus formája frissességével, dinamizmusával hat (a valamikor udvarló vers címzettjének személye itt nem lényeges):

„Ha egyéb nints, szivemet,
Ritka emberségemet,
Erkölsömet, ki-tenni,
Próbára merem vetni.“

¹¹ Teleki Domokos 1815.4.

¹² Teleki 1815.76.

¹³ Teleki 1815. 4.

¹⁴ Teleki 1815. 112.

De a tudatosság hangsúlyozása az irodalmi minták szabad követését is lehetővé teszi. Például a Zrínyi-eposz parafrázisát:

„Ki eddig csak nem mind szomorú verseket
Írtam, s azok között, sok ezer könnyeket
Hullattam, vagy ki majd reménység s félelem
Közt hányattatásom s öldöklő szerelem
Lángoló tüzeiben írtam gyötrődésem,
Már más színűekről kezdem versezésem.“¹⁵

Az érzékenység modern poétikáihoz közelítő alkotói program ez, de nem annyira a kifejezőmód, hanem a világszemlélet érzékenysége, az egyéni sors felismerése – ilyen értelemben a neoklasszicizmussal is rokon. Egy Ányos Pálhoz, Dayka Gáborhoz, Szentjóni Szabó Lászlóhoz képest ez ez érzelemmegvallás nyomokban fedezhető csak fel, de azonosítható, szóhasználatában, mondatszerkesztésében is eredeti.

Énversek, végzetversek

Teleki Domokos emlékező művében gyakori a halál, a temetés témája. A kötet egy jelentős része nemcsak időrendbe szedett gyászversek egybeszerkesztett folyama, hanem valamiféle újkori haláltánc: egyre kizárólagosabb a közéleti és családtörténeti narrációban az elhalálozások taglalása, egyre gyorsabb a verstempó. Ugyanakkor a család kapcsolatainak története is zajlik, a házasságkötések, gyermekáldások folyamatát ellenpontoszák a halálesemények. Amikor leányok születnek, a várakozást egy fiú születése egyre erőteljesebben éljük át az emlékező szerzővel, a családba lépő fiúnak (Teleki Domokos azonos nevű nevelt fiának) korai halála az egyre drámaibb jellegű költemény, gyakorlatilag verses énregény tetőpontja. Teleki Sámuel kancellár fia mint vő (Teleki Anna férje) lép a családba. Halála a Telekiek mindkét ágára nézve kiheverhetetlen csapás. Sajátos megoldása Teleki Domokos könyvének, hogy – a veszteség fölötti fájdalom érzékeltetésére – az életvers e részébe iktatja Fekete János gróffal való levelezésének vonatkozó darabjait: Fekete az esküvőre való hívogatásnak és a vőlegény halálának hírért összekapcsolva mint a család több tagjának valamikori bajtársa vállal részt verssel a családi gyászban. Ennek érzékeltetésére mind a család ismeretét, mind a helyi verselő szokások iránti fogékonyságát bizonyítja:

¹⁵ Teleki 1815. 117. Vö.: „Én azki azelőtt iffiu elmével/Játszottam szerelemnek édes versével, Küszködtem Viola kegyetlenségével, Mastan immár Marsnak hangasabb versével, fegyvert s vitézt éneklek.“ Zrínyi Miklós, *Szigeti veszedelem*. Szerk Kovács Sándor Iván. Kortárs Könyvkiadó. Budapest, 2003. 24.

„El-jegyezett vődnek halálát sirattam,
S fájdalmam' versemben, kinyilatkoztattam:
Éppen, midőn szegény hívna menyegzőre
Kedves magzatoddal, tsak rövid időre
Értettem hogy meg-holt, ' könnyeim hullottak.“¹⁶

Gáláns és tapintatos, a közbeszéd hatalmával tisztában levő emberként óvja az elárvult menyasszony, Teleki Domokos lánya hírnevét, jogát a majdani boldoguláshoz, egyszersmind a klasszikus minták, párhuzamok felemlítésével kísérli meg a fájdalom enyhítését:

„Arvaságra jutott, Pártát le nem tévén [...]”¹⁷
Thisbe Píramissát jobban nem bánhatta,
'S Hector Andromachét tsak így zokoghatta;
Igy kesergett Phillis Demophoonjáért
'S az árva Gerlitzé, szerelmes párjáért.“¹⁸

A kiadvány információkban gazdag és a kifejezés módozatait tekintve is változatos tartalma a sokféle megközelítést tesz lehetővé. A műfajok poétikatörténeti és az alkotói technikák genetikai vizsgálata mellett szerző ismerőseinek köre rekonstrukcióját, a vidéki nemesség társasági élete jobb megismerését is elősegítheti. A társasági életre való fogékonysága a szerzőt a naplóíró Rettegi Györggyel rokonítja. Teleki azonban saját és ajándékba kapott verseit nem szerkeszti a korban elterjedt divatú tematikus vagy műfaji tömbökbe, inkább életeseményei illusztrálására gyűjt egybe verses naplójából és „vendégkönyvéből“ szövegeket. Élettörténete sajátos ok-okozati sorba rendezett és versbe szedett változatát vethetjük egybe a más forrásból ismert eseményekkel. Az így létrejött mű egyes elemei lehetnek régebbi alkotások: a valamikori verseket (saját veresszövegeit és ismerősökéit) új, szellemes szerzői értelmezésekkel kíséri és köti össze. Ezek gyakorta az események és emberi viszonyok nyelvi megjelenítésével kapcsolatosak, és új felismerések megfogalmazását is lehetővé teszik az erdélyi nemesség korabeli (egyebek mellett irodalmi: olvasói, írói) szokásait illetően. A patriarkális idők női szépségeszménye a gyermekáldás közelében levő családanya. A példaszerű gazdaember birtok- és család-gyarapítása egymástól elválaszthatatlan ebben a gondolatkörben:

„Mivelem a' mezőt, irtok, sánczoltatok,
Tova faragtatok, itt falt rakattatok.

¹⁶ „Erre viszont vettem a' Generálisnak ezen verseit.“ Teleki 1815. 183.

¹⁷ „Erre viszont vettem a' Generálisnak ezen versei.“ Teleki 1815. 183

¹⁸ „Erre viszont vettem a' Generálisnak ezen verseit.“ Teleki 1815.184

De benn sem vagyok rest, szépül a Gazdasszony,
Szépül, mert viselős, 's az a' legszebb Asszony.¹⁹:

E férfibüszkeségre okot adó esemény mellett a család jelentette harmónia emblematikus képét nyújtja Teleki Domokos Petőfi és Arany előtt! Felidézésről, a felidézés pozitív beállításairól van szó. A kisgyermekes gúgyögésében a családi körben – visszahozhatatlan boldogság képe jelenik meg.

„Óh drága Judithom, miként újjulának
Tetemink, mikor e' Bábók bugyogának!”²⁰

Leánykérés, házasság

Akárcsak a császári hadsereg gyalogos egységénél zászlósként szolgáló, házasodásra hazasiető Rhédei Farkas tette, anyjával tárgyalja meg először a dolgot.²¹ Ami a leánykéréseket illeti, részletezi a családi kapcsolatok létrehozásának szigorú rítusát.

Nem egyszerű a leánykérés! Íratlan, de szigorú szabályok szerint kell kikérni Bethlen Juditot is! Visszapillantva is elámul azon, hogy a szokásokkal összhangban milyen nagyszámú beleegyezést kell a család részéről megszereznie egy házasságkötéshez (Teleki 1815: 37–9), ezeken túl a felekezeti különbségre is valamilyen áthidaló megoldásra volt szükség:

„Különböztet vala bennünket a' vallás“ (Teleki 1815. 8).

Teleki Domokos a magyar nemességnek a Rákóczi szabadságharc leverése utáni stratégiáját követve valósítja meg személyes kiegyezését-szövetségkötését a Habsburg hatalommal. Mária Terézia császár-királynőnél jelentkezik „szolgálatételre“, a császárnő Herceg Löwenstein lovasai közé küldi. Az emlékező gesztusok sorában a katonaságnál készült képe genezisére és értelmezésére is vállalkozik Teleki Domokos. A (császári katonai)szerep és a (magyar) csoporttradíció érzelmi összetevői közötti ellentét bemutatására tesz kísérlete az uniformis és a lélekállapot verses rögzítésével. Olvasmányainak emlegetése a művelt katona képét festi magáról az íróként is ambíciózus kozmopolita katonatiszt, Ligne herceg, sőt II. Frigyes porosz császár eszményítését sejtjük a verssorok hátterében.

¹⁹ Teleki 1815.48.

²⁰ Teleki 1815.48.

²¹ „A' Márs Táborába magának helyt lele,
Egy Gyalog seregben zászlót is visele [...]
Mihely Dobokára Anyjához érkezik,
Ösi jóságában bé lép bé férkezik“

„Ez iffjat idegen Nemzet Köntösében
Igaz egy magyarnak hidd lenni szivében.“

Valószínű, hogy egészalakos táblaképről van szó. Az otthondíszító reprezentációs kelléktár, az ősgaléria társadalmi és tudati funkcióját hangsúlyozza Petneki Áron,²² de az ősgalériába szánt ábrázolások mintakövető jellegét is. Ilyen értelemben kell komolyan vennünk Teleki Domokosnak (a festményen megörökített) öltözetét illető mentegetőzését.²³ Az időöltés-búfelejtés kínálkozó alkalmát ragadja meg, amikor meghosszabbítja katonai eltávozása kiszabott idejét – egy hirtelen jött lakodalmi meghívó kedvéért. Az ismerkedés alkalmát részletezi a továbbiakban (a lakodalom a későbbi leánykerés előzményévé válva kap jelentőséget:

„Egy Uri embernek²⁴ a’ Házához hívának
Lakadalmi pompát holott is tartának;“

A házasság a legösszetettebb szokássor, hiszen egyidejűleg ötvözi a szokássor a vallás és a jog tartós elvárásait, a házasfelek szexuális kapcsolatával, a gazdasági együttműködéssel közös anyagi értékek teremtésével. Vallási, jogi és a házasfelek szexuális kapcsolatával, a gazdasági együttműködéssel összefüggő elvárások bonyolult rendszere szabályozza a házasságkötést a XVIII–XIX. század fordulóján Erdélyben. A rokonok házassága előfordul, de alkalmanként mégis megvalósíthatatlan. Balogh Júlia a törökök házassági szokásai között a levirátus formájaként tartja számon azt az esetet, amikor „a megözvegyült férfi vett magának újabbat az elhalt feleség családjából“.²⁵ Teleki Domokos egyik kísérlete sikerül, a másik nem.

„De már az a dolog másod iz Sogorság,
Kiért éppen tsak hogy meg nem üt a kórság,
‘S harmad iz vérség-is vagyon köztünk, melyre
Dispensatio kell, hol tegyünk szert erre?
Nem bün egyik-is, mert

...A’ Dispensatio azonban érkezék,
Mellyért ezer német forintot fizetétek.²⁶

²² Petneki Áron, *Az ősgaléria*. História V. évfolyam 1983/2. 20.

²³ „minemü köntösben kell írni és miképpen, az esztendő számbúl az képíró jobban conjiciálhatja, akkor mint jártak az magyarok“. A Perényi család levéltárából idézi Petneki *i.m.* 21.

²⁴ Lapaljjegyzetbe kerül a versben a meghívó személye: gróf Toldalagi László Királyi Tábla bírāja

²⁵ Tackin Serdal, BT.205.HB. Ankara Üniv.2001.7140.

²⁶ Teleki 1815.45.

Jó Gazdasszonyomhoz menyek szállásomra
 Le nem feküdtök még vigasztalásomra,
 Panaszlom ügyemet, hogy és miként járok,
 'S a' szenvedett szégyent, kit éppen nem várék.²⁷

A kérdést a Habsburg birodalom és Erdély vallási viszonyai felől is megközelíthetjük. Az református erdélyi nemes párválasztási problémáival nem kerülheti el a vallási kérdésekben is döntéshozó császári udvari hivatalokat.

Személyiségkép-önbeállítás

A könyv a gyakran hangoztatott emberi veszteségek (sűrű halálesetek a családban) megértésére, túlélésére nemcsak a keresztény ember magatartásának elvét érvényesíti, hanem a *kimondás*, a *részletezés*, a narratív, sőt néhol dramatikus jellegű forma révén valaminő tragikumesszéjével is rokonságot mutat. A történetmondó a felidőzés során is sorscsapások felé halad, így nemcsak arról van szó, hogy épít az olvasó részvételére (mint a családtagoknak a szövegben követhető együttérzés-nyilvánításaira), hanem arról is, hogy akárcsak a tragikumelméletek Platóntól eredeztethető változataiban, a félelem is munkál az olvasás pillanataiban – újabb betegségek, halálesetek, elkerülhetetlen életfordulatok felé halad a vallomás.²⁸ Tragikus vétségnek feleltethető meg az emlékező énnel a műben gyakorta hangoztatott, bár mindvégig az keresztény bűnösség körén belül maradó önvádoló kijelentése.

Ugyanakkor példázatoság követhető nyomon a könyvben: még reneszánsz és klasszicista elemekkel a tragikus élettörténet és az abba való beavatódás a Frye-i értelemben vett műhosz²⁹ (értsd műfaji cselekmény) jegyében a megtisztulást kínálja – nemcsak a nézőnek, hanem szerzőnek és olvasónak, akik egyaránt részesei leszek az eseményeknek.

Önelemzésében bibliássága mellett Teleki Domokosnak mindegyre feltörő végzethite feltűnő. Ez a fatalizmus a felelősséget elhárító, önfelmentő szándékú gondolkodásmód; a saját élet egyszerűségének elvét, az egyéni életút fogalmának elmélyülését, végső soron a gondolkodás vigasztalását jelenti:

„Bizony örvendék is szivemből, de készen
 Ime a fátum, mely újra elő-vészen.³⁰

²⁷ Teleki 1815. 131.

²⁸ Kóbor Tamásnak a XIX. századi magyar katarzis-elméletekről kialakított véleményével egybehangzóak felismeréseink az itt vizsgált verses élettörténet értékstruktúrájával kapcsolatban.

²⁹ Frye-nak *A kritika anatómiájában* használt fogalmát szintén Kondor Tamást követve hozom a (magánéleti szférából nyilvánosságra hozott, itt vizsgált élettörténetben megragadható) tragikummal kapcsolatba.

³⁰ Teleki 1815.45.

Hogy ha Áprilisnek kezdete s folyása
Mind zavaros, vallyon végére jutása
Lehet-é jobb? ³¹

Ennek a gondolkodva megnyugvásnak példája a XVIII. században is divatos Illei János fordításában kiadott Boethius mű (*A filozófia vigasztalása*), ennek Illei pártfogója, Orczy Lőrinc is lefordította egyes részeit, de munka hatása nagyobb, mint amennyire a fordítók számából következtethetnénk. Ismeretmaradványról és élménymaradványokról beszél Mérei *Az utalás lélektanában*. Az élményközösségen nyugvó utalások csoportját az élménymaradványok körébe sorolja, egyszersmind az irodalmi utalások helyét is keresi ebben a rendszerben.³²

A kor irodalomtörténetileg jelentős irodalmi eseményei közé tartozik ekkor Döbrentei vállalkozása, az Erdélyi Muzéum folyóirat megjelenése illetőleg a folyóiratban meghirdetett drámapályázat. Bolyai Farkas drámái erre az időre tehetők (a pályázat eredményhirdetése előtt megjelentetett drámakötetében Bolyai hivatkozik a pénz – 1811. évi – elértéktelenedésére, az ezt követő pénzsűkére. Ezek a körülmények Teleki Domokos a verses krónikájában is helyet kapnak, Európa térképének 1815-ös újrendezése azonban nem.

Ember és sors

Fátumimról írott verseim-nek nevezi munkáját Teleki Domokos. Hogyan is értelmezzük ezt a fogalmat? Szondi Lipót az emberben (értsd: genetikailag) meglévő választási kényszerről beszél (szerelemben, barátságban, foglalkozásban, betegségben, halálban). „Csak az, aki maga választ, rendelkezik saját, személyes sorssal. Ezért kell a sorsanalízis középpontjába a személyes énanalízist és ezzel az énsors analízisét állítanunk.”³³ Az írás itt önmagára irányuló pszichosokk természetű.³⁴ Szondi Lipót filozófiáját alkalmazhatjuk Teleki Domokos önéletírására; ahol a szeretet eszménye jegyében az ember képessé válik *szereletét kiterjeszteni* a saját énről a családra, a saját családról a más családokra, a saját vallás követőiről más vallások követőire a saját szociális osztályról más szociális osztályokra. Teleki bibliássága mellett mindgyre feltörő végzethite feltűnő. Sőt inkább fatalizmusnak nevezhető ez a –felelősséget elhárító és önfelmentő – gondolkodásmód, a saját élet egyszerűségének

³¹ Teleki 1815.62.

³² Mérei Ferenc, *Lélektani napló I-III*. Az utalás lélektana 1961. július–december. Budapest, 1985.

³³ Szondi 15. Kiemelés – E.E.

³⁴ A pszichosokk technika célkitűzése a lelki forgószínpad mesterséges megfordítását jelenti. Vagyis oly módon hat, hogy a személyiség rejtett felét az előtérbe helyezi, ezzel ellentétben pedig a háttérbe szorítja a személyiség eddig előtérben álló felét. Gyöngyösiné Kiss Enikő, *Epilógus*. 1996. 137.

gondolatát, az egyéni életút fogalmának elmélyülését végső soron a gondolkodás vigasztalását jelenti

„Bizony örvendék is szivemből, de készen
 Ime a fátum, mely újra elő-vészen.³⁵
 Hogy ha Áprilisnek kezdete s folyása
 Mind zavaros, vallyon végére jutása
 Lehet-é jobb? ³⁶

A szólás (április bolond hónap) csillagjóslással való összekapcsolása, a szoptatás fontosságáról szóló természettudományos felismerések, az új szaktudományos ismeretek morzsái alakítják verses formát öltő életfilozófiáját. Felrója anyjának, hogy nem maga szoptatta, sőt felelőtlenül váltogatta szoptatós dajkáit:

„Falunként álnak és úgy egy egy Oláhnét
 Kérnek, hogy szoptasson
 Ha nintsen, Czigánnét [...] ³⁷

Ezzel szembeállítható a felidézett, a Teleki Domokos általa megteremtett családi élet és a kisgyermekre való (közös) figyelmesség megfogalmazott eszménye, bár gyakorlatba ültetését nem valósította meg ő sem maradéktalanul. Az őt babusgató nagyszülők, rokonok korai halálát is mind veszteséget regisztrálva, összességében véve a végzetes, korai szeretethiány konstatálása érezhető a sorok fátum-emeletésében. Félárva gyermeke, a vérhasban elhunyt Pál temetését ugyan nem részletezi, de a megjelentekre utal (korábbi felesége nőtestvéreire, akik vetélkedtek a kis árva szeretetéért)

„Kristina, Julia Mária’ Testvéri
 Drága Annámnak, ‘s kis Pálom igaz Véri!
 Kiknek öletekbe nevelkedett vala,
 Kit mindnyájatok úgy szopa nyala, fala! ³⁸

³⁵ Teleki 1815. 45.

³⁶ Teleki 1815. 62.

³⁷ Fontosnak tartja, hogy a főrangú anya is szoptasson, ebben kortársai közül Gyöngyössi Jánossal, az újtordai papköltővel vall hasonló nézeteket. Egyébként a szoptatós dajka fogadásával kapcsolatosan egy erdélyi emlékirót idézünk, Wesselényi Istvánt (1704-ből): „Ugyan a kisfiamnak fogadtam ma egy dajkát, aki udvarhelyszéki leány volt és egy fendrik csinált volt neki egy fattyat, de még ezt is nehezen kaphattuk. Esztendőre fizetése 20 forint, egy ing aljastul, egy posztó előruha. A gyermeke tartását fogadták karácsonyig hat véka búzáért, egy kétforintos száz saruért. Egy főrealót és egy darab szalonnát is adtunk neki, 10 fontost.“ Wesselényi István, *Sanyarú világ I.* 1703–1705. Közzéteszi Magyarai András 1983: 537.

³⁸ Teleki 45.

A könyv az érzékenység mesterremekének készült (és mint sorozatos gyászeseemények reakcióterméke a hasonló művek, jelesül Teleki József gyászkönyve adta hozzá a mintát). A technika egynemű a kötet utolsó részéig: saját versek és vendégszövegek kronológikus rendbe szervezése, kommentárokkal való egybefűzése. Az utolsó rész szerkezete bonyolultabb. Egyre több az általános érvényű megfigyelés (bel- és külpolitikai eseménynek krónika-rendszerű emlegetése), ajándékba kapott és saját, de narrativizált, homogén versfolyamba már nem rendezett versekből. Mondhatni, a kötet vége felé lenyészik az életrajzi versbszéd, maradnak a megőrzött, egymástól címmel, a versíró alkalom jelzésével is elkülönülő szövegek (Bánffy György gubernátor köszöntése, Aranka György, if. Gróf Teleki János versei, verses évódések például Prónay Sándorné Teleki Johannával, felirat a marosvásárhelyi lakópalota homlokzatára, sírfeliratok. Általuk is szemlélhető a vers sokirányú használata a XVIII-XIX. századi ember életében és az eredeti funkció és környezet, információhordozó megváltoztatásával beálló jelentésvesztés (a sírfeliratnak, épületfeliratnak szánt vers papíron, versek sorába illesztve veszít átütő hatásából).

A *Melléklet*-ben Teleki Domokos kötetének első feléből kiemelt, ezennel önálló versként felmutatott szövegek következnek. Habemus poetam.

MELLÉKLET

Kép felirata

„Ez ifjat idegen Nemzet Köntössében
 Igaz egy magyarnak hidd lenni szivében:
 Al-hadnagy lett élte' húsztendejében,
 Hertzeg Lövvensteinnak Lovas Seregében:
 Neve szent Római Birodalombéli
 Gróf Széki **Teleki Domokos**, úgy véli,
 Ki szivét esméri a' meg-nem itéli,
 Hogy nem magyaroson öltözve szemléli.“³⁹

(Katonaének)

„Verseng a nap szép fényével,
 Csergő zörgő fegyverével
 Márs, 's festve ellenség vérével,
 Rég, hogy csalja kedvemet.

³⁹ Teleki 1815. 9.

El-is csalta már egészszen,
 Szólgájává lettem készen,
 Valamire csak akar rá vészen,
 Ugy el-lopta szívemet.

Parantsolja, 's szüléimtől
 El-távozom, Véreimtől,
 Barátimtól, 's egyetlen egyemtől
 Meszsze vihet engemet.

Hazám is így nem vetheti,
 Hogy hasznomat nem veheti,
 Midőn érte szántam szemlélheti
 Ki ontani véretem.

Oltalmazom Fegyveremmel,
 Nem gondolok életemmel,
 Áldozok érte piros véremmel,
 Míg csak bírom testemet.

Ifjak! Jertek, kövessetek,
 Hazánkért fegyvert kössetek,
 Királyunk mellett vitézkedjeteK,
 Szerezsetek érdemet.⁴⁰

(Engesztelő)

„Angyali szép, kis gyilkos kép, ellened mit vétettem?
 – Én kedvesem, én mindenem, mi gonoszt cselekedtem?
 Hogy ki nem rég, oh tudod Ég! Kedvedben fel vétettem,
 Reméntelen, ily hirtelen, újra ki-vettettettem.

De mit mondnak, mit tanitnak, könnyel nedves szemeid?
 Hogy érdemes, 's talám kedves, kinél ígéreteid
 Fel bomlottak, meg-változtak mézzel kent beszédeid.
 Mire vélljem, nem képzelem, miért hullnak könnyeid?

Hív Szolgádhoz, és Rabodhoz, mert ha még vonattatik,

⁴⁰ Teleki 1815. 9.

Szived s kedved, miért szenved? Mért meg-nem hallgattatik?
 Igaz szívvél, 's nemes vérrel ő mindég tartathatik.
 Gazdagnak, és ollyaténak, ki meg-nem lopathatik.

Meg-sebhetvén, által vervén kezeiddel szívemet,
 Forrasztani, s gyógyítani, azért kelle sebemet?
 Hogy véletlen, mint kegyetlen, halálra vess engemet?
 Hová hajtsam, nem tudhatom, búval terhelt fejemet.

Tigris tején, Párdutz mejjén hiszem nem neveltettél,
 Igaz szívvél, 's szeretettel ha hozzám viseltetettél,
 's viseltetel, egyebekkel mit gondolsz? bár vétettél;
 Igaz Hived, kéri szived, kit halálra vetettél.

Hogyha nem kö szív, angyali testedben mely lakozik,
 Kérésimre, könyeimre, ha valahogy változik,
 Bé-fogadni, meg tartani, hiv szolgád fogatkozik,
 Add tudtára, nem sokára, míg itten várakozik.⁴¹

(Szerelemérzés Tokajból)

„Dühös szélvész, hánkolódó dühös tenger árja,
 Tördékeny kis Sajkám, oh mely igen járja!
 Fájdalom, hogy a Mennyei végzés úgy el-zárja,
 Egy ostromnak végét, szívem már mikorra várja.

Szerellemmel, félelemmel, 's búval van csatája
 El-repedt gyenge szívemnek, már középe-tája
 Rég sebbe van, meszsze maradt orvos Patikája,
 Bízattja tsak a' reménység erős vas-matskája.

Hol hül, hol forr, 's ugyan buzog benne a' sebes vér,
 Mellyet majd magában vészen, majd vissza küld az ér.
 Addig főz, míg a gőz, mely bús fejembe hág, nem fér,
 'S lankadt szemem'csatornáján ki-szabadulást kér.

Miólta e' kerek világ böltsen teremtetett,
 A' szép kék ég fejünk felett így ki-terjesztetett,
 Nem volt még szív, soha ennyi gondba helyezettetett,

⁴¹ Teleki 1815. 13.

Sem nagy öröm után, búval eként illetetett.

A' vig napok s kedves orák, miként el-follyának,
Talám egyszer még Fáéton kezére jutának,
A' Gyeplők? Hogy Nap kerekí' illy gyorsan forgának,
'S íly egy pár hív szivet tovább együtt nem hagyának.

Midőn én szép Angyalomat, oh jaj, nem láthatom
Szép szemeit, száját, kezét, már nem csókolhatom,
Eszes beszélgetéseit többé nem halhatom,
Nem élek! Bár külső-képpen akár-mint láttatom.

Ah kegyetlen kötelesség! Mellyen a' szeretet
Ha erős is, ha buzgó is, erőt nem vehetett!
Mely távoztat oly személytől, kiért életemet
Fel-áldoznám, nem tsak eztet, ha volna ezeret!

Szánnyátok meg Egek immár keserves ügyemet!
'S ha fosztatok egy ideig felemtől engemet,
Több bú, bánat keserűség, ne érje fejemet!
Tartsátok-meg az én drága, 's leg-féltőbb kintsemet!

Te pediglen, nem tsak szépség, virtusnak summája,
Álhatatos hívségeddel légy nemed' példája!
Ne szünnyék meg kedvesemnek hozzám grátiája!
Meg-érdemli hiv szüvét, ki leg-hivebb szolgálja.

Én ha szintén távozzom-is, nintszen távozásom;
Mert szivemtől érzem régen meg-fosztattatásom!
Kedves Tolvaj! Általad lett meglopottatásom!
Tartsd magadnál örökösön, nints károsodásom!

Bennem tudd-meg, tsalattatást nem szenved hívséged,
Szivemben oly méllyen van bé-írva kegyességed;
Oly tisztelett nyert nállam hiv egyenességed,
Hogy változást nem okozhat, semmi ellenséged.

Pennám pedig ha ezernyi ezer verseket ír,
Azért szemem még sem szárad, 's tudom mind addig sír,

Míg nem újra ölelheti azt, kinél van az ír,
 'S kitől semmi el-nem szakaszt, tsak a' Temető sír.⁴²

(Perbe száll Istennel)

„Uram, ha így
 Mért nem vive-el rég a' gonosz mirigy?
 Vagy ha így akartál immár velem bánni,
 'S kemény végezésed nem hagyott meg-szsánni,
 Miét kíznád eddig szegény szolgálodat?
 Miért nem veheté előbb-hívó szódat?
 Bár húsát csontjáról egészsszen le-főzted
 'S hosszas kínnal, nézd-el, de meg-nem előzted;
 Mert bár mint szaporítsd rajta kinzásaid,
 Végig alázatos, 's csókolja lábaid.
 Hát vége van-é már a' hosszas életnek,
 Kit bérül ígértél Szülék' tisztelőknek?⁴³

(Búcsúzkodás)

„A bútsú vételről, 's annak mivoltáról
 Olvasd verseimet így irtam volt arról:

Hald meg egy pár ritka hív szív egymástól válását,
 'S bár ideig, de keserves lett el-távozását!

Hald meg, 's ha vn szived, vagy ha kemény értzé nem lett
 Érezd a fájdalmat, mellyet ez a távozás tett!

Fogd a lovat mond az egyik, útnak kell indulnunk,
 De mi több 's nem tudom hogy el-is kell bútsuznunk.

Szivem fele! Szoll a másik, hát el-sietsz menni?
 Hát nem szánsz-é hív szivemen ily méjj sebet tenni?

Fő vakarás, hosszas homlok döröslése után
 El kell menni, felel amaz raison nélkül, 's bután.

⁴² Teleki 1815. 20.

⁴³ Teleki 1815. 29.

Mit is mondhat? El-fogódott szive, 's búval telve
Mentségeit elégtelen ki-beszélni nyelve,

Ha nem szólhat szája, nedves szeme, 's ábrázatja
Szóll eleget, ha lehetne maradna mutatja;

De szólni kell a' szájnak-is, édesen kérdezik:
Miért siet, mért nem marad? A' Legény érkezik;

Bé-fogtak mond: Oh be hamar! Be igen hírtelen!
Hamarabb fogad szót ez-is midőn nem kéntelen.

Mond magába; de szóval-is felel a kérdésre,
Nintsen nékem drága kintsem kedvem a' menésre.

Ördög szötte per, rabotás gazdagság is oly baj,
Mely haza hív, de e' semmi, ennél nagyobb baj, jaj!

Ama kedves kisdéd alak, tudod, hogy szivemnek
(Mely tiéd már ma egészszen), addig míg szememenek

Meg-tetszettél, egy részétől meg-lopott, meg-fosztatt,
Kinek beteg, 's itt nem léte nagy gondot okoztat.

Nints mód kedves személyedet hogy inkább szeressem
Mint szeretem! De amazt-us nints mód hogy meg-vessem

Hadd lássam meg nem sokáig lészen távozásom,
Csak meg-nézem, várhadd hamar vissza-fordulásom.

Viszen ama kegyes Anya, amaz áldott lélek,
's egész drága háza, kiket tisztelek míg élek.
Maradj még ez egy napon! Nem lehet, el-mégyek!
Kinom kéred egész napi bútsuzást hogy tégyek.

Isten veled, itten hagyom tiszta hív szivemet.
Ne felejtsd el érted élő, haló személyemet.

Jó útozást – viszed szivem vajha nem sokára
Meg-látnálak, ha nem elébb, bártsak Pál napjára.⁴⁴

Hatt Vásárhely felé. Megyen, 's megyen a' kegyetlen
Nem kegyetlen, a' nem éppen, inkább engeetlen.

Hosszas búval, terhes útját követvén el-ére
E' szivétől fosztott fél szív, 's szállására tére.

Vásárhellyen, a' hol mindent jól találván, szivének
Ölelgetésére, megint siet személlýének.

Ezt ígérte, 's tellyesíti, addig-is az egek
Oltalmazzák, védelmezzék, légyenek kegyesek!⁴⁵

(Pusztá ház)

„Házamhoz fordulván, a' pusztás, 's keserves
Házhoz, ez verseket írák:

Oh meg ne vess!
Hogy a szabados Úr Tárgyul így elé-vett.

'S ha te vigadsz, engem' illy Poétává tett!
Ti is úton járók midőn udvaromban

Fel-néztek e' pusztá magánosságomban,
Szemetekkel ezen helyre úgy nézzetek,

Hogy gondos Gazdasszonyt, ha itt nem érzetek,
Ha itt gyermekeket futkosni nem láttok,

'S kertemben a' Rósák között nem találtok
Meg ne tsufoljatok.

Hogy ha Áprilisnek kezdete s folyása
Mínd zavaros, vallyon végére jutása

⁴⁴ „Pál napján M.Vásárhelyt a' Tabulae Praeses Gróf Bethlen Pál tiszteletére Esztendőnként feles Uraság szokott vala egyben gyűlni, mint egy nagy innepre, kik együtt vigadoztak.“ Teleki Domokos jegyzete.

⁴⁵ Teleki 1815. 29.

Lehet-é jobb? Uram! akár milyen légyen,
Mindenbe tsak a' te akaratod légyen.⁴⁶

(Könyörgés Istenhez)

„Elfogyott-é Uram nállad a' kegyelem?
Hogy semmiben hozzám nintsen engedelem.

Hogy esik hogy vállam terhét nem birhatja
Nem könnyebbíthetik, 's le-sem-is hányhatja?

Miért tsak egyedül én ne érdemlhessem,
Hogy csuda dolgaid, 's irgalmad hirdessem.

Mi gyönyörüséged egy férget tapodni?
De mellyik szebb, halált, vagy életet adni?

Féreg, pártos, nyaka féreg! S te hol vészed
Bátorságod? hogy bírójává tészed

Magadat az igaz Isten tetszésének,
'S piszkálad mivoltát szent végezésének?

Oh uram, ha bünönk szerént büntetnél meg,
Világ szerént egy-is ki álhatna úgy meg!

De te irgalmad nagy a“ Téged félőken,
Engedelmes is vagy, hogy ditsérjen minden.

Azért kegyelmezz meg nékem Szent Nevedért,
S ne ostorozz ujjobb bünöm nagy voltáért.⁴⁷

⁴⁶ Teleki 1815. 62.

⁴⁷ Teleki 1815. 85.

(Türelmetlen szerető)

„Hanem itt e helyen említem azokat,
Az hozzá intézett egy néhány sorokat,
Kiket érte buzgó szeretetem heve,
Hól egy, hól más ízben rendre versbe teve.
A' leg-első ezek közt e'képpen hangzott,
Melyből ki nézheti tüzetet mint langzott.

Egy angyali kedvességnek,
Épnek, szépnek, remek Képnek
Lelke, teste, termete,

Nemes vérből származása,
Módossága, tanulása,
Hogy szivembe sebhete,

A' Királyok Koronáját,
Kényét, fényét és Páltzáját,
'S akár mi ditsőségét,

Nem irigylem, tsak tehessem;
E szépet rabbá, s nyerhessem
Szívem hogy nyerje végét;

De gondom a földre töpör,
Éjjel nappal ront, fúr, gyötör,
Hogy e' kintstől záratom.

Noha a' sem kis szenvedés,
Hogy ha látom sints engedés,
Hogy értse akaratom.

Az egy álom pihenésem,
Ebben vagyon enyhülésem,
Ez ha a szemem szoritja.

Azonal e' Szép karjai,
Ölelgetnek, 's hiv csókjai
Élesztenek, borítja

Öröm árja lankadt szivem,
Mert itt immár szeret hivem,
'S birtokomban vagyom már.

Oh de gyilkos fel-ébredés,
Veled támad újj szenvedés!
Tűn az öröm, 's bánat vár.

Oh, mikor jön-el az határ!
Mely egymástól többé nem zár!
Melynek késni gyötrelem, 's kár,
'S múlásáért nints elég árr!⁴⁸

Itten (Hivatalomban) miként valék, hogy 's miként érzettem,
Magánosságomat miként szenvedhettem.
Olvasd-meg akkor azt miként rajzolgattam,
Bár egész erejét ki-nem mútathattam.

Légyen szabad tizedét
Mit mondok? Ezeredét
Annak a' mit valóban
Ébren úgy mint álomban,
Érted érzek szenvedek,
'S búmat melyben senyvedek,
Bár mi gyarlón festeni,
Elödbe terjeszteni.
Caucasus alljából,
Sivatag Scithiából,
Sok száz esztendeje már,
Hogy akkor dühös tatár,
Elejink ki jöttek,
'S ide telepedtenek.
Eredetünk ezektől
A' szilaj emberektől
Vagyom, de már változtunk,
Szelidültünk, lágyultunk.
Azokat hát ne kövesd,
Hív szolgálodat meg ne vesd,
Verseit el-szaggatni,
Vagy láboddal tapodni,

⁴⁸ Teleki 1815. 95.

Csak amazont illetve,
Más ollyt nem tehetne.
Azt nem tenni nem ejég,
Egy szívnek, ki érted ég.
Hanem hogy kedvesen vedd,
'S szived hajlani engedd:
'S ha fortélyja nemednek
tartja zárját nyelvednek,
Hasonló egynesen
Szólni, bársak kegyesen
Annyitadnál tudtomra,
Nem vagyok unalmadra.
Tegnap múlték két hete,
Hogy irigyül elvete
A' Fátum, 's kötelesség,
Személyedtől, oh be rég!
Rég! Mert bizony több hónap
Mintsem a' tizennégy nap
Mely szorult ez két hétben,
Hittel adom Petsétben;
De erre nints mért ne vess,
Annál inkább hogy meg-vess.
Vagy szemérmes szivednek
Tűkre ezen beszédnek
Hallására piruljon,
'S szégyen tűzbe boruljon.
Bár egyéb-is mind meg-van,
Nállad a' mi hódítsan.
Virtus a' mit fel-lelek,
Főbbként s benned tiszttelek.
Hát ilyen szeretetet
Ki, a' ki vétkesithet?
Hiszem e' mind természet,
Mind Isten ki-jelentett
Törvényjével egygyezik,
Ebben ki ellenkezik?
Ha így! Hát mit vétenél?
Te is ha kedvellenél?
Valami jót én bennem,
Kit költsön nem kell vennem?
Ha egyéb nints, szívemet,
Ritka emberségemet,

Erkölsömet, ki-tenni,
Próbára merem vetni.
Engem igazán fogva
Tart virtusod, e fogva,
Nem szégyellem lántzomat,
Nem unom fogságomat,
És már ugyan innen foly,
Hogy távul léted kín, s oly,
Kinél nagyobb nem lehet,
Hanem ha szived meg-vet.
Be sok bajam van veled!
Bizony nem is képzeled!
De még-is oly kedves baj,
Hogy a' nélkül volna jaj;
Oh be sokszor képzeltek!
'S éppen a'ként nézellek
Mintha előttem állnál,
Dolgoznál, vagy olvasnál:
Szép elméd gondolatját,
Kedves szavad szózatját,
Hallom csengni fülemben
El halok örömemben;
De tekintek két felé,
Hát sem egy sem más felé
Nem vagy, fogyok kedvemben,
Bánat furdal szivemben
Kivált ha vetegetem,
Az időt, míg nyerhetem
Hogy újra láthassalak,
Angyali kedves alak.
Eremben vérem akad,
Éltem fonala apad.
Légyen szived meg-szánni,
'S vélem kedvesen bánni!
Ha biztatsz hív sziveddel
Élek 's tsak érted hidd el.⁴⁹

⁴⁹ Teleki 1815. 113.

(Ajánlás)

„Mind magam, mind Hazám’ körülállásait,
Hogy versben foglaljam, olvasd vonásait
Gyenge etsetemnek.

Ki eddig csak nem mind szomorú verseket
Írtam, s azok között, sok ezer könnyeket,
Hullattam, vagy k mind reménység ’s félelem
Közt hanyattatásom, ’s öldöklő szerelem
Lángoló tüzeben írtam gyötrődésem,
Már más színüekről kezdem versezésem.
Leg-előbb-s hozzád irgalmasság Attya!
A’ kinek jósága szívem’ el-bé hattyá,
Nyelvemet, kezemet, szívemet emelem,
’S jóvoltod nagyságát azért énekelem.“⁵⁰

(Zsuzsanna köszöntése)

„Mátkám neve napja mivel közel vala,
Pennám arra ilyen verseket rajzola.

Kelj-fel, mú’sám! Zengj, citherám! Hírdesd víg kedvemet.
Fessed, messed, éreztessed mindennel örömemet,
Pendüljete, zendüljete vidámító szerszámok!
Im az határ, bétölt immár, mellyért öltek bánatok.
A nap mely még, éppen nem rég, éltem vagy halálomról,
Végző vala, már hajnala, leg-főbb boldogságomról.
Nem hitető, erősítő, szépen fénylő napomnak,
Mely kergeti, enyészeti kódét ezer gondomnak.
Koporsómból, sírhalmomból jöttem vissza életre.
Ujj életre, oly életre, melyért áldlak végzetre,
Bölts teremtőm, Gondviselőm, meg tartóm jó Istenem.
Búmból mentőm, fel-emelőm, Atyám, oh én mindenem!
Nem haragszik (oh hibázik, ki úgy hiszi!) sokáig
Az Úr, sőt ha késik néha, nem vesztegel fortáig.
Most látom már, szenvedtem bár, csak nem jóbbal egyaránt,
Hogy bár késik, el-érkezik Kezed ideje koránt,
’S hogy terhünket, keservünket, ha az el-tsüggedésig

⁵⁰ Teleki 1815. 117.

Rajtunk tartod, ott nem hagyod, a' kétségben esésig.
 Csudáljátok, oh áldjátok az Urat jó Rokonim!
 Jöjjetek-el, nézzétek-el e' változást Barátim!
 Ma született, világra lett az az Angyal kedves kép,
 Ki nemcsak szép, 's testében ép, kit szép virtussa mint lép
 Ugy ragasztott, sőt forrasztott, szívemhez, hogy változást
 Nints kuru sló, sem bájoló, mely tehetne szakadást.
 Ki hív szivé, Hímen frigyét, kötni készen van velem,
 Kivel szívem, már egy lelkem, kiben egyedül lelem,
 Vigasságom, boldogságom, ki ha viszontagolja
 Hív ségemet, úgy éltetmet tartja, veszélytől ólja.
 Szép 'Susánnám! Ah Angyalkám! Csak egy szép tekinteted,
 Űzi gondom, minden bajom, ha kegyesen rám veted.
 Buzdúlj hát fel, víg énekkel, Mu'sám! Oh ne vesztegelj!
 Öntsed szived, áldjad hived, tombólj, tapsólj, énekelj!
 Oh nints oly Pap, ki ezen nap áldást többet mondhatna!
 Mintha nyelvem, a' mit szívem kíván, annyit szólhatna!
 Sőt akármit, szólnék, annyit soha még sem mondhatnék,
 Annál szebbet, jobbat s többet, hogy hozzá ne adhatnék.
 Azért kezdem, 's azzal végzem minden kívánságomat.
 Csak halgasd-meg Uram, add-meg buzgó ohajtásomat!
 Hogy Mó'sesen, kezdvén éppen, János jelenéséig,
 Kezdetében, közepében, a' Szent könyvnek végéig,
 A' mi áldás, jókívánás, írva jegyezve vagyon,
 A' mind egyig, és mind végig ez Angyalkán maradjon.
 Tsak ezt adom, ezt ragasztom, hozzá 's ezzel fejezem:
 Szeress engem, oh én lelkem! Én míg éltem végezem,
 Nem leszs semmi, Tölled a' mi szívemet szakaszthassa.
 Hív ségemet, szerelmemet a' mi bontogathassa.
 Te kezdedben, oh nagy Isten! minden áldás, Te tehetsz
 Boldogokká, áldottakká, tégy hát, téssz-is mert szeretsz.“⁵¹

EGYED EMESE

⁵¹ Teleki 1815. 139.

CARTEA DE VERSURI DE CONTELE DOMOKOS TELEKI

(Rezumat)

Cartea de versuri de natură autobiografică elaborată de contele Domokos Teleki publicat la imprimeria Colegiului Reformat din Cluj în 1815 este reprezentativă pentru tradiția scrisului și cea învățăturilor de natură clasicizantă la nobilimea transilvăneană din secolele XVII–XIX.

Autorul, membru al familiei Teleki și prefectul comitatului Turda nu este cunoscut ca și poet. Totuși cartea care apare cu numele autorului și cu ocazia propriei aniversări (65 ani) este un fel de roman autobiograf în versuri cu accente pe lupta personală cu destinul în formarea, ocrotirea și reconstrucția familiei, în acceptarea eternei prezențe a morții în viața familiei, dar și de prezentarea relațiilor interpersonale. Studiul prin descrierea structurii poemului și atitudinii eului narativ/liric conturează trecerea de la scrierea tradiționalistă de tip cronicar la una modernă nu numai de analiză ci de creare a eului. Anexa prezintă o mostră din textele care se pot detașa ca poezii autonome din autobiografia în versuri.

ARCKÉP, „CHARACTER“ ÉS EMLÉKEZET Faludi Ferenc életrajzainak „belső minémúsége“

A *Világirodalmi lexikon* **életrajz** címszava alatt ezt a definíciót olvashatjuk: „életrajz; *biográfia*; *biographia* (görög ’életírás’); *biosz* (görög ’élet’); *vita* (latin ’élet’): egy ember életének és működésének tanulságos, művészi vagy tudományos leírása. Keretébe tartozik az önéletrajz, az emlékirat és az arckép is“.¹ Akárcsak az önéletrajz és az emlékirat, az életrajz is egyfajta élettörténet, egy bizonyos perspektívából végzett konstrukció eredménye. A retrospektív narrációt itt nem az életpálya alanya végzi, hanem egy másik személy, többnyire a posteritasból visszatekintve, és ennek következtében egy más – különböző társadalmi és kulturális kontextusok által meghatározott – nézőpontból.

Az **életpálya** és **élettörténet** fogalmainak a distinkciójával talán közelebb juthatunk a Faludi-életrajzok sajátosságainak megragadásához. Míg az életpálya elsődlegesen kulturális alkotás, addig az élettörténet olyan szimbolikus struktúra, amely egy meghatározott logika szerint rekonstruálja az életpályát.² A rekonstrukció során a teljesnek, összefüggőnek, rendszerszerűnek tekintett életpályának csak egyes eseményei, jelenségei kerülnek be az így létrejövő konstruktumba, azok, amelyek a jelentéssé alakított életben³ a történet koncepciója felől jelentőséggel bírnak. Világossá válik az is, hogy az elbeszélés hogyan is lényeges információt közvetíthet. A különböző korokban keletkezett Faludi-életrajzok mögött húzódó koncepciókra gyakran a szövegek megformáltsága, a megjelenítés, az előadás módja világít rá.

Arckép

A nézőpontok és ennek következtében a Faludi-kép koronkénti változásait, módosulásait jól szemléltetik a Faludiról készített írásos és plasztikai, illetve grafikai ábrázolások. A kiindulópontot az a néhány sor jelenti, amit Bitnitz Lajos rögzített rohongi szemtanúk leírása alapján Batsányi számára. Batsányi kérésére – „ha nintsen-e valahol valakinél ezen jeles Poétának valamely festett ’s írott

¹ *Világirodalmi lexikon* II., Akadémiai Kiadó. Bp., 1972, 1044 (Lázár György).

² Niedermüller, *Élettörténet és életrajzi elbeszélés*, *Etnographia* 1988/3–4: 381–7.

³ Lakner Lajos, *Irodalmi kultusz, történetiség, aktualitás. A kultusz kutatás útjain*. In: Kalla Zsuzsa–Takáts József–Tverdota György (szerk.), *Kultusz, mű, identitás*. Bp., 2005. 16.

képe? Vagy Tsak valamely árnyékképe-is? (silhouette)⁴ – Bitnitz rohonci kutatása után ezt írja: „festett vagy árnyékképét sem mutathatá senki, de többen találkoznak, kik ötet személyesen esmerték, és közép termetűnek, vaskosnak, tele képűnek ’s egy kevésse kopasznak írják le“.⁵

Batsányi ezt a leírást szinte szószertint idézi – a hitelességre hivatkozva Faludi kopaszságát sem hagyja ki –, csak éppen kiegészíti egy esztétizáló, „súlytalanító“ megjegyzéssel: „azt állítják külsejére nézve, hogy közép termetű, tellyes képű, vaskos ember volt, és (mert ezt ők a’ tisztes Öregről, mint mások más nagy Férjfiakról, ’s név szerént az első *Caesarról*-is, különösen említik) egy kevésse kopasz.“⁶ Kezdetben úgy tűnik mintha csupán forrásaihoz való hűségre kedvéért, mentegetőzve említené az öregségnek ezt az „igen tsekély“ jelét, mely „alig volna méltó az említésre“, a továbbiakban azonban ez az attribútum válik a képzeletbeli, klasszicista stílusú Faludi-portré kiindulópontjává. Batsányi itt egy régebbi toposzra épít, ugyanakkor az „említett jel“ (a kopaszság) lehetséges okának fejtegetésével már az élet- és jellemrajz irányába mozdul el a fikatív arckép: „megadnám ugyan néki [...] egész testi lelki hasonlatosságát; de egyszermind azt az örökké-zöldellő borostyán-koszorút festeném betses homlokára, a’ mellyet, mint a’ Magyar Múzsák’ egygyik legboldogabb tanítványa ’s dicsősége, mindenképpen megérdemlett. Így Ő azzal nem tsak az agg öregségnek, és talán a sok tanulásnak, elmélkedésnek, fáradságos utazásnak, számtalan költözködésnek, búnak és gondnak, említett jelét, a’ Nagy Júliusként, elfedezhetné, bétakarhatná, hanem Hazájának szép tehetségű fiatal Írójit-is nemes vetélkedésre, szíves és állhatatos iparkodásra, ’s hasonló nagy érdemek’ szerzésére, gerjeszthetné!“

Az ilyen módon, „színekkel előállított“ Faludinak a „képírő“ Batsányi által elképzelt leírása, már a kultuszteremtés gesztusait is nyilvánvalóan magában hordozza.

Az első képi ábrázolás, ami Faludiról nyomtatásban is megjelent egy acélmetszet, ami 1853-ban a Toldy-féle kiadás számára készült. Ez a fikatív arcmás íróasztal fölé görnyedő fiatal papot ábrázol⁷, körülötte könyvek, földgömb, térkép, s ami talán a legfontosabb, a háttérben az ablak által keretbe zárt római Szent Péter-templom látképe rajzolódik ki (már-már kép a képben) a szemlélők számára, maga Faludi ugyanis munkájába, talán Darrel munkáinak fordításába merül.

Akárcsak a XIX. század végétől keletkezett írásos Faludi-ábrázolások, a Rohoncról Körmendre szállított emléktábla szikár, öreg képmása, az 90-es

⁴ Batsányi Bitnitzhez, Linz, 1822. április 24. Géfin, *Batsányi János és Bitnitz Lajos levelezése*. ItK, XVII, 70.

⁵ Bitnitz Batsányihoz, 1822. június 6. Uo. 74.

⁶ Batsányi János, *Toldalék. Faludi Ferentz’ Életéről, ’s Munkájáról, és a’ Magyar Nyelvről ’s Versszerzésről* (1824). In: *Összes művei* III. Prózai művek. II. Bp., 1961. 119.

⁷ Bár Faludi római tartózkodása idején már a negyvenes éveiben járt.

években állított körmendi emléktábla gyermek-portréja, a XX. század elején Ferenci Zoltán által kiadott Faludi-versek előtt, penna, papírtekercs és babérkoszorú fölött megjelenő, vagy az 1942-ben, Budán, a Szent Anna-templom falán elhelyezett emléktábla érett férfiarca, a legújabb körmendi emléktábla, Toldy-féle arcképből kiinduló változata, azt tükrözik, hogy hogyan látták a különböző korszakok emberei Faludít.

„Character“ vagy „erköltsi minéműség“

„Noha adatszerűen rögzíthetjük életének külső állomásait, szinte semmi lényegeset nem tudunk meg életéről“ – konstatálta Sik Sándor a harmincas években.⁸ Ezzel a kérdéssel szembesült szinte mindenki, aki Faludi életrajzát rögzíteni próbálta valamilyen formában. Ez nyilvánul meg azokban a törekvésekben is, amelyek a szám- és adatszerű információkon túl, minduntalan megpróbálják kiegészíteni az életrajzi vázlatokat, vagy éppen hiányként értékelnek olyan jelenségeket, amelyek az életrajzi formális sémákban egyébként gyakoriak. Ez utóbbira egyetlen példát hoznék. Illyefalvi egy, a Fővárosi Lapokban megjelent szöveg gondolatát fejti ki: „Talán egészen más lett volna kedélyvilága, ha szerető család veszi körül; ha annak az érzékeny szívnek melegét, melyet a természet oly bőven megáldott nemes érzésekkel, családjára árasztotta volna; talán megszólaltatta volna igazi hangját lelkének, melyet annyiszor el kellett nyomnia mint szerzetesnek“.⁹

Források

Faludi személye, személyisége teljességében nem ragadható meg, hiszen még az őt személyesen ismerő kortársak számára sem mutatkozhatott meg a maga teljességében¹⁰. A forrásként használt kortársi közlések és a biográfált személy írásaiból származó adatok¹¹ sem képesek ennek tükrözésére, személyiségének csak egy-egy, az egyszerű szituációkban megnyilatkozó oldalát villanthatják fel, a jellemzések pedig mindig szubjektív nézőpontot tükröznek.

A rendelkezésünkre álló többé-kevésbé közvetlen források közül először azokat említhetnénk, amelyek még Faludi életében, vagy nem sokkal halála után keletkeztek.

Az *Omníarium*-ban, Faludi Rómában elkezdett jegyzetfüzete jelzi Faludi sokirányú érdeklődését, ami miatt Illyefalvi *uomo universale*-nak nevezte. A többnyire latin nyelvű versek, versfogalmazványok, mitológiai névmagyarázatok,

⁸ Idézi Szörényi, *Faludi Ferenc irodalmi jelentősége*. Életünk 1981, 251.

⁹ Illyefalvi V. Aladár, *Faludi Ferenc élete és költészete*. Pallas. Bp., 1894, 15.

¹⁰ Lakner Lajos, *Idő, kronológia, életút*. ItK. 2003/4–5, 504–27.

¹¹ Szabó Levente, „neveknek nemes tónusú kidolgozás által új fény adassék“. *Az életrajz XIX. századközépi poétikája*. In: *RODOSZ-tanulmányok* 1. 2001, 45–6.

az olvasmányai (vagy a látott darabok) alapján készített jegyzetek a költői-írói munka műhelytitkaiba engednek bepillantást, hiszen ezek között találunk olyan elemeket is, amelyeket később felhasznált műveiben, beépített a *Téli éjszakák* történeteibe, de megtaláljuk egy magyar nyelvű versének latin előzményét is.¹² Olvasmányélményeiről valló feljegyzések mellett, olasz nyelvtanulásáról tanúskodó szójegyzékeket, alkímiai jeleket, gyógymódok és (olasz) ételek receptjeit is megtaláljuk az *Omniárium*-ban, amelyek utalhatnak akkori életmódjára. Szörényi László hívta fel a figyelmet egy olasz nyelvű bejegyzésre: „La mia sittada in Gyssing“. Feltételezése szerint nemcsak a németújvári szánkózás gyermekkori emléke állhat ennek háttérében, hanem legjellegzetesebb eljárás módja szerint: a XVIII. századi olasz festészet egyik kedvelt témája, tehát „külföldi példa nyomán asszociált a szülővárosabeli élményre“.¹³

Feljegyzései mellett emberi kapcsolatait, vagy az őt személyesen is érintő eseményekre való reakcióit jelzik valamennyire egyes (alkalmi) versei. Az előbbire példa lehet az *Omniárium*-ban található humoros latin verse, amit az őt Pozsonyban meglátogató rendtársához, barátjához, Rogerius Boskovichhoz írt.¹⁴ A jezsuiták szétszórátása után egy évvel írt latin nyelvű verse¹⁵ kiegészítheti a hatodik ekloga (*A kesergő pásztorok*) sokat idézett allegóriáját.¹⁶

Egy másik forrást levelezése jelenthetne. Jelenleg mindössze négy levelét ismerjük. Ebből kettőben rektori minőségében anyagi támogatásért folyamodik kőszegi kollégium számára 1752-ben. Mindkét levél ékesen bizonyítja jártasságát a meggyőzés retorikai technikáinak praktikus alkalmazásában. Harmadik levele Pozsonyban kelt 1767. október 19-én Kaprinai Istvánhoz címezve. Ezt is hivatalos minőségben írta, de a levél hangneme az előbbieknél jóval kedélyesebb. Kaprinai Péterffy Károly zsinatokról szóló munkájának első részét szeretné megszerezni, de Faludi nem hajlandó elválasztani a két kötetet: „Quantum ad solam primam partem, *Ne dam* várában lakom, és késszeb vagyok egy pár pistollal meg hartzolni, hogy-sem ki-repíteni az első magános részét a munkának. Ezen katona válaszon meg ne indullyon kegyelmed, gondviselője vagyok a’ jószágnak, nem Ura, takarója, nem hintője [...]“. A negyedik levél a már Rohoncról („ad reducta haec loca“) kelt, 1774. májusában, a címzett Paintner

¹² Faludi Ferenc, *Prózai művei* II. 964. *Carmen Saeculare Super fonte(m) acidularu(m) Tartasae*. L. *A tarcsai savanyó vizrül mikor azon kutnak felállítása után a századik esztendejét emlegettük 1775-ben.*

¹³ Szörényi *i.m.*. 251.

¹⁴ Faludi Ferenc, *Prózai művei* II. (s.a.r. Vörös Imre és Uray Piroska) 952. Talán egykor, római tartózkodásuk idején, az ő ajánlása nyomán lett Faludi az Árkádia tagja.

¹⁵ Uo. 964 (*De Societate Jesu*)

¹⁶ „Más szelek fujnak most, lemosták nevünket, / Felturták, elhánták kevés mindenünket / [...] / Se nyájunk, se erdők, a hol legelhessünk. / Nincs gúnyónk, hajlékunk a hol / teelhessünk. Eltiltotta a Pán, Pán kivetkőztetett, / A vak szerencsének balszárnyára vetett. / [...] / Lézzegünk, bujdosunk, se szelünk, se partunk, / Azt sem tudjuk: mihez, azt sem: merre tartsunk.“

Mihály. A *Szent ember* példányainak sorsáról rendelkezik, és ennek kapcsán a levél végén megjegyzi, hogy pénzre lenne szüksége.

A „tanúk“

Első fennmaradt jellemzését a római tartózkodásának idejéből fennmaradt hivatalos jelentés nyújtja. „Ingenium: bonum – prudentia: supra mediocritatem – iudicium: super mediocritatem – experientia: bona – naturalis complexio: sanguineo-melancholica – profectus in litteris: bonus – talentum ad Societatis ministeria: bibliothecarium, decisorem casuum.“¹⁷

Az úgymond hiteles tanúk közé tartozik Szerdahelyi, aki még életében ismerte Faludit, és személyes találkozásaik alapján rajzolja meg annak „charakterét“, annak ellenére, hogy már „a hálás utókor“ fényéből is vetül a jellemrajzra. Az elógium különböző részleteit idézték már (Staud, Sárközy), az életrajzot, és az abba beépülő jellemzést azonban nem. A részlet Szerdahelyinek, a budai egyetem esztétika professzorának *Poesis narrativa* című munkájában, az utolsó fejezetében található. A negyedik könyvet (fejezetet) a pásztorköltészet tárgyalásának szenteli (*Liber quartus de Poesi Rvstica*). A műfaj jellemzőit a különböző népek költőinek a felsorolása követi, akik ebben a műfajban kitűntek. Ezek között (*Germani, atqve alii*) esik szó Faludi Ferenc költészetéről és személyéről: „datum est mihi legere ac *quod mihi carissimus*, sed iam modo Muis quoque patriis deplorandus Franciscus Faludi composuit. Ille anima natura felicissime preparatus et Poesim, et sermonem patrium in potestate habuit, gustusque fuit nobili, delicato, et propomodum perfectissimo [...] *Hic est, quem ego plurimum annorum consuetudine vsuque familiari perspexi, penitusque recognavi*“¹⁸. Itt tulajdonképpen kijelöli azt a szubjektív perspektívát, amelyből megállapításait teszi. Faludi költészetének méltatása után – és talán az sem mellékes, hogy ezzel zárul az egész mű – rövid életrajz, és ebben Faludi személyének, jellemének leírása következik: „Inter sacrificandum recitandumque Divinum officium prae nimia cordis teneritudine, qui a minima etiam negligentia, incuriaque metuebat, magnis animi cruciatibus angebatur; ceterum quietus, ac placidus, mireque facilis, comis, facetus et in sermone communi elegantur venustus, natura virtuteque iucundus et candidus, qui nihil magis, quam offensionem hominum, precavere studuit, neque unquam de altero male loqui, audiereque sustinuit: domi, forisque carus, et spectatus.“¹⁹ A fenti részlet

¹⁷ Géfin, *Ismeretlen adatok Faludi Ferenc életéből*. ItK. 1970, 352. Fordításában a *decisorem casuum*: „az életben (főképp a lelkipasztorkodásban) előforduló gyakorlati problémák megoldására (ehhez természetesen szükséges elméleti tudás és józan bölcsesség).“

¹⁸ Gregorio Aloys Szerdahely, *Poesis Narrativa ad aestheticam sev doctrinam Boni gustos conformata*. Budae, 1784, 180. Kiemelés tőlem.

¹⁹ Uo.

kiválóan szemlélteti az életrajz hagiográfiai gyökereit, a felsorolt attribútumok akár egy szent életrajzában is helyet kaphatnának.

Második publikált jellemrajzát *Költevényes Maradványi*-nak előszavában Révai írja meg: „Telylyes életébenn különös volt benne az ember szeretés. Soha senki hírének ’s nevének nem ártott. Ha hol ember szóllást hallott, onnét vagy azonnal el sietett, vagy ha el nem mehetett, nyilván adta jeleit, hogy kedve ’s akartja ellen vagy az a’ féle rágalmazó beszéd.“²⁰ Ugyanakkor megjegyzi, hogy Faludi tudatos nyelvész volt, törekedett arra, hogy nyelve „tulajdon Magyar“ legyen: „Azok a’ tanuk benne, kik ötet közelebből esmerték: hogy ő el szokott volt a’ köz nép, és tseléd közé járogatni, tsak a’ végett, hogy őket szabadabb beszédre fel bátorítván, igazabban ki tanulhassa a’ tulajdonabb Magyar szó ejtésekét.“²¹ Ennek eredménye *A’ Jegyző Könyv*, amelybe „magyar köz mondásokat“, „szépen öszve illő vezeték szókat“, „szép magyarázatokat“ és „telylyes mondásokat“ gyűjtött, ha nem is kizárólag a nép köréből (olvasmányaiából is feljegyez egy-egy mondást).

Rájnis az egyetlen a következő írónemzedékből, aki személyesen is kapcsolatban marad Faludival, 1777-ben meglátogatja Rohocon egykori kőszegi rektorát. Ő mesél el egy történetet Faludiról 1763-ból, amikor Faludi a pozsonyi iskolában volt igazgató (*Apuleius Tükre*, Tudományos Gyűjtemény, 1823. 10).

Batsányi egy 1822-ben kelt levelében arra kéri Bitniz Lajost, hogy ha Rohoncra „ki rándúlna“, keressen olyan „tanúkat“, idősebb embereket, „a’ kik Faludit fiatal korokban látták ’s személy szerént ismerték volna“, s akik tudósítanak „ezen jeles Poétának egész külső belső minéműségéről.“²² Bitniz válaszában közli a tanúk által elmondott leírást, de ezek „charakterére nem tudának utasítást adni, hihetőleg azért, hogy Faludi ő velek nem sokat társolkodott“²³ (a „mód felett való társolkodástól“ maximáiban is óva int Faludi). Faludi költeményeinek előszavában „a szelíd Jézuita“ tanári és előljárói erényeit emeli ki, a Révai és Szerdahelyi által említettek mellett. Batsányi szerint Faludi világosan és „illő renddel“ tanított, „a’ figyelmetességet váltig fenntartani tudván, sem önnön magának, sem Hallgatójainak nem okozott únalmat, ’s kedvetlenséget“, előljáróként pedig bölcs és mértékletes volt, a vezetése alá rendelteket „úgy tudta vezetni, ’s törvényes kötelességeik’ bétöltésében olly szépen igazgatni, hogy velek keményen bánni nem lehet oka, vagy szüksége.“²⁴ Forrásairól csak annyit mond, hogy „megjegyzették már mások“.

²⁰ Révai Miklós, *Faludi Ferentz’ élete ’s munkái*. In: *Faludi Ferentz Költevényes Maradványi*. Győr, 1786. 10.

²¹ Révai *i.m.* 12.

²² Batsányi Bitntzhez, Lintz, Pünk. Hav. 16dik napj. 1822. Közli Géfin, *Batsányi János és Bitniz Lajos levelezése*. ItK. XVII, 71–2.

²³ Bitntz Batsányihoz, 1822. június 6, uo. 74.

²⁴ Batsányi *i.m.* 119.

Lipovics István szombathelyi teológiai tanár 1836-ban jegyzett fel egy szóbeszédet, ami szerint: „Fertur de Francisco Faludi, celebri nostro Poeta, quod mulierem nunquam siverit in suum cubile intrare, sed ad Januam stans colloquebatur“²⁵ (bár a használt ige – *fertur*, ’forgalomban van’, ’köszsájon forog’ – a pletyka szintjére emeli az információ hitelét).

Faludi „fölélesztése“

Érdekes megfigyelni, hogy már az első róla szóló írások szerzői szükségesnek ítélik Faludi „fölélesztését“, írói-költői jelentőségének tudatosítását, szélesebb körben és az irodalmi köztudatban egyaránt. Ez a jelenség pedig időszakonként megismétlődik 1786-tól napjainkig.

Az alábbiakban megpróbálok reflektálni az életrajzok azon jellegzetességeire, amelyek ezek műfaji sajátosságaiból fakadnak, illetve a szövegekben megnyilvánuló, kontextusuk által determinált, a velük szemben támasztott korabeli lehetséges elvárásoknak való megfelelés szándékaira.

„Mert ha ditséretre méltók a’ nagy érdemű Férfiaknak nevezetes tselekedeti, valóban ditséretesek azon igyekezetek is, mellyek azoknak hírét, ’s nevét a’ setétségűl napfényre hozni, és ditső emlékezeteket a’ következendő időkre terjeszteni iparkodnak kiváltképpen, midőn ezek édes Hazánk, édes Nemzetünk ditsóításával öszve vannak kaptsolva [...].“²⁶ Szily püspök Révai kiadói munkáját dicsérő megnyilatkozása tükrözi azt a koncepciót is, ami az első Faludi-kiadásokat és az előszavaikba foglalt életrajzokat jellemzi.

Az olvasó, ha követi az felajánlott olvasási sorrendet, az előszó által „befolyásolva“, azon keresztül juthat el a „költeményes maradványokhoz“, s így az előljáró beszédekben megfogalmazott elvek meghatározhatják, irányíthatják bizonyos mértékig a befogadás módját. Az előszavak funkciója, hogy valamiképpen bevezessék az olvasót a művek világába, s többnyire a megkedveltetés gesztusait is magukba foglalják, a kiadók ajánlják az olvasóközönségnek a kiadványba foglalt munkákat. Az ajánlást szinte „íratlan szabályként“²⁷ követő, előszóba épített életrajz szerkesztési szempontjait, tehát részben ez a szándék is meghatározza, s bár az életpálya bemutatásában a teljességre törekednek, azokat a jegyeket emelik ki, amelyek a példakép-állítás szándékát szolgálják, s amelyek a kiadói programba illeszkednek. Ami értéké avatja a közelmúlt költőelődeinek publikált munkáit, az általuk szolgált célban, a

²⁵ *Miscellania c. kézirat*, 99, idézi Géfin, *Ismeretlen adatok Faludi Ferenc életéből*. ItK. 1970, 353 („Neves költőnkéről Faludi Ferencről mondják, hogy nőt sohasem engedett szobájába belépni, az ajtóban állva beszélt vele.“)

²⁶ Szily János levele Révaihoz. Szombathely, 1790. január 16. OSZK, Quart Lat. 2225, 24. Szily szombathelyi püspök, akihez Révai Faludi-kiadásának ajánlását is intézte, köszönetet mond az ajándékba küldött Révai-kiadványokért.

²⁷ Mezei Márta, *A kiadó mandátuma*. Debrecen, 1998. 71.

hasznosságukban rejlik.²⁸ Akárcsak a kibocsátott munkák, az előszavakba foglalt biográfiák is a felvilágosodás kulturális programját tükrözik. Ahogyan Faludi Révai által kiadott művei a nemzeti identitás megerősítését és fenntartását egy nyelvvideál felmutatásával hivatottak szolgálni („igazán Magyarul szóll“, „anyja’ tejjével szopta beszédet mond: természetest, kellőt, tulajdon Magyarat“), úgy maga a szerző is példaképpé válik, ami „a’ setétségéből napfényre hozva“ a következő nemzedékek számára követendő erkölcsi- és magatartásmintaként szolgálhat. Révainál Faludi legfőbb értéke, amiért „a Magyaroknál leginkább meg érdemli az örök ditső emlékezetet“, a „Magyar Tzitzeró“ által felmutatott nyelvi eszmény.

Az életrajzban kiemelt értékek egyfelől indokolják az ezt követő művek publikálását, ugyanakkor a kötetbe foglalt alkotások visszaigazolhatják a megrajzolt mintakép erényeit.²⁹ Emberi példakép és művek kölcsönös egymásratalását jól példázza Révai Faludi-életrajza. A versek tanúsítják, hogy „az illendőséget értő ártatlan multságokra“ is le tudott ereszkedni szerzőjük, „de többszörte még itt is tsak ugyan magát el nem felejtette jozanságának jeléül hol szent dolgokat énekelt, hol más ollyakat, a’ melylyekből egyenesen ki tetszik vagy ugyan megint erkölts oktatása, a’ vagy Jeles Nagy Férfiaknak meg adatott tisztelete“.³⁰ A „nagy érdemű Férfiú“ „a’ Szent Erköltsnek keményebb szerű Oskoláját“ képviseli, de azért a józan, mértékletes, derűs jezsuitától nem állt távol a versekkel való „nyájaskodás“, „enyelgés“ sem. Ha valami nincs összhangban a megformált eszményképpel, Révai kész korrigálni is. (A Nadasdihoz címzett vers „Rágjuk apróra sziveket“ igéjét az „enyhébb“ „vágjuk“-ra javítja.)

A *Nemzeti Plutarkus* szerzője Faludi jellemrajzában olyan emberi példaképet állít amelyben a szeplőtelen jámborság és az ártatlan enyelgés szintén összekapcsolódik. Emberszeretetét és „munkás hazafiságát“ emeli ki, s itt rajzolódik meg először Faludi, a nevelő alakja is: „a Haza ifjúságát nevelte, ’s jó polgárokat készített számára“ (ezt majd Toldy is hangsúlyozza). Faludi már itt a nemzeti panteon része: „megérdemlette azt is, hogy Hazája [...] a’ Hallhatatlanok sorában tisztelje“.³¹

Batsányi Faludi-életrajza Révai nyomán halad, tényszerű adatokkal csak helyenként egészíti ki azt. Életrajzában kulcsfogalomává válik a *hazafiság* és a született tehetség hangsúlyozása: „Faludi érzékeny tudós Magyar, és *született igaz Poéta* lévén, ’s Hazáját, Nemzetét mindig és mindenütt szívében“

²⁸ Mezei *i.m.* 10.

²⁹ Dávidházi Péter, *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet.* Akadémiai – Universitas. 2004, 288.

³⁰ Révai *i.m.* 14.

³¹ Kölesy Vince Károly – Melczer Jakab, *Nemzeti Plutarkus vagy A’ Magyarország’ ’s vele egyesült Tartományok’ Nevezetes Férfiainak Életírásaik* II. Pest, 1816. 176.

hordozza.³² Már tanulmányainak tárgyalásában jelzi Faludi kiválóságát, kiválasztottságát: „olly világos és bizonyos jeleit adta mind szorgalmatosságának, mind elmebeli ritka szép tehetségének“, hogy a jezsuiták, akik „a’ legjobb elmék között szabadon és tellyes kedvek szerént válogathattak“ már tizenhat évesen kiválasztották.³³ Ez az a pont, ahol megragadható a változás Révai életrajzához képest: Faludi mintaadó költőből példaszerűvé válik. Ez az elmozdulás is tükrözi azt a XVIII. század végétől végbemenő fordulatot, melynek során az irodalomban és művészetben a tehetség, az egyéniség kap központi szerepet, válik kritériummá az egyes szerzők és alkotások megítélésében.³⁴ Batsányi számára Faludi már a nemzet költője, „a’ Nemzeti Nyelvnek, Poézisnak, és Litteratúrának egyik fő dísze“, akinek „az egész Nemzet olly sokkal tartozik“, s akinek kijárna az utókor hálája és elismerése.

Az eredetiség, az egyéniség értéként való tételezésének az előtérbe kerülésével végbement ízlésváltozásnak lesz az eredménye, hogy Faludi és művei a XVIII. század utolsó évtizedeitől egyre inkább az irodalom peremére szorulnak, az új írónemzedék fellépésével, egyre kevésbé vannak jelen az irodalmi köztudatban, és igen hamar a „rég irodalom“ részévé válnak.³⁵ Ebben talán része lehetett Kazinczy ítéletének is, aki 1811-ben egy Romy Károly Györgyhöz írott levelében már „meglehetősen ódivatúnak“ („ziemlich altväterischen“) nevezi Faludi költeményeit,³⁶ de a változás már évtizedekkel korábban megkezdődött. Édes Gergely egy Révaihoz címzett, 1795-ben kelt levében idézi egy versét, amelyet szinte egy évtizeddel korábban „esztendő Togatus Deak korában“ írt, mikor Révai „Faludit először kibocsátotta“: „Hogy Faludit látánk és őt is előnkbe botsátnánk / A’ gyászbol kivevéd ’s már-is ölünkbe tevéd“ (kiemelés tőlem).³⁷ A XIX. század első felében keletkezett könyvtári kölcsönzési jegyzékek is azt mutatják, hogy bár a kollégiumi könyvtárakban megtalálhatóak Faludi munkáinak különböző kiadásai, a kikölcsönzött könyvek között jóformán alig szerepelnek.

Faludi XIX. századi „új életre támadásában“ nagy szerepe van Szilasy János nagyváradi kanonoknak, nem annyira az Akadémián elhangzott, majd később a Religio című folyóiratban megjelent, Faludi életrajzát is tartalmazó

³² Batsányi *i.m.* 117. Kiemelés tőlem.

³³ Uő. 116.

³⁴ Lakner, *Irodalmi kultusz, történetiség, aktualitás. A kultusz kutatás útjain.* In: Kalla–Takáts–Tverdota (szerk.), *Kultusz, mű, identitás.* Bp., 2005. 22.

³⁵ Sárközy Péter, *Faludi Ferenc.* Kaligram. Pozsony, 2005. 22.

³⁶ Horváth Ádámmal való levelezéséből kiderül, hogy már az 1780-as évek végén sem volt túl jó véleménnyel Faludiról. Lapjában recenziót készült megjelentetni Faludi verseiről, amiről Horváth határozottan lebeszéli, azzal érvelve, hogy a magyar olvasóközönség még nem érett egy ilyen „krisisre“, a kritizálás ideje még nem érkezett el. Horváth Ádám Kazinczynak. Szántód, 1789. ápr. 17.

³⁷ Édes Gergely Révaihoz. Nagykanizsa, 1795. július 17. OSZK, Quart Lat. 2225.

értekezésével³⁸, hanem a kiadást támogató Szaniszló Ferencnél való közbenjárása révén. A következő „napfényre hozó“ ugyanis Toldy Ferenc, aki 1853-ban megjelenteti Faludi *Minden munkái*-t. A műveket megelőző életrajzban a már mások által is hangoztatott erényeket sorolja fel: emberszerető, sokoldalú képzettségű tudós, alkalmas előljáró és gondviselő, megemlíti műveiben megnyilatkozó ízlését és munkás hazafiságát.³⁹ A mecénás Szaniszló Ferenchez intézett Ajánló Levélben megfogalmazódik jellem és életmű összekapcsolódása: Faludi nem csupán egy új irodalmi korszak előhírnöke, hanem „a nemzet nevelője és oktatója“ volt.⁴⁰ Többek között ezért is lenne kívánatos Faludi „fölélesztése“, aki 1853-ban egyértelműen „már csak az irodalomtörténeté volt“. Kiemeli művészetének „nemzeties“ jellegét („szabályos, nemzeties, teljesenhangzó prózájával, és szép alkotásu, nemzeties, könnyű dalaival“⁴¹), s „geniusa“, mely leginkább műveinek nyelvében nyilatkozik meg, „a régibb tős magyarság formáiban“ jut kifejezésre.

Ha a *Nemzeti Plutarkus* szerzője még arra panaszkodott, hogy a magyarok „életírása rövid, ’s szokásként rideg vérrel festett“, Toldytól kezdődően a komplex költői képek és metaforák sokaságával találkozhatunk. Batsányinál Faludi még csak a nemzeti literatúra „fő díszé“, Toldynál már az irodalom „holdvilágos éjjelében“ feltűnő, „új napot hirdető hajnalcsillag“, a magyar próza „újjá-teremtője s lyrai költészetünk atyja“.⁴² Ez a fajta retorika, mely Toldynál még kritikai szellemmel párosul, és a „képviseleti beszédmód“⁴³ továbbél a Faludiról készült méltatásokban is.

Greguss Ágost 1854-ben a Pesti Naplóban megjelent recenzió-szerű írásában valósággal burjánzanak a metaforák, és az a mellérendelő retorikai és szintaktikai szerkesztésmód, amely a metaforikus körülírást, a mellérendelő szerkezeteket részesíti előnyben, a logikai érveléssel szemben.⁴⁴ Az ellankadás és erőgyűjtés sivár korszakának egysíkú rajzát Faludi feltűnése törli meg: „Ha kérdjük, ki képezte a lombos oázt, mely a sivatag vándorainak a kék távolból biztatólag mosolygott; – ha kérdjük, ki törte meg a néma tengeri szélcsendet, erős fuvatokkal dagasztván a kikötőbe törekvő hajónak vitorláit; – ha kérdjük, ki tűnt fel a hosszú éjben hajnalcsillagul, mint a feljövendő napgolyó előhírnöke; – ha kérdjük, ki virrasztott éber őrszellemként, midőn oly sokan még aludtak, úgy mindezen kérdésekre azt kell válaszolnunk, hogy Faludi Ferenc, a magyar jezsuita.“⁴⁵ A cikk egyik célja, hogy a Toldy által „a nemzet közbirtokába

³⁸ Szilasy János, *Faludi Ferencz életrajza*. Religio 1850, II. évf. 8–9.

³⁹ Toldy *i.m.* XV.

⁴⁰ Uo. V.

⁴¹ Uo.

⁴² Toldy *i.m.* IX.

⁴³ Dávidházy *i.m.* 204.

⁴⁴ Margócsy István, *A magyar irodalom kultikus megközelítései (Kommentár és florilégium)*. ItK. 1990/3. 312.

⁴⁵ Greguss, *Írói arcképek*. Bp., 1932. 183–4.

juttatott“ Faludi-művek „megjelenését jelentse“, s főként, népszerűsítse. Ez azonban csak részben magyarázza azt, hogy stílusa, kultikus jegyei révén már-már a szónoki beszédhez közelíti.⁴⁶ Megtalálhatóak benne a képviseleti beszédmód nyelvtanára jellemző többes szám első személyű formulák: „irodalmunk“, „nemzetünk“, „nyelvünk“, „írónk“, s az a kegyeletteljes gesztus, ami leginkább az emlékbeszéd retorikájára jellemző: „Fel is kereste a szerény jelest és méltólag jutalmazá egész nemzetének becsülése és hálája.“ Nemcsak stílusfordulatokat vesz át Toldytól, hanem a jezsuiták rehabilitálására vonatkozó gondolatmenetét is. Ekkoriban zajlik az osztrák–magyar provinciában a jezsuiták újbóli letelepítése (1853-ban a „gyökerverés“ Nagyszombatban),⁴⁷ s a jezsuiták megítélésének változása valóban hatással lehetett a Faludi-recepcióra.

Toldy az, aki évszázadokra rögzíti Faludi helyét és szerepét a magyar irodalomtörténetben. A *vindicatio* jegyében íródott *Handbuch der ungarischen Poesie* című, irodalomtörténeti áttekintést és szöveggyűjteményt ötvöző korai munkájában így ír: „Faludi’s treffliche prosaische Schriften allein (1748–78) machen einen Übergang zur folgenden Periode der Literatur, um hier nicht eine Lücke in derselben annehmen zu müssen.“⁴⁸ Faludi jelentősége reprezentatív voltában rejlik. A folyamatként szemlélt irodalomtörténeti elbeszélés egységében hiánytöltő szerepe van, és éppen ezért szinte nélkülözhetetlen kapocs, átmenet két korszak határán. Ez a koncepció köszön vissza Németh Lászlónál (a magyar irodalom „Janus arcáról“ beszél Faludiról szólva),⁴⁹ vagy Weöres Sándor értékelésében: „Ő az ódon és az új poézis határórá, fél lábbal még az ódonágban.“⁵⁰ A *Handbuch* kiemeli Faludi prózanyelvének stílusformáló hatását, lírikusként pedig kitűnőnek tartja (bár versei, mivel csak halála után jelentek meg igazi hatást nem tudtak kifejteni korukban).⁵¹ Dávidházi Péter meg is jegyzi, hogy „Faludi lírájának fenntartások nélküli dicsérete“ a kézikönyvben szinte „kakukkfőkének“ számít Toldy más szerzőkkel szemben gyakorolt, „könyörtelen“ kritikájához képest.⁵²

Faludi egy olyan korszakban alkot, amelyet a XIX–XX. század eleji irodalomtörténetek „az irodalmi hanyatlás“ (Toldy), „nemzetietlen“ (Beöthy), „a nemzeti szellem szunnyadásának“ (Bodnár) koraként megnevezett címek alatt tárgyalnak (az ellenpont Pázmány, Zrínyi, Gyöngyösi kora). Ennek a szatmári békétől a testőrírók fellépéséig tartó sivár kornak a „virága“ Faludi Ferenc.

⁴⁶ Egy „példamondat“: „Faludi mindig a nemzet, különösen a nép s az ifjúság erkölcsi vezére fog maradni“. Uo. 187.

⁴⁷ Petruch Antal, „Száz év a magyar jezsuiták múltjából“ I. Korda Kiadó. Kecskemét, 1992. 99.

⁴⁸ Toldy, Franz, *Handbuch der ungarischen Poesie* I. Pesth und Wien, 1828. XL.

⁴⁹ „egyik, amellyel magába, a múltjába, Keletre; a másik, amellyel Nyugatra, az európai érzésekbe, a jövődőbe néz“. Németh László, *Költők prózái*. In: *Kiadatlan tanulmányok* I. Magvető. 1968. 622–3.

⁵⁰ Weöres Sándor, *Három veréb hat szemmel* II. Magvető. 1982. 76.

⁵¹ Toldy *i.m.* 117.

⁵² Dávidházy Péter *i.m.* 198.

Irodalmi munkásságának estleges hiányai, hogy „nem lehetett kezdetben más, mint fordító”,⁵³ „majdnem kivétel nélkül idegen eszmék tolmácsa”,⁵⁴ „kitűnő lírai képességei” nem tudtak gazdagabban kifejlődni,⁵⁵ indoklásukat mindig „a kor viszonyaiban” találják meg. Az eredetiség hiányáért pedig valamelyes kárpótlást nyújt a „nemzeties” jelleg. A Faludit méltató írások szinte kivétel nélkül a nemzeti szempontból politikailag és kulturálisan egyaránt sivárnak tartott korszellelem festésével vezetik be mondanivalójukat.

Jámbor Pálnak 1862-ben, a Pesti Naplóban megjelent „tárczája” is ezt a gondolatmenetet követi.⁵⁶ Felfogásában az irodalom olyan gyöngyszemekből áll, amelyet majd „a hon géniusa nyakára fűz” az „irodalombúvár” (talán a kritikus), de amíg a drágagyöngyig eljut „sok salakot és sivárságot talál”. Tipikus példáját láthatjuk itt a csak „csúcsok” soraként, lineáris folytonosságként tételezett irodalom-felfogásnak. A XVIII. század számára is a „sülyedés kora”. A romantikától meghonosodott értékszempont, az eredetiség felől szemlélve ez a kor nélkülöz minden új eszmét, jellemzője a megrongált nyelv és a latinosság. A líra „mind mesterségre mutat inkább, mint hivatásra. Még a jó is csinálva van, nem teremtve”. A romantikus költészeteszmény konfrontálódik itt a klasszicizmuséval. Jámbor szerint Faludi az egyetlen említésre méltó irodalmára ennek a korszaknak, aki kitűnik a tömegből „mint ihletett fő”, aki „csaknem félszázadig egyedül képviseli az irodalmat” (ez az utóbbi mondat Gregussnál is megtalálható). Ennek ellenére Faludi művészete sem makulátlan,⁵⁷ különösen ha az előző korszakhoz viszonyítjuk nagyságát („nem üti meg a Zrínyiek mértékét”). Akárcsak a korábbi vagy későbbi irodalomtörténetekben Faludi művészi hiányosságainak oka a hanyatló kor, amellyel Faludi „küzdött” az irodalom felemeléséért.

A XIX. század utolsó évtizedeiben több tanulmány jelent meg Faludiról, különösen nyelvére és stílusára vonatkozóan. Ebben az időszakban látnak napvilágot azok a monográfiászerű írások, amelyek kivétel nélkül a Toldy által elindított hagyomány sztereotípiájába illeszkednek.

Prém József Faludi-életrajza is a szatmári béke utáni „szegényes napok” szellemi és irodalmi életének hanyatlásával indul (amelyben a Pázmány–Zrínyi–Gyöngyösi trióhoz képest „Mikes, Faludi és Amade már csak szerény csillagok, s azok is elrejtve világoltak”⁵⁸). Ezt a részt az életrajz, majd Faludi lírai, prózai, illetve drámai műveinek értékelése követi.

⁵³ Toldy, *Faludi Ferenc élete*. XII.

⁵⁴ Beöthy Zsolt, *A magyar szépprózai elbeszélés* I. Bp., 1886. 224.

⁵⁵ Bodnár Zsigmond, *A magyar irodalom története* II. Bp., 1891. 463.

⁵⁶ Jámbor Pál, *A magyar irodalom történetéből*. Pesti Napló. 1862. 250. sz.

⁵⁷ Egy eklogájáról megjegyzi, hogy „szellemre a jó ízlés szabályainak nem felel meg”.

⁵⁸ Prém József, *Faludi Ferenc*. In: Kármán József és Faludi Ferenc *életrajza*. Pozsony–Budapest, 1885. 13.

Hajdu János tanulmánya⁵⁹ Faludi Toldy által rögzített irodalomtörténeti helyének metaforikus rögzítésével kezdődik: „a nemzeti lehangoltság korszakában“ Faludi „szende holdként“ jelet meg irodalmunk egén, hogy (mintegy Orpheuszként) „lantja húrjaival új életre keltse“ a nemzetet. Hajdu írásában több a kritika, mint a dicséret: Faludi költeményei minden tekintetben nem felelnek meg „a kritika szigorú követelményeinek“, s bár prózájának – melyet a hazának adott „áldozat-adónak“ nevez – néhány jegye (pl. a „mulattatva oktató irány“, egy-egy szatirikus részlet) emeli egyes műveinek „becsét“, a *Téli éjszakákban* „jellemrajznak nyoma sincs, phantasiája gyenge“.⁶⁰ Ennek oka egyrészt a kor viszonyaiban, másrészt a választott papi hivatásában rejlik, ami miatt „nem nyilatkozhatott egészen szabadon“, visszatartotta „szívérzelmeinek közlésétől“.⁶¹

Török Konstant értekezésében⁶² már expliciten megfogalmazza a Faludi-émlék ébrentartásának szándékát. Reméli, hogy gondolatai „éppen úgy alkalmasak lesznek ébren tartani emléke iránt a tiszteletet“, mint ahogy benne „öregbedett a kegyelet“. Forrásai alapján ismerteti az életrajzot, reflektálva annak hiányosságaira; ezt követi munkásságának bemutatása. Faludi a nemzet tanítójaként jelenik meg, mint „nevelő moralista“ (ez alatt a cím alatt tárgyalja Faludi prózai írásait). Néhány, a kéziratokra, illetve a kiadásokra vonatkozó, filológiai megjegyzés után mérsékelt kritikával méltatja Faludi költészetét, majd ismerteti drámai műveit, melyekkel „innen marad a mértéken“, talán azért, mert ezekben sem annyira „az esztétikát, hanem az etikát szolgálta“.⁶³

Hollósy Béla monográfiászerű írása szintén iskolai értesítőben jelent meg. Az eddigi tanulmányok közül ez a legalaposabb, legdokumentáltabb. Amellett, hogy végigvizsgálja az életrajzírók homályos adatait, Faludi irodalmi jelentőségének vizsgálatába egy új szempontot vezet be. Javasolja, hogy ne abszolút értékét keressük, hanem „mérlegeljük inkább azt, mi volt korában, korának?“⁶⁴ Faludi igazi nagyságát „költészetének öltöztetésében“, „nyelvében és verselési technikájában“ látja (mindkettőben újító).⁶⁵

Illyefalvi monográfiájában megtalálhatjuk a korszak jellemzésére korábban használt toposzokat („síri csend“, „kimerültség álma“, erőgyűjtés, „szunnyadó nemzet“). Elődeihez hasonlóan úgy véli, hogy Faludi költői egyéniségének kibontakozását a társadalmi környezet és a választott szerzetesi hivatás

⁵⁹ Hajdu János, *Faludi Ferenc mint költő és prózáíró*. Értesítő a szombathelyi Kir. Katholikus Főgymnasiumról 1885–86, Szombathely, 1886.

⁶⁰ Uo. 32.

⁶¹ Uo. 20.

⁶² Török Konstant, *Faludi Ferenc (1704–1779)*. A ciszterci rend Egri Kath. Főgymnasiumának Értesítője az 1890–91. iskolai évről. Eger, 1891.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Hollósy Béla, *Faludi Ferenc élete és költészete*. In: A Nagykárolyi R. Kath. Főgymnasium Értesítője az 1898–99. iskolai évről. Nagykároly, 1899. 6.

⁶⁵ Uo. 40.

akadályozta meg. Ennek ellenére a korszak „*legsokoldalúbb*“ szerzőjének tartja, valódi *uomo universale*-nak, s ezt az általa *Omniárium*-nak nevezett jegyzetfüzet adataival is alátámasztja.⁶⁶ Az eredetiség kérdésében azon az állásponton van, hogy bár Faludi legtöbbször mintákat követ, sohasem „szolgai utánzó“, egyéniségét „minden munkájába belevitte“. ⁶⁷ Monográfiájának egyik érdeme, hogy részletesen ismerteti Faludi iskoladrámáit, a forrásvizsgálathoz felhasználva az *Omniárium* jegyzeteit.

Ezekkel a monográfiaszerű írásokkal kapcsolatosan még kevésbé beszélhetünk Faludi-kultusról, de valamiképpen előkészítik azt a lokális kultuszt, ami a századfordulón, Vas vármegyében bontakozott ki.

Az első emlékállítást a Vasvármegye című (ekkor még) hetilap kezdeményezi: 1893-ban gyűjtést indítanak egy síremlék felállítására. Az említett lap 1894. január 7-i számában, a napihírek között tudósít „a magyar nyelv és irodalom nagyérdemű úttörője“ „hamvainak“ feltételezett helyéről, és jelzi, hogy tavasztól kutatás indul majd ez ügyben.⁶⁸ Szinte egy év múlva jelenik meg ugyanott Kárpáti Kelemen „tárczája“, mely már egyértelműen magánhordozza a kultuszteremtés jegyeit. Faludinak, a megye szülöttének nagysága nemcsak „nemzeti nyelvünk és irodalmunk barátai“, hanem „minden magyar ember előtt“ nyilvánvaló, s érdeme – akárcsak a korábbi Faludiról szóló irodalomban – abban áll, hogy „nemzeti életünk senyvedése és irodalmunk satnyulása“ idején *küzdött* „a *magyarság* érdekében“. ⁶⁹ Faludi írói-költői hivatásának vállalása által egy „magasabb szférát“ szolgált.⁷⁰ Megfigyelhető a kultikus beállítottságot kifejező, többes szám első személyű nyelvtani formák jelenléte. Utal azokra a kezdeményezésekre, amelyek a sírhelyet jelölő emléktábla felállítását szorgalmazzák. A befejező rész a kultuszkutatásnak azt a megállapítását igazolja, ami szerint a legtöbb esetben egy-egy irodalmi személy kultusza valójában önkultusz, a közösségi „identitás megerősítésére szolgáló eszköz“⁷¹: a felállítandó emléktábla „betűi a nagy halott érdemei mellett a lelkes utókor hálás érdemeit is hirdethetnék“. ⁷² Az emléktáblát 1895 őszén avatják fel a rohonci szeretetházon.

Dallos Józsefnek a leleplezés alkalmával elhangzott emlékbeszéde még abban az évben megjelent a magát „katholikus egyházi, társadalmi és irodalmi“ folyóiratként definiáló Religio Vallás nevű lapban. Ez az ünnepi beszéd tartalmi és formai jegyeivel egyaránt a különböző műfajok egymásbajátzását

⁶⁶ Illyefalvi *i.m.* 5–6.

⁶⁷ Uo. 20.

⁶⁸ Vasvármegye 1894. jan. 7., 7. Közli a rohonci plébánia anyakönyvének Faludi halálára vonatkozó adatait is.

⁶⁹ Kárpáti Kelemen, *Faludi sírja*. Vasvármegye. 1894. dec. 30. 1–2. Kiemelés tőlem.

⁷⁰ Margócsy *i.m.* 290.

⁷¹ Lakner, *Irodalmi kultusz, identitás, legitimáció*. In: Kalla Zsuzsa (szerk.), *Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok*. Bp., 2000. 153.

⁷² Kárpáti *i.m.* 2.

demonstrálja.⁷³ Ezt az is elősegíti, hogy a XIX. század végének irodalomtörténeti beszédmódja az ünnepi beszédhez közelít,⁷⁴ így amikor Dallos emlékbeszéde a forrásként használt, eredetileg értekező műfajú szövegekből (az említett irodalomtörténeti vagy monográfiászerű tanulmányokból) szerkezeti vagy stílusbeli formákat vesz át, tulajdonképpen nem tesz mást, mint eredeti funkciójukba helyezi vissza azokat.

Preambulumában az emlékállítás funkcióját rögzíti, és Faludi irodalomtörténeti helyét jelöli ki: „ott ragyog irodalmunk nagyjai s halhatatlanjai között”.⁷⁵ A szónok a képviseleti beszédmód kinyilvánításával indítja beszédét („kit büszkén vallunk a magunkénak“, ti. Faludit), és jelzi, hogy az emléktábla-avatás ünnepe, a lokális kultikus megnyilvánulás egy nagyobb nemzeti ünnepséghez kíván kapcsolódni („a milleneumi ünnepségeknek úgyszólván előestéjén“), egy kisebb közösség („e kis csapat“) integrációjának fenntartását, legitimálását szolgálja.⁷⁶ Faludi a „sivatag üdítő oázisaként“ jelenik meg egy olyan korban, amely nagy korra következett, de „a politikai jelentéktelenség, az irodalmi meddőség kora“ volt, melyet „a nemzeti köztörekvések hiánya“ jellemezett. Ilyen közegben („mely nem engedte kifejlődésre jutni“ képességeit) vált mégis „nyelvgeniusza“ révén „a legújabb irodalom atyjává“. Teljesítményének értékmércéjévé (mely által vele egy új korszak kezdődik⁷⁷) magyarsága, illetve ennek formai kifejeződése, nyelve válik:⁷⁸ „birtokában volt a magyar nyelv egész kincsének“, s benne „a magyaros eredetiség s a nyelvbővítő elem teljes egyensúlyban jelenik meg“. A befejező részben az emléktábla oltárként jelenik meg, ami előtt a „hálás kegyelet áldozatát“ mutatja be az ünneplő közösség, és mintegy megidézik a kultusz középpontjában álló személyiséget, Faludit is: „Tiszteletre méltó öreg [...] fogadd el tőlünk a hála és kegyelet szerény koszorúját [...]“.⁷⁹

Faludi emlékének újabb „fölélesztése“ 1905-ben kezdődik, elsősorban Fodor Árpád és Somogyi József tevékenykedése által. Az ő kezdeményezésükre alakul meg Szombathelyen a Faludi Ferenc Irodalmi Társaság, amely Fodor szándéka szerint a Csokonai Kör, illetve a Katona Kör mintájára jött volna létre, s bár Fodor tervei szerint az egész megyére kiterjedt volna, lokális jellegű maradt. Ugyancsak 1905-ben hirdet pályázatot a Magyar Tudományos Akadémia Faludi életének megírására.

A Faludi Társaság szervez 1906-ban Faludi-ünnepet Németújváron, nem sokkal ezután pedig Rohoncon. Talán az sem mellékes, hogy a Faludiról ebben

⁷³ Vö. Porkoláb Tibor, *Közösségi emlékezet, ceremonialitás, panteonizáció*. In: Kalla–Takáts–Tverdota *i.m.* 60.

⁷⁴ Dávidházi, *Irodalomtörténet és ünnepi beszéd*. In: Kalla (szerk.) *i.m.* 137–41.

⁷⁵ Dallos József, *Faludi Ferenc emlékezete*. Religio Vallás 1895. II. félév, 41.sz., 325.

⁷⁶ Lakner *i.m.* 152.

⁷⁷ „a régi és új irodalom küszöbén áll“, Dallos *i.m.* 226.

⁷⁸ Margócsy *i.m.* 306–7.

⁷⁹ Dallos *i.m.* 226.

az időszakban megjelent cikkek főként „politikai“ lapokban, a „politikai napilappá“ vált Vasvármegyében, illetve a Szombathelyi Ujságban látnak napvilágot.

Németújváron 1921 júniusában jelölik meg emléktáblával szülőházát. (Ezt az épületet 1974-ben bontották le.)

A két világháború között Szombathelyen működik a Faludi Ferenc Gimnázium és a Faludi Ferenc Irodalmi Társaság. Az előbbit a szovjet megszállás, majd az államosítás után Nagy Lajosról nevezik el, az utóbbit belügyminiszteri rendelet szünteti meg, és hasonló sorsra jut a szombathelyi Faludi Ferenc utca is.⁸⁰

Faludi személyiségének megragadására tesz kísérletet Szauder József 1938-as cikkében.⁸¹ Az eddigi értékelésektől eltérően, szerinte Faludi „kissé porlepett érték“, akinek „a hagyományos irodalomtörténetben kialakított lárvaarca“ helyett, érzelmeket tükröző emberi arcát műveinek „egyéniségét híven tükröző“ alakjai révén próbálja megragadni. Szándéka egyértelműen egy eszmény, példakép felmutatása. A „legemberibb ember“ képét rajzolja meg Faludi alakjában, s a keresztény humanizmus szellemében, az igaz megismeréshez vezető útnak „a szeretet jegyében történő azonosulást“ tartja. Kísérlete talán nem minden szempontból tekinthető szerencsésnek (a szereplők nem tekinthetők egyértelműen a szerző szócsöveinek⁸²), jogosultságát abban a társadalmi-politikai kontextusban találja meg, amelyben született. Az „aktív katolikus orgánus“, a Korunk Szava, amelyben Szauder cikke megjelent, határozottan foglal állást az Európában előretörő fasiszta eszmékkel szemben.

1942. október 18-án a felsővizivárosi Szent Anna-templom falán helyezik el Szomor László domborművét.

Faludi születésének 250. évfordulója alkalmából érdekes módon a kommunista pártideológiát képviselő központi pártlapokban is jelennek meg méltatások. Ezek hangsúlyozzák verseinek népi hangját („a népi irodalom bevonulásának nyiladozó hajnala ez“), s úgy vélik, „elmaradott, sőt reakciós ideológiája“, „nemesi származása és felfogása“, „egyházi korlátja“ ellenére olyan hidat jelent, amely nyelvi és politikai megújodáshoz vezet.⁸³

1965-ben megalakul Németújváron a burgenlandi Faludi Társaság (Faludi Gesellschaft), 1966-ban ugyanott emléktáblát is avatnak.

⁸⁰ Kuntár Lajos, *Faludi Ferenc utóélete Vas megyében*. Honismeret 1998/1, 47–8.

⁸¹ Szauder József, *Faludi Ferenc*. Korunk Szava 1938. aug. 1–15, 449.

⁸² Különösen, hogy tolmácsolt művekről van szó, ahol a szereplők kontúrja eleve adott. Az egyéniség inkább a választásban, illetve a fordítás „hütlenségeiben“ ragadható meg.

⁸³ Nágai Gyula, *Irodalmi nyelvünk úttörő munkása Faludi Ferenc*. Népszava, 1954/71, 4 és Gábor István, „...ahol rejtődnek nyelvünknek annyi drága kincsei“. *Kétszázötven éve született Faludi Ferenc*. Magyar Nemzet, 1954. márc. 25, 5.

A Magvető Kiadó *Magyar tallózó* sorozatában, 1978-ban válogatás jelent meg Faludi prózai műveiből *Téli éjszakák* címmel,⁸⁴ amely Rónay György – a Faludi teremtette szókapcsolattal élve – „kedvlegelő bölcsességgel“ megírt, a „keresztény humanistát“ előtérbe állító előszavával, illetve Szörényi László jegyzeteivel és „kalauzával“ vezeti be az olvasót Faludi prózai munkáinak világába.

1979-ben több intézmény közreműködésével (a MTA Irodalomtudományi Intézete, a Vas Megyei Tanács, Burgenland önkormányzata és a budapesti Österreichischen Kulturinstitut) többnapos rendezvénysorozattal ünneplik meg a bicentenáriumot. A november 12–16. között zajló rendezvények helyszínei: Szombathely, Kőszeg, Güssing (Németújvár), Rechnitz (Rohonc), ahol többek között az osztrák–magyar tudományos ülészekon többnyelvű előadások hangzanak el, emléktáblát lepleznek le a kőszegi gimnáziumon és rohonci városházán („als Höhepunkt des Symposions“).⁸⁵ 1979-ben nemcsak a sajtó, hanem a Magyar Rádió is részt vállal egy műsorral Faludi emlékének felélesztésében.

1981-ben Szombathelyen létrejön egy rövid életű Faludi Kör, majd a Faludi nevét viselő alapítvány, mely a Faludi Ferenc Irodalmi Társaság újjáalakítására törekszik.⁸⁶ A nyolcvanas évek közepén megjelentek versei és a *Téli éjszakák*, az „olvashatóságot“, mint fő szempontot, érvényesítő, a forrásként szolgáló spanyol eredeti rézmetszeteivel illusztrált kiadása,⁸⁷ és a Vasi életrajzi bibliográfiák sorozatban a Faludi-szakirodalom számbavétele.⁸⁸ Prózai munkáinak kritikai kiadása Faludi műveinek utóéletében rendkívül fontos mozzanatot jelenti.⁸⁹ A szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár jubileuma alkalmából jelenteti meg Faludi kéziratos versesfüzetének faksimile kiadását.⁹⁰

1994-ben emlékülést rendeznek Körmenden, és Faludi János, 1907-ben lebontott házának helyén emelt épületen emléktáblát helyeznek el. A Körmenden feléledő kultusz egyik jele a „táblamentés“. A XIX. század végén emelt, rohonci emléktábla az istápoly lebontását követően 1996 novemberében, egy kiegészítő felirattal és arcképpel a Szent Erzsébet-templom falára került.⁹¹

A tricentenárium alkalmából 2004 márciusában újabb emlékülés és táblaavató ünnepség zajlik Körmenden. 2004 őszén az MTA Irodalomtudományi

⁸⁴ Faludi Ferenc, *Téli éjszakák. Válogatás Faludi Ferenc prózai műveiből.* s.a.r. Szörényi László. Magvető. 1978.

⁸⁵ Meder, Gerald, *Vorwort.* In: *Festgabe Ferenc Faludi (1704–1779)*, Burgenländische Heimatblätter 1979/4, 147.

⁸⁶ Kuntár *i.m.* 49. A társaság 1992-ben még működött.

⁸⁷ Faludi Ferenc, *Fordtuna szekerén okosan ül.* s.a.r. Vargha Balázs. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1985.

⁸⁸ Kőbölkúti Katalin (összeáll.), *Faludi Ferenc.* Szombathely, 1984 (Vasi életrajzi bibliográfiák).

⁸⁹ Faludi Ferenc, *Prózai művei* I–II. s.a.r. Vörös Imre és Uray Piroska. Akadémiai Kiadó. 1991.

⁹⁰ Faludi Ferenc, *Forgandó Szerentse.* Szombathely, 1992.

⁹¹ Salamon Nándor, *Körmend szobrai és emléktáblái.* Körmend, 2004.

Intézete által szervezett, *Historia litteraria a XVIII. században*⁹² címmel megrendezett tudományos tanácskozáson néhány előadással, majd a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által szervezett, jezsuita konferencia november 9-i plenáris ülésén emlékeznek Faludira (Emlékezés Faludi Ferenc születésének 300. évfordulóján).⁹³ Ebben az évben a Petőfi Irodalmi Múzeumban a körmendi tárlathoz hasonló, elsősorban Faludi pályáját és műveit bemutató kiállítás volt megtekinthető.

Sárközy Péter 2005-ben, a *Magyarok emlékezete* sorozatban megjelent Faludi-könyvének egyik legnagyobb értéke olvasmányosságában rejlik. Az elmúlt kétszáz év szakirodalmát úgy építi be munkájába, hogy nem válik unalmassá, s így, gondosan megválogatott szemelvényeivel, áttekinthetőségével, talán valóban közelebb viheti Faludit „az irodalom iránt fogékony nagyközönséghez”.⁹⁴

A fentiek tárgyalása után feltehető a kérdés, hogy beszélhetünk-e Faludival kapcsolatban kultusról. A méltatásokban, portrék megrajzolásában megnyilvánuló nyelvhasználati szokásrend, mely gyakran nem nélkülözi a metaforikus, hiperbolikus megfogalmazásokat, érvelő szerkezetek helyett a leíró, mellérendelő formákat részesíti előnyben, ezt látszik alátámasztani. Kultikus jellegű Faludi „feltámasztásának”, „napfényre hozásának” meg-megújuló kísérlete is. „Kismester” lévén az az egy kategória, amelyben „legkiválóbbnak” minősül⁹⁵, s ami miatt szinte minden korszak olyan nélkülözhetetlen elődként ismerte el, akivel valami új kezdődik⁹⁶, nyelve és stílusa. Az egyes portrék által megjelenített Faludi antropológiai és erkölcsi tulajdonságai különlegesen, s „egyszerre lesznek érvényesek személyére és művére is”⁹⁷ (akár a portré vagy a mű korrigálása árán is). Az identitáskonstruálás mellett, mely identifikációs lehetőséget jelenthet az egyének vagy közösségek számára⁹⁸, az emléktáblavatások jelzik, hogy bizonyos mértékben egy „közösség integrációját fenntartó-legitimáló intézményként”⁹⁹ is működhet a Faludi-émlék ápolása, ébrentartása (lásd pl. Dallos emlékbeszédét). Ami miatt Faludi esetében mégis inkább csak lokális kultusról, illetve kultikus jegyeket hordozó jelenségekről beszélhetünk az, hogy a róla szóló szövegekben szinte kivétel nélkül felfedezhető valami kételynek a nyoma. Műveivel és személyével szemben egyaránt működik

⁹² Budapest, 2004. október 12–14.

⁹³ A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Piliscsaba, 2004. november 8–10.

⁹⁴ Sárközy Péter, *Faludi Ferenc*. Kaligram. Pozsony, 2005.

⁹⁵ Margócsy *i.m.* 293.

⁹⁶ Lásd: „a legújabb irodalom atyja”, „hajnalcsillag”, „küszöb”, „híd” stb.

⁹⁷ Margócsy *i.m.* 309.

⁹⁸ Lakner, *Irodalmi kultusz, történetiség, aktualitás*. 23.

⁹⁹ Lakner, *Irodalmi kultusz, identitás, legitimáció*. 152.

valamilyen kritika, és kevés kivételtől eltekintve, létezik olyan értelmezői pozíció, amely a kultikus-imaginárius világon *túl* van, kívülről szemléli azt.¹⁰⁰

VOGEL ZSUZSA

IRODALOM

- Batsányi János, *Toldalék. Faludi Ferentz' Életéről, 's Munkájáról, és a' Magyar Nyelvről 's Versszerzésről (1824)*. In: Összes művei III. Próza művek II. Bp., 1961.
- Beöthy Zsolt, *A magyar széppróza elbeszélés I*. Bp., 1886.
- Bodnár Zsigmond, *A magyar irodalom története II*. Bp., 1891.
- Dallos József, *Faludi Ferenc emlékezete*. Religio Vallás 1895. II. félév, 41. sz.
- Dávidházy Péter, *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Akadémiai – Universitas. 2004.
- Dávidházy Péter, *Irodalomtörténet és ünnepi beszéd*. In: Kalla (szerk.), *Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok*. Bp., 2000. 137–41.
- Édes Gergely Révaihoz*, Nagykanizsa, 1795. július 17., OSZK, Quart Lat. 2225, 24.
- Faludi Ferenc, *Fordtuna szekerén okossan ülj*. s.a.r. Vargha Balázs. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1985.
- Faludi Ferenc, *Forgandó Szerentse*. Faludi Ferenc kéziratos versesfüzete. Szombathely, 1992.
- Faludi Ferenc, *Próza művei I–II*. s.a.r. Vörös Imre és Uray Piroska. Akadémiai Kiadó. 1991.
- Faludi Ferenc, *Téli éjszakák*. Válogatás Faludi Ferenc próza műveiből, s.a.r. Szörényi László. Magvető. 1978.
- Gábor István, „...*ahol rejtődnek nyelvünknek annyi drága kincsei...*“. Kétszázötven éve született Faludi Ferenc. Magyar Nemzet, 1954. márc. 25. 5.
- Géfin Gyula, *Batsányi János és Bitnitz Lajos levelezése*. ItK. 1932. 67–83.
- Géfin Gyula, *Ismeretlen adatok Faludi Ferenc életéből*. ItK. 1970. 352–4.
- Hajdu János, *Faludi Ferenc mint költő és prózaíró*. Értesítő a szombathelyi Kir. Katolikus Főgymnasiumról 1885–86. Szombathely, 1886.
- Hollósy Béla, *Faludi Ferenc élete és költészete*. A Nagykárolyi R. Kath. Főgymnasium Értesítője az 1898–99. iskolai évről. Nagykároly. 1899.
- Illyefalvi V. Aladár, *Faludi Ferenc élete és költészete*. Pallas. Bp., 1894.
- Jámbor Pál, *A magyar irodalom történetéből*. Pesti Napló. 1862. 250. sz.
- Kárpáti Kelemen, *Faludi sírja*. Vasvármegye 1894. dec. 30., 1–2.
- Köbölkuti Katalin (összeáll.), *Faludi Ferenc*. Szombathely, 1984 (Vasi életrajzi bibliográfiák).
- Kölesy Vincze Károly – Melczer Jakab, *Nemzeti Plutarkus vagy A' Magyarország' 's vele egyesült Tartományok' Nevezetes Férfiainak Életírásaik II*. Pest, 1816.
- Kuntár Lajos, *Faludi Ferenc utóélete Vas megyében*. Honismeret 1998/1, 47–8.
- Lakner Lajos, *Idő, kronológia, életút*. ItK. 2003/4–5. 504–27.

¹⁰⁰ Rákai Orsolya, *Kultusz, paradoxon, endoxa*. In: Kalla–Takáts–Tverdota *i.m.* 33.

- Lakner Lajos, *Irodalmi kultusz, történetiség, aktualitás. A kultusz kutatás útjain*. In: Kalla Zsuzsa – Takáts József – Tverdota György (szerk.), *Kultusz, mű, identitás*. Bp., 2005. 12–26.
- Lakner Lajos, *Irodalmi kultusz, identitás, legitimitáció*. In: Kalla Zsuzsa (szerk.), *Az irodalom ünnepei. Kultusz történeti tanulmányok*. Bp., 2000. 148–69.
- Mader, Gerald, *Vorwort*. In: *Festgabe Ferenc Faludi (1704–1779)*. Burgenländische Heimatblätter 1979/4. 147.
- Margócsy István, *A magyar irodalom kultikus megközelítései* (Kommentár és florilégium). ItK. 1990/3. 288–312.
- Mezei Márta, *A kiadó mandátuma*. Kossuth. Debrecen, 1998.
- Nágai Gyula, *Irodalmi nyelvünk úttörő munkása Faludi Ferenc*. Népszava, 1954/71, 4.
- Niedermüller Péter, *Élettörténet és életrajzi elbeszélés*. Etnographia 1988/3–4. 376–87.
- Porkoláb Tibor, *Közösségi emlékezet, ceremonialitás, panteonizáció*. In: Kalla–Takáts–Tverdota (szerk.), *Kultusz, mű, identitás*. Bp., 2005. 12–26.
- Prém József, *Faludi Ferenc*. In: *Kármán József és Faludi Ferenc életrajza*. Pozsony–Budapest, 1885.
- Révai Miklós, *Faludi Ferencz' élete 's munkái*. In: *Faludi Ferencz Költeményes Maradványi*. Győr, 1786.
- Salamon Nándor, *Körmend szobrai és emléktáblái*. Körmend, 2004.
- Sárközy Péter, *Faludi Ferenc*. Kaligram. Pozsony, 2005.
- Szabó Levente, „neveknek nemes tónusú kidolgozás által új fény adassék”. *Az életrajz XIX. századközépi poétikája*. In: RODOSZ-tanulmányok I. 2001, 143–66.
- Szauer József, *Faludi Ferenc*. Korunk Szava 1938. aug. 1–15. 449.
- Szerdahely, Gregorio Aloys, *Poesis Narrativa ad aestheticam sev doctrinam Boni gustos conformata*. Budaë, 1784.
- Szilasy János, *Faludi Ferencz életrajza*. Religio 1850/8–9, II. évf.
- Szily János levele Révaihoz. Szombathely, 1790. január 16. OSZK, Quart Lat. 2225
- Szörényi, *Faludi Ferenc irodalmi jelentősége*. Életünk 1981.
- Toldy Ferenc, *Faludi Ferenc élete*. In: *Faludi Ferenc Minden Munkái*. Pest, 1853.
- Török Konstant, *Faludi Ferenc (1704–1779)*. A ciszterci rend Egri Kath. Főgymnásiumának Értesítője az 1890–91. iskolai évről. Eger, 1891.
- Világirodalmi lexikon II*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1972.

PORTRET, CHARACTER ȘI PĂSTRAREA ÎN AMINTIREA NAȚIUNII
Construcțiile biografice despre Ferenc Faludi

(Rezumat)

Concepțiile despre personalitatea autorului iezuit, Ferenc Faludi și poziția ocupată în canonul literaturii maghiare a cunoscut mai multe schimbări de-a lungul secolelor. El a fost început, mijloc și sfârșit, „steaua dimineții”, „prag”, precum și „muncitor pionier.” Studiul are în vedere analiza biografiilor despre Ferenc Faludi (acestea aparținând de diferite genuri literare) începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Studiul acestora este importantă din punctul de vedere al evoluției imaginii despre Faludi, pentru că aceasta din urmă are efect și asupra receptării operelor autorului.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÍRÁSAI A PESTI HÍRLAPBAN

Újságíróként Kosztolányi Dezső életében számos lapnál dolgozott. Nem egy ízben egyszerre több helyre is elküldte írásait, valamint állandó munkatársként is kapott állást több jelentős napilapnál. Legutóbb épp Lengyel András utalt minderre egy szövegközlésekkel kísért tanulmányban, melyben azt sem hagyja figyelmen kívül, hogy az életműnek ezt a területét nem igazán kutatták az elmúlt időszakban, aminek egyik oka az is, hogy a mai napig nem áll rendelkezésünkre alapos, összefoglaló jellegű sajtótörténeti munka. Sajnos, egyet kell értenünk ebben a megállapításban vele, hiszen az újságíró Kosztolányi valóban háttérbe szorult, s inkább a regényíró vált (el)ismertté, gyakorlatilag kanonizálttá, nem utolsó sorban a kilencvenes években íródott narratológiai elemzéseknek köszönhetően.¹ Ahogyan azt Lengyel András állítja említett cikkében az újságíró Kosztolányi munkásságának felderítetlenségéről szólva: „e hiány nemcsak azért jelent problémát, mert így csonkán ismerjük az életművet, de azért is, mert így éppen az a szövegtípus maradt számunkra ismeretlen, amely a költőből prózáírót »csinált«, s amelynek írásrutinja és tapasztalatai nélkül a prózáíró vagy nem is jelentkezett volna, vagy egészen másféle karakterű lett volna.”² Mindehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy amikor Kosztolányival kapcsolatban publicisztikáról beszélünk, akkor gyakorlatilag minden műfajt érintenünk kell. Nemcsak újságcikkeket írt ugyanis az egyes folyóiratokba, sőt napilapokba, hanem verset, műfordítást, novellát is közölt, de regényei szintén időszaki kiadványokban láttak napvilágot. A legszélsőségesebb példa talán az *Aranysárkány* esete, hisz e műve a Pesti Hírlapban jelent meg, 1924. május 11 és 1925. április 5-e között, azaz több héten keresztül, folytatásokban, az újság első oldalainak alsó harmadában, tipográfiaiilag tehát részben elkülönítve.³ Több jelentős regénye (*A véres költő*, *Pacsirta*, *Édes Anna*) pedig a Nyugatban jelent meg, szintén folytatásokban. Természetesen az első közléseket követték a kötetbeli megjelenések, majd azoknak – még Kosztolányi életében – idegen nyelvű fordításai.

Hogy Kosztolányi hány lapban is publikált élete során, arról a mai napig nem készült teljes lista. Ezek összegyűjtése jelenleg folyamatban van a kritikai

¹ Kulcsár Szabó Ernő–Szegedy-Maszák Mihály (szerk.), *Újraolvasó. Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. Anonymus. Bp., 1998.

² Lengyel András, *Kosztolányi-dubiózák*. Forrás 2006/11, 91.

³ Kosztolányi Dezső, *Aranysárkány*. Pesti Hírlap XLVI. évf. 89. sz., 1924. máj. 11. – XLVII. évf. 78. sz., 1925. ápr. 5.

kiadás munkálatainak egyik alapvető fontosságú feladatáé. A lista összeállításához olyan forrásokat igyekezünk felhasználni, mint például Kosztolányi levelezésének eddig közreadott vagy közgyűjteményben hozzáférhető darabjai, folyóiratok adatait tartalmazó bibliográfiák, illetve az eddigi – nem kritikai igényű – összkiadások forrásmegjelölései. Mindehhez társulhatnak még természetesen a saját kutatások, azaz filológiai feltáró munkák eredményei. Ezenkívül ismeretes Baráth Ferenc 1938-as tanulmánya,⁴ melyben az újságíró Kosztolányi munkásságát igyekezik sorra venni, ám közel sem a teljesség igényével. Egyrészt nem említ minden orgánumot, másrészt a felsorolt lapokhoz nem minden esetben rendel a megfelelő időintervallumot. Míg a Szeged és Vidéke Baráth szerint mindössze 1904-ben közölt Kosztolányitól írást, addig a Réz Pál szerkesztette sorozat 1905-ös, 1906-os, sőt 1915-ös szövegeket is ismer, szintén ugyanabból a lapból. Eddigi tudomásunk szerint Kosztolányi 97 időszaki kiadványba küldött írásokat, s ez a szám még közel sem teljes. Az eddigi adatok alapján olyan lapok is számításba jöhetnek, mint például az Ágai Adolf által indított, satirikus vicclapként elhíresült Borsszem Jankó – melyben főként műfordításokat közölt –, a szintén élclapként működő Izé (mely 1946-tól Pesti Izé néven ismeretes), illetve a kevésbé ismert Bazar, a Berliini Magyar Revü, valamint a korabeli feminista mozgalom egyik legbefolyásosabb alakjának, Bédy-Schwimmer Róának – akinek a Tanácsköztársaság leverése után el kellett hagynia az országot – lapja, A Nő. Az inkább periférikusnak mondható sajtótermékeken kívül természetesen a nagy példányszámban megjelenő napilapok és az irodalmi folyóiratok szinte mindegyike közölt Kosztolányi-írást. Ahogyan például Lengyel András kiemel néhány főbb állomást: „1907-ben már egy jelentős nagy lap, a *Budapesti Napló* szerződöttetett belmunkatársa volt, majd a *Világé* (s azzal részben párhuzamosan az *A Hété*), később 1917 és 1919 közt a *Pesti Naplóé*, majd újabb pár évre az *Új Nemzedéké*, s végül a *Pesti Hírlapé*.”⁵

Bár Kosztolányi szövegei számos helyen megjelentek, mégis, talán a legegységesebb szövegkorpusszal a Pesti Hírlap anyagában találkozhatunk, melyekkel kapcsolatban illő említenünk, hogy a legtöbb cikknek másodközlése is létezik, méghozzá a Bácsmegeyi Naplóban, melyeknek pár évnyi (1923–1926) anyagát Botka Ferenc gyűjtötte nemrégiben kötetbe.⁶ Kosztolányi a *Pardonbotrányt* követően – mikor is az *Új Nemzedékben*, Bangha Béla páternek, a Központi Sajtóvállalat egyik tulajdonosának lapjában, jelentetett meg névtelen cikkeket, közvetlen a Kommün bukása után –, 1921-ben kezdi meg működését a Pesti Hírlapnál, s a lap belső munkatársaként egészen haláláig, 1936-ig folyamatosan közöl szövegeket.

⁴ Baráth Ferenc, *Kosztolányi Dezső*. Pannonia. Zalaegerszeg, 1938.

⁵ Lengyel András, *Kosztolányi-dubiózák*. Forrás 2006/11. 91.

⁶ Botka Ferenc (szerk.), *Tere-fere. Kosztolányi Dezső írásai a Bácsmegeyi Naplóból 1923–1926*. Balassi. Budapest, 2004.

A hétköznapi megjelenő számokba főként színikritikákat ír, elsősorban külföldi vendégszereplésekről, idegen nyelvű előadásokról, mint például Edgar Wallace *A zöld kártyacsomag* című darabjának angol színészek által játszott előadásáról,⁷ vagy Reinhardt társulatának sorozatos vendégszerepléseiről.⁸ Ezeket, a nagyrészt Costo álnév alatt megjelent szövegeket általában 3-4 részre tagolja, s ír külön a szerzőről, a darabról, valamint a konkrét előadásról is. A Costo álnevet egyébiránt nem tartalmazzák az álnév lexikonok.⁹ Érdekessége, hogy egy 1924-es olaszországi utazást követően kezdi el használni Kosztolányi,¹⁰ s Réz Pál is őt azonosítja szerzőként.¹¹ Egy-egy vendégszereplésről ugyanis több kritika is születik – a vendégtársulatok általában két-három előadást is tartottak szoros egymásutánban –, s e kritikák első darabját még Kosztolányi Dezső néven jegyzi, a folytatásokat azonban hol K. D., hol Costo szignóval látja el. Az idő előrehaladtával azonban egyre gyakrabban fordul elő a Costo, s gyakorlatilag a műfajhoz rendelt álnévvé válik. Érdekes módon az Illés Endre által sajtó alá rendezett *Színház* című kötet, mely a negyvenes években látott napvilágot, a Nyugat kiadó gondozásában, s a Kosztolányi hátrahagyott műveinek utolsó, azaz 11. kötete,¹² nem tartalmazza a színikritikák záró szakaszát, azaz a konkrét előadáselemzést, melyben nemcsak a rendezésről esik szó, hanem a szereplők alakításairól is. A Réz Pál szerkesztette *Színházi esték* címet viselő, kétkötetes kiadvány¹³ azonban már feltünteti e részeket is. Kosztolányi előadás-elemző technikáját illusztrálандó, egy 1923. október 20-án közölt szövegrészt idéznék. A Magyar Színházban ezen a napon Molnár Ferenc *A vörös malom* című darabját adták, mellyel kapcsolatban a lap egyik állandó, a *Színház és zene* rovatában jelent meg Kosztolányi cikke. A szöveg – a többi színikritikához hasonlóan – tehát négy szakaszra tagolódik, s a zárószakasz beszél a rendezésről: „Márkus László tervezte a díszleteket, a vörös malmot, mely gigászi arányaival valami lidércálmot megvalósulásának rémlik. Ő a »Constructor Magnus.« A színészek közül elsősorban Gellért Lajost ünneplem itt, ki az ördögi bemutatkozást – ezt a kis irodalmi remekművet – élesen, hidegen mondja el, oly záporos folyamatossággal, amilyent magyar színésztől még nem hallottam. Micsoda fényes értelem és gazdag lélek. Az utolsó évek kevés ily

⁷ Costo [= Kosztolányi Dezső], *Angol vendégjáték. A zöld kártyacsomag*. Pesti Hírlap LV. évf. 59. sz., 1933. márc. 12., 17.

⁸ Pl. Costo [= Kosztolányi Dezső], *Tovaris. Reinhardték vendégjátéka*. Pesti Hírlap LVI. évf. 49. sz., 1934. márc. 2., 16.

⁹ Gulyás Pál, *Magyar írói álnév lexikon*. Akadémiai. Budapest, 1956; Sz. Debreczeni Kornélia, *Magyar írói álnév lexikon*. PIM. Budapest, 1992.

¹⁰ Az álnév első előfordulása: Costo [= Kosztolányi Dezső], *Csókoljon meg. Bemutató a Renaissance Színházban*. Pesti Hírlap XLVI. évf. 193. sz., 1924. szept. 17., 8.

¹¹ A Costo álnévvel kapcsolatos filológiai vizsgálódásaim eredményét egy hamarosan napvilágot látó tanulmányban fogom ismertetni.

¹² *Kosztolányi Dezső Hátrahagyott művei XI. Színház*. S. a. r. Illés Endre. Nyugat. Budapest, 1948.

¹³ Kosztolányi Dezső, *Színházi esték I-II*. S. a. r., jegyz. Réz Pál. Szépirodalmi. Budapest, 1978.

színészi alakítással dicsekedhetnek. *Darvas* Lili valósággal meghangszereli szerepét. Egész zenekar áll rendelkezésére, a színművészet minden eszközével. Jó és rossz, kislány és dáma, két szíve van, száz hangja és ezer arca. Igen sokra becsülöm *Péchy* Blanka egyszerű, nemes alakítását. *Somlay* Artúrt a megtérés és fölébredés pillanatában leginkább szeretem. *Pártos* hősi, mindent túlsüvöltő hangja diadalmasam röpköd az ördögi színjáték fölött. *Tarnay*, *Toronyi*, *Rélhey*, *Körmendy* kitűnő. A rendezés parádés. De az ördögsüvölvények folyton megisméltődő, cérna-hangú kara végül is fárasztóvá válik.¹⁴ Mindebből az is kitűnik, hogy Kosztolányi negatív felhangú ítéleteket is megfogalmazott kiritkáiban, de azt sem érdemes elfelejtenünk, hogy Molnár Ferencet például nem tartotta kedvencének, sőt, még akár személyes ellentétről is szólhatunk. A korabeli napilapok tanulmányozása során ugyanis olyan cikkekre is bukkanhatunk, melyek arról számolnak be, hogy Kosztolányi akkor próbált drámai szövegeivel színházakat felkeresni, amikor azok épp Molnár Ferenc darabjait játszották, s Kosztolányit pedig elutasították. A korabeli helyzetet is illusztrálандó, ezúttal olyan szöveget idéznék, mely Molnár Ferenc védelmében, s Kosztolányi ellenében íródott, arra a vádra válaszolva, mely szerint Molnár vacsorázni hívta azokat a színházi szakembereket, akiknek közbenjárására számított, hogy előadják darabjait: „Hja, Feri, így aztán igazán nem lehet! Ez az, amit tisztességtelen konkurenciának hívnak. Te vacsorákon keresztül csempészed be az Ördögöt a Vígszínházba? [...] Mondd, mért nem írtad meg a darabjaidat? Mért csak a témáiddal szélhámoltál? Mért bíztad a színészekre, hogy mondjanak, amit akarnak, csak sikere legyen annak, amit mondanak? Nem szégyelled magad, hogy ilyen eszközökkel megakadályoztad, hogy Kosztolányinak azt a verses darabját, amit már évekkkel ezelőtt befejezett, az összes pesti színházak előadják? Tudod te, hogy ezzel mitől esett el az irodalom, a színház, a közönség? Te lelkiismeretlen, te! Hallottál te már arról, hogy hogyan özönöl a közönség, mihelyt csak meghallja, hogy Kosztolányi egy verses darabot befejezett? Elképzeled te, hogy hogyan bukik a pesti egy verses darabra?”¹⁵ Mindebből az is nyilvánvaló, hogy a színikritikák nem pusztán egyfajta teoretikusságot képviseltek, hanem vitaalapot is adtak, s a korabeli szerzők közti pengeváltások egyik eszköze épp a színikritika-írás volt. Mindehhez sajnos politikai háttér is társul annyiban, amennyiben tudható, Molnár Ferenc és Kosztolányi Dezső 1919–21-es időszakra eső szerepvállalása eltérő volt, azaz míg Molnár szimpatizált a Kommün néhány képviselőjével, addig Kosztolányi a fehérterror idején vállalt komolyabb újságírói szerepet. E konfliktushelyzetek emléke pedig még az elkövetkező években is meghatározta nemcsak a személyes, hanem legalább annyira az irodalmi viszonyulásokat is.

¹⁴ K[osztolányi]. D[ezső]., *A vörös malom*. Bemutató a Magyar Színházban. Pesti Hírlap XLV. évf. 228. sz., 1923. okt. 10., 4–5.

¹⁵ Gábor Andor, *Molnár Ferenc, leleplezve*. Bécsi Magyar Újság II. évf. 239. sz., 1920. okt. 9., 3.

Kosztolányi azonban nemcsak színikritikákat közölt a Pesti Hírlapban. Azon kevés szerzők egyike volt, akik önálló rovattal is rendelkeztek, s ez a Pesti Hírlapban csak neki adatott meg, mert például a zenekritikákat író Lányi Gusztáv is csak a közös, *Színház és zene* rovatban jelenhetett meg. Indulásakor a Pesti Hírlap még nem rendelkezett külön melléklettel, illetve időnként, rendszertelenül jelent meg néhány külön füzet, így Kosztolányi minden írása a napilapban látott napvilágot. Később azonban – 1925-ben – már elindul, s heti rendszerességgel meg is jelenik A Pesti Hírlap Vasárnapja. Kosztolányi mind a napilapban, mind a Vasárnap-mellékletben vezeti az első években *Vasárnap* néven jelentkező rovatát (időnként egyszerre jelentkezik a napilap vasárnapi lapszámában, s a mellékletben, ugyanazon rovatcím alatt), mely idővel – 1930 novemberétől – *Ember és világ* címen folytatódik majd. A rovat gyakorlatilag kis irodalmi szívet jelent a lapban, s talán azt is megkockáztathatjuk, amolyan népnevelő és közvélemény-formáló funkciót is betölt. Kosztolányi működésének lényegében hétről-hétre történő publicitását biztosította, illetve nem egyszer éppen aktuális szépirodalmi munkáit, azok részleteit is itt bocsátotta közre, mintegy előzetes kritikákat is várva. Miután sajtóorgánumban fejt ki irodalmi tevékenységet ezzel a szerző, így véleményem szerint nyugodtan beszélhetünk kultúrpolitikai működéséről is. Kosztolányi valószínűleg tudatosan gyakorolta e fórumon az általa felfedezett, illetve felfedeztetni kívánt külföldi szerzők bemutatását, valamint tárcáinak és tárcanovelláinak témája sem mindig lehetett véletlen. A rovat ugyanis műfaji szempontból rendkívül heterogénnek mondható. Egyrészt műfordításokat közöl benne Kosztolányi, melyek érdekessége, hogy vagy a hazai közönség számára ismeretlen szerzőket mutat be, vagy ismertek eddig még le nem fordított verseit, vagy hosszabb lélegzetű munkákból ad mutatóba részleteket, melyek később kötet formájában is napvilágot látnak. A Pesti Hírlapban közölt műfordítások jelentős hányadát teszik ki például a japán és kínai versfordítások is, melyek szintén megjelennek kötet formájában, díszkiadásban.¹⁶

A rovatban közölt novellák között több Esti Kornél-történet is szerepel, köztük olyanok is, melyek később az 1933-as *Esti Kornél*, illetve az 1936-os *Tengerszem* című kötetekben látnak újra napvilágot, immáron egy kompozíció részeként, fejezeteként. A Pesti Hírlap hasábjain jelenik meg például az *Esti Kornél naplója. Egy külön följegyzései*,¹⁷ az *Esti Kornél gondolatai*,¹⁸ az *Esti Kornél naplójá*-nak egy 1929 októberi változata,¹⁹ az *Esti Kornél leleplezése*,²⁰ az

¹⁶ Kosztolányi Dezső, *Kínai és japán versek*. Genius-Lantos. Budapest, 1932.

¹⁷ Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél naplója. Egy külön följegyzései*. Pesti Hírlap LI. évf. 40. sz., 1929. febr. 17., 9.

¹⁸ Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél gondolatai*. Pesti Hírlap LI. évf. 117. sz., 1929. máj. 26., 4.; illetve Pesti Hírlap LI. évf. 134. sz., 1929. jún. 16., 4.

¹⁹ Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél naplója*. Pesti Hírlap LI. évf. 233. sz., 1929. okt. 13., 4.

²⁰ Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél leleplezése*. Pesti Hírlap LV. évf. 81. sz., 1933. ápr. 9., 1–3.

*Ellenvélemények. Esti Kornél naplójából,*²¹ az *Esti Kornél búcsúja,*²² melyek közül az utóbbi három már a napilap *Ember és világ* című rovatában, azaz a *Vasárnap* utódjában lát napvilágot. A Pesti Hírlap Vasárnapja című heti mellékletben szintén jelenik meg Esti-szöveg, mint például a *Kücsük. Esti Kornél útikalandjaiból,*²³ mely az *Esti Kornél* kötet 7. fejezeteként is ismert, valamint itt jelenik meg az *Esti Kornél rímei* című vers is.²⁴ Mindezzel nem pusztán filológiai adatok felsorolását adjuk, hanem Kosztolányi alkotói módszerére is rávilágíthatunk, valamint arra a sajátosságára – ami ritka magyar szerzőknél –, hogy gyakorlatilag minden műfajban alkotott, s ezeket nem is választotta élesen külön egymástól. Szövegei közt áthallások fedezhetők fel, azaz lényegében az autotextualitás (intertextualitás) jelenségével találkozunk folyamatosan, ha Kosztolányi szövegeit műfaji válogatás nélkül olvassuk. A későbbi kötetbeli rendezések, a műfaji, sőt, időnként az azon belüli tematikus csoportosítások részben megfosztanak attól az egységben látástól, ami egy-egy korabeli napilap tanulmányozásakor eltűnik, s úgymond ömlesztve találkozunk a szövegekkel. Az *Esti Kornél rímei* például egy héttel a *Kücsük*-fejezet után jelenik meg (1930. augusztus 3-án az előbbi, 1930. augusztus 10-én az utóbbi). Mindez nem feltétlen jelenti, hogy időben közvetlenül egymás után keletkeztek volna a szövegek, azonban a korabeli napilap olvasójának feltehetően lehetett ilyen benyomása. Mindezt igazolja az is, hogy Kosztolányi nem egy ízben olyan tárcanovellákat, sőt a 'tárca' előtag elhagyását is megkísérelhetjük, s állíthatjuk, hogy olyan *novellákat* is közölt, melyek aktuálpolitikai eseményekhez igazodtak. Ilyen szövege például az 1932-es *Bubus* címet viselő írás is,²⁵ melynek harmincas évekbeli aktualitását csak abban az esetben vesszük észre, ha tudjuk a történelmi háttérinformációkat is. Számunkra már történelem a Lindbergh-bébi elrablásának esete, azonban 1932-ben aktualitás volt, s a fejleményekről napról-napra beszámolt a Pesti Hírlap is. Miközben cikksorozat jelenik meg arról, hogy Charles Lindbergh világhírű pilóta gyermekét elrabolták, 50 ezer dolláros váltságdíjat követeltek érte, ám az apa a fizetés ellenére már nem láthatta viszont élve a fiát, aközben Kosztolányi is megszólal, a maga „stílusában”: „A Mumus nem visz el senkit, nem is esz meg, csak megijeszt. Ez is félelmetes rém, de a Bubushoz nem is fogható. Én legalább inkább ezerszer találkoznék a Mumussal, mint a Bubussal csak egyetlenegyszer is. A Mumus alkonyattal szobák sarkában, díványpárnák, szekrények mögött lapul, onnan kiugrik s beéri azzal, hogy megrémít bennünket, mi pedig halványan, hunyt szemmel rohanunk vissza a

²¹ Kosztolányi Dezső, *Ellenvélemények. Esti Kornél naplójából*. Pesti Hírlap LV. évf. 205. sz., 1933. szept. 10., 6.

²² Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél búcsúja*. Novella. Pesti Hírlap LV. évf. 292. sz., 1933. dec. 24., 8.

²³ Kosztolányi Dezső, *Kücsük. Esti Kornél útikalandjaiból*. Novella. A Pesti Hírlap Vasárnapja LII. évf. 31. sz., 1930. aug. 3., 5.

²⁴ Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél rímei*. A Pesti Hírlap Vasárnapja LII. évf. 32. sz., 1930. aug. 10., 5.

²⁵ Kosztolányi Dezső, *Bubus*. Pesti Hírlap LIV. évf. 75. sz., 1932. ápr. 3., 4.

világos szobába, felnőttek biztonságos társaságába. Gonosz szellem, de tréfás és eddig – legjobb tudásom szerint – még senkit sem falt föl. [...] Most felnőttkoromban találkoztam először a Bubussal, miután megtanultam, hogy nincsen. Elraboltak egy gyermeket – mellékes, hogy kicsodát –, egy kétéves gyermeket éjjel, ágyából s hosszú hetek óta hiába keresik, nem találják. Megtörtént, valóra vált az a rémmese, melytől a földgolyó gyermekei évekredek óta rettegnék. Ezt a szenvedést, mely mások szenvedése, ezt a riadalmat, ájulatot és szívszorongást sehogysen bírom elintézni, eléggé átélni, megemészteni s minden napomból jut számára pár perc, hogy rágondoljak, hogy megértem és átérezzem. Képzetelem rendszerint úgy játszik, hogy egyszerre én vagyok mind a három: a rabló, az apa és a gyermek.²⁶ A szöveget olvasva könnyen juthatunk arra a megállapításra, hogy egy kisgyermekről, egy apáról és egy lehetséges gyerekrablásról van szó. Mindezt játékosan indítja Kosztolányi, a kisgyermek Bubustól, illetve édestestvérétől, a Mumustól való félelmének leírásával. Később azonban egyre drámaibbá válik a szöveg, s kiderül: lényegében egy gyerekrablás gondolatával játszik el a szerző. Amennyiben nem vesszük figyelembe azt a tényt, hogy épp abban az időszakban kavargja fel a világot a pontosan kétéves Lindbergh-bébi elrablásának ügye, könnyen akár félre is értelmezhetjük a szöveget, hiszen ha megfosztjuk az azt övező kontextustól, épp az eredetileg figyelemfelhívónak szánt írás élet vesszük el. Mindez azt is igazolja, hogy a sajtó, mint megjelenési fórum, mely egyrészt a folyamatos aktualitás kívánalmával bír, másrészt nagy nyilvánosságot feltételez, mennyiben tudja befolyásolni a hírlapirodalmat is. Kosztolányi esetének különlegességét az adja, hogy az eredetileg hírlapirodalmi paraméterekkel bíró írásforma a legmagasabb szintű szépirodalommal nő ki magát. Mindehhez természetesen hozzá kell tennünk, hogy Kosztolányi nemcsak a Pesti Hírlapban ír, hanem folyamatosan megjelenik a Nyugatban, és számos más, kifejezetten irodalmi és művészeti folyóiratban is, valamint sorra látnak napvilágot kötetei. A szövegek egymásraolvasási lehetőségére visszatérve meg kell állapítanunk, hogy már maga Kosztolányi is újragondolja szövegeit azáltal, hogy kötetekbe rendezi őket. A Pesti Hírlapban megjelenő írásai közül ugyanis nemcsak műfordításai kapnak kötetformát, s nemcsak az Esti Kornél-történetek egy része kerül összeválogatásra, s ezáltal egy adott struktúrába illeszkedve értelmeződnek újjá többé-kevésbé ugyanazon szövegek, hanem cikksorozatai is szépirodalmi rangra emelkednek, nemcsak írásművészetének köszönhetően, hanem újrakomponálások útján is. Például a *Bölcsőtől a koporsóig* című könyv anyaga (Nyugat, Budapest, 1933) szintén a Pesti Hírlapos korpuszból ismert, hiszen többek között *Egytől százig* címen az *Ember és világ* rovatban közölt riportsorozat darabjairól is szó van, valamint más sorozatokról, ugyanebből a rovatból. Hasonló összeállítás az *Alakok*, mely 1929-ben jelent meg, Molnár C.

²⁶ Kosztolányi Dezső *i. m.*

Pál grafikáival, s melynek alapját az azonos sorozatcím alatt futó, szintén Pesti Hírlapos portrék adják. További érdekesség, hogy – immár posztumusz kötetként – megjelenik Illyés gondozásában az *Elsüllyedt Európa*,²⁷ mely lényegében útirajzok sorozataként is felfogható, s amelynek utódja a Réz Pál gondozta *Európai képeskönyv*.²⁸ Amennyiben ezt könyv formában vesszük kézbe, úgy nem tudjuk meg, hogy eredetileg Kosztolányi több éven keresztül tett utazásainak a *tudósításait* olvashatjuk. Ezek az írások ugyanis „a *Pesti Hírlap* külföldi [vagy épp az adott ország megnevezése] tudósítójától”²⁹ alcímmel jelentek meg, Kosztolányi szignójával, s az esetek többségében egy-egy interjúval kísérve. A Gorkijjal készített interjú szövege²⁹ az olaszországi élményeket ecsetelő írásokkal együtt³⁰ látott napvilágot, hiszen Kosztolányi egyik itáliai útja alkalmával a sorrentói villájában élő orosz író is meglátogatta. De amikor betegsége idején stockholmi gyógykezelésekre kényszerült, akkor is folyamatosan tudósítja a Pesti Hírlap olvasóit, s útiélményként foglalja össze a svéd fővárossal kapcsolatos benyomásait, noha már ekkor sokan tudták, hogy valójában állapotának romlása miatt kell rádiumbesugárzás-kezelésekre szorulnia. Azonban nemcsak személyesebb hangú beszámolókat ír, illetve nem pusztán irodalmi kalandjait osztja meg az olvasókkal, hanem legalább annyira politikai kérdésekhez is hozzászól. 1927-ben Londonba látogat, s írja *Londoni levelek* című cikksorozatát.³¹ Meglátogatja Lord Rothermere-t is, aki a trianoni békeszerződés revízióját szorgalmazta, s kiállt a magyar érdekekért Nyugat-Európában. Kosztolányi nemcsak levelezett a lorddal, hanem a londoni látogatás során neki adott nyilatkozatát is közzéteszi a Pesti Hírlap hasábjain.³² Köztudott, hogy Kosztolányit érzékenyen érintette Trianon, hiszen szülővárosa, Szabadka is a határokon túlra került. Talán a személyes érintettségnek is köszönhető, hogy irodalmi működésében is megjelenik a probléma, egyfelől körkérdésekre adott

²⁷ Kosztolányi Dezső *Hátrahagyott művei VIII. Elsüllyedt Európa*. S. a. r. Illyés Gyula. Nyugat. Budapest, 1943.

²⁸ Kosztolányi Dezső, *Európai képeskönyv*, S. a. r. Réz Pál. Szépirodalmi. Budapest, 1979.

²⁹ Kosztolányi Dezső, *Gorkij Maximnál*. A Pesti Hírlap kiküldött tudósítójától. Pesti Hírlap XLVI. évf. 180. sz., 1924. aug. 31., 2–4.

³⁰ Pl. Kosztolányi Dezső, *Egy világ – a romok alól. Pompeji*. Pesti Hírlap XLVI. évf. 186. sz., 1924. szept. 7., 5.

³¹ Kosztolányi Dezső, *Londoni levelek II. A sziget*. A Pesti Hírlap Vasárnapja 1927. aug. 14. vasárnap, XLIX. évf. 184. sz., 43.; *Londoni levelek III. Kőd, keserű cukrászda, nyelvtan*. A Pesti Hírlap Vasárnapja 1927. aug. 20., XLIX. évf. 188. sz., 36.; *Londoni levelek IV. Mit láttam?*. Pesti Hírlap 1927. szept. 1., XLIX. évf. 197. sz., 5–6.; *Londoni levelek V. Shakespeare*. Pesti Hírlap 1927. szept. 8., XLIX. évf. 203. sz., 9.; *Londoni levelek VI. Koldusok*. Pesti Hírlap 1927. szept. 15., XLIX. évf. 208. sz., 6.; *Londoni levelek VII. Szövegek képek alá*. Pesti Hírlap 1927. szept. 22., XLIX. évf. 214. sz., 6.; *Londoni levelek VIII. Hyde-park, vasárnap, népszónokok*. Pesti Hírlap 1927. szept. 30., XLIX. évf. 221. sz., 8.

³² K[osztolányi]. D[ezső], *Rothermere lord nyilatkozata a Pesti Hírlapnak a trianoni békeszerződés revíziójáról. Rothermere lord nyílt levele Benes cseh külügyminiszterhez*. Pesti Hírlap XLIX. évf. 163. sz., 1927. júl. 21., 1–2.

nyilatkozatok formájában,³³ másfelől a *Vérző Magyarország* című kötet szerkesztésével, melyről Szörényi László a következőképpen ír *Delfinárium* című könyvében, melyben irodalom és politikai cenzúra viszonyát elemzi, példákkal: „Kosztolányi Vérző Magyarországot különben egészében is elérte jól megérdemelt végzete. Bekerült a fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke című összeállításba (kiadja a Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, 1945., 40.), így példányait begyűjtötték és megsemmisítették. Nyilván címe miatt került Hitler és Mussolini művei mellé, nem azért, mert Horthy bevezetésével jelent meg.”³⁴

A „kultúrdiplomata” megjelölés jogosultságát támasztja alá Kosztolányinak a PEN Club elnökeként végzett tevékenysége is, melyre ezúttal csak annyiban térnek ki, amennyiben az publicista működésében megjelenik. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Kosztolányi „politikája” ez esetben (is) épp abban állt, hogy ne legyen köze az irodalomnak a politikához. Amint azt Kosztolányi Dezsőné könyvében olvashatjuk: „Az irodalom cégére mögött ismét áll a politikai harc, vagyis talán ismét valamiféle örök harc, az apák és fiúk harca. [...] Nyíltan közlik vele [K. D.-vel], hogy pénz csak akkor lesz, ha Berzeviczy Albertet választják meg elnöknek.”³⁵ A *Gyorsfényképek a PEN nagygyűléséről* című, Pesti Hírlapban közölt cikk szövege ugyan Magyarországon íródott, azonban a kor jelentős külföldi szerzőit szólaltatja meg, elősegítve mintegy a magyar irodalomnak az európai áramlatba való szorosabb értelemben vett bekerülését is. Kosztolányi tehát nemcsak külföldi utazásokat tett, hanem a PEN Club elnökeként azon is fáradozott, hogy az idegen ajkú szerzők is minél szélesebb körben tudomást szerezzenek a hazai irodalomról. Mindezt természetesen nemcsak elnöki funkcióban tette, hanem például saját műveinek – mai kifejezéssel élve – menedzselésével is. Közismert például, hogy Thomas Mann ír előszót a *Néró, a véres költő* német nyelvű fordításához,³⁶ valamint a neves német író mellett számos más külföldi szerzővel is levelezést folytat, mint például a román Emil Isac-kal.

Kosztolányi irodalompolitikai működése azonban nem pusztán az anyanyelvi és a külföldi kultúra közti kapcsolatok szorgalmazásában merült ki, illetve nemcsak a Pesti Hírlapban vezetett rovat ízlésformáló törekvéseiben, hanem nyelvészeti viták folytatásában is. Nyelvtisztító működése közismert volt kortársai számára, nem utolsósorban azért, mert nagy példányszámú napilapokban közölt esszéiben fejtette ki nézeteit, valamint nyílt levelekben írta

³³ „Kosztolányi Dezső csak röviden nyilatkozott: „Ma valóságokról álmodunk. Karácsonyi álmom mindössze ez: Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Szabadka.” – M. V.: *Magyar írók karácsonyi álma*. Új Nemzedék I. évf. 75. sz., 1919. dec. 27., 1–2.

³⁴ Szörényi László, *Delfinárium. Filológiai groteszkek*. Felsőmagyarországi Kiadó. Miskolc, 1998, 68.

³⁵ Kosztolányi Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*. ASPY Stúdió Kiadó. Budapest, 2004, 291.

³⁶ Desider Kosztolányi, *Der blutige Dichter*. Ford. Stefan I. Klein. Oskar Wöhrle. Konstanz, 1924.

meg érveit a vele polemizálóknak. Az egyik híressé vált nyílt levele az Antoine Meillet-hez címzett szöveg, melyet ugyan a Nyugat hasábjain közölt, azonban nem hagyható figyelmen kívül a Pesti Hírlapos működés említésekor sem. A francia tudóssal folytatott levélváltásról Szegedy-Maszák Mihály ír részletesen, Kosztolányi nyelvszemléletét elemző tanulmányában. Ahogyan fogalmaz: „1930. július 16-án közölte a *Nyugat* »A magyar nyelv helye a földgolyón« címmel azt a nyílt levelet, amelyet Kosztolányi Antoine Meillet-hez intézett. Az 1866-ban született francia tudós évtizedekig a College de France tanára volt. *Les langues dans l'Europe nouvelle* című könyvét először 1918-ban adták ki. A magyar költő a tíz évvel későbbi kiadást olvasta, mely a szerző egyik tanítványának az európai nyelvekről készített számszerű kimutatásával együtt jelent meg. [...] Meillet zavarónak és megszüntetendőnek vélte a nyelvi sokféleséget. Az értelemre hivatkozva emelte magasra a nyelvi egyetemesség érvényét, és a saját anyanyelvében látta ennek legtökéletesebb megtestesülését.”³⁷ Kosztolányi válaszában a nyelvek teljes egyenlőségét hirdette, valamint a nyelvek egyenrangúságába vetett hitet a szabadelvűséggel hozta összefüggésbe, ezzel is meghatározva mintegy – Kosztolányi szavával élve – „a magyar nyelv helyét a földgolyón”.

A nyelvészeti működésnek másik ékes bizonyítéka az a Pesti Hírlap hasábjain folytatott vita, melyet Nékám Lajos egyetemi tanárral vív, 1934 tavaszán, az *Ember és világ* rovat hasábjain.³⁸ Nékám Lajos ugyanis a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 70. közgyűlésén nehéznek, pontatlannak és csiszolatlannak minősítette a magyar nyelvet. A pontatlanság vádjának cáfolataként Kosztolányi idegen nyelvekből vett példákat sorol, melyeket szintén pontatlanságnak kellene minősítenünk. Ahogyan levonja következtetését felsorolása után: „Ezer példát halmozhatnék még össze, tízezer pontatlanságot és százezer úgynevezett szabálytalanságot, melyekkel a mindig gyermekes és szeszélyes, szabadságra és rugalmasságra vágyakozó lélek meg tudja szólaltatni sokféle cikázó sejtelmét, tétováságát és bizonyosságát is, szóval egész végtelenségét.”³⁹ Míg Nékám Lajos a nyelv fejlesztésének programját tűzi ki célul, s logikát kíván ráerőszakolni, addig Kosztolányi a nyelv természetességéről beszél, és a nyelvtani hibákat – melyeket minden nyelv elkövet – inkább a nyelvek szépségeinek tartja, semmint tökéletlenségeinek.

³⁷ Szegedy-Maszák Mihály, *Kosztolányi nyelvszemlélete*. (A Magyar Tudományos Akadémián 1994. április 18-án elhangzott székfoglaló előadás szövege). In: „*Minta a szőnyegen*“. *A műértelmezés esélyei*. Balassi. Budapest, 1995, 162–75.

³⁸ Kosztolányi Dezső, *Nyelvünk ügye. Nyílt levél dr. Nékám Lajos egyetemi tanárhoz I.* Pesti Hírlap LVI. évf. 51. sz., 1934. márc. 4., 6.; *Nyelvünk ügye. Nyílt levél dr. Nékám Lajos egyetemi tanárhoz II.* Pesti Hírlap LVI. évf. 57. sz., 1934. márc. 11., 8.; *Nyelvünk ügye. Nyílt levél dr. Nékám Lajos egyetemi tanárhoz III.* Pesti Hírlap LVI. évf. 62. sz., 1934. márc. 18., 6.; illetve: *Dr. Nékám Lajos: Válasz három nyílt levélre.* Pesti Hírlap LVI. évf. 79. sz., 1934. ápr. 10., 4.

³⁹ Kosztolányi Dezső, *Nyelvünk ügye. Nyílt levél dr. Nékám Lajos egyetemi tanárhoz I.* Pesti Hírlap LVI. évf. 51. sz., 1934. márc. 4., 6.

Az eddig felsorolt nyelvészeti jellegű működéseken túl még illő említenünk, hogy a Pesti Hírlap Nyelvőre (Légrády Testvérek. Budapest, é. n.) című kiadvány szerkesztője is volt Kosztolányi, melynek *Használati utasításában* ekként fogalmaz: „Számítani alapigazságok megítélésénél az emberi elme csodálatos egyöntetűséget tanúsít. Ez a nyelvek területén megszűnik.”⁴⁰

Az Illyés által sajtó alá rendezett *Erős várunk, a nyelv*, valamint a Réz Pál szerkesztésében megjelent *Nyelv és lélek*⁴¹ című kötetek szintén jelentős mennyiségben tartalmaznak olyan szövegeket, melyek a Pesti Hírlap, illetve A Pesti Hírlap Vasárnapja című periodikákban voltak olvashatóak elsőként. Kosztolányi halálát követően Halász Gyula mutatott rá – immár a recepciótörténet részeként – a Nyugatban, az *Erős várunk, a nyelv*⁴² című kötetet méltató recenziójában a nyelv kérdéssel foglalkozó tanulmányok fontosságára: „Négyesy László, az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának elnöke 1931-ben mondotta előterjesztésében Kosztolányi nyelvi cikksorozatáról, hogy »ki kellene menteni a feledésből és [...] könyvben tenni állandó olvasmányá.« Óhajta most teljesedett. Az irodalom és a nyelvtudomány egy hasonlíthatatlanul eredeti munkával gazdagodott vele.”⁴³ Nyelvművelő tevékenységéhez társadalmi funkció is társult, hiszen tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia nyelvművelő bizottságának is. Összességében elmondható, hogy Kosztolányinál a nyelv önálló létezőként jelenik meg, nem pedig eszközként. Az egyes nyelvek működési törvényei a szerves világ analógiájával állnak összhangban. E felfogás eredményeként juthatott Kosztolányi arra a következtetésre, hogy nem nemzetekben, hanem nyelvekben kell gondolkodnunk, s saját nemzeti identitását is ekként fogta fel. „Nyomtatásban vallottam többször, hogy mindenki magyar író, aki magyarul ír” – állította, illetve: „Nyugaton veszendőbe ment, bűvölő verseink és régi ritmusunk, és egészen átnyugatosodtunk, de miután erre az útra léptünk, nincs más – nem lehet visszaáhítozni azt, amit nem is ismerünk és ami mint szólam is tartalmatlan, hanem, ha magyarok vagyunk nyelvünkben, olyan szerelmi vallomást tettünk, aminél nem lehet nagyobb, úgy, hogy az, aki magyarul szidja a magyart, mint Ady is, magyarabb magyar, mint aki idegen nyelven dicséri és rajong érte”. E nyilatkozatait azon jegyzeteiben rögzítette, melyeket az 1929-es Ady-vitát követően vetett papírra, és Illyés Gyula közölt.⁴⁴ Anyanyelvszeretetéről számos más helyen is vallomást tesz, hol direkt, hol indirekt formában, nem utolsó sorban műveinek nyelvhasználatával. A nemzeti identitás és a nyelvfelfogás szoros kapcsolatáról árulkodik Kertész Manó

⁴⁰ Idézi Szegedy-Maszák Mihály *i. m.*

⁴¹ Kosztolányi Dezső, *Nyelv és lélek*. S. a. r. Réz Pál. Osiris. Budapest, 2002.

⁴² Kosztolányi Dezső *Hátrahagyott művei I. Erős várunk, a nyelv*. S. a. r. Illyés Gyula. Nyugat. Budapest, 1940.

⁴³ Halász Gyula, *Erős várunk, a nyelv*. Nyugat XXXIII. évf. 6. sz., 1940/6, 285.

⁴⁴ Kosztolányi Dezső *Hátrahagyott művei III. Kortársak I*. S. a. r. Illyés Gyula. Nyugat. Budapest, [1941], 298.

Szokásmondások című könyvének méltatása⁴⁵ is, melyben horizontális működésről beszél, azaz a nyelv nemcsak a kortársakat köti össze, hanem korokat is képes átívelni, vagyis múlt és jelen közt húzódó, szüntelen mozgásban lévő, antropomorf jelenség lesz.

Kosztolányi nyelvészeti – valamint általában esztétikai tárgyú – tanulmányaival kapcsolatban különböző vádak is megfogalmazódtak az idők folyamán. Nyelvésztétikai írásai ugyanis nem kifejezetten alkotnak összefüggő rendszert, hanem csak egyes részkérdéseket ragadnak ki, s emiatt nem mentesek bizonyos belső ellentmondásoktól sem. „Kosztolányi nem törekedett arra, hogy nézeteit rendszerbe foglalja. A Nyugat nemzedék nagyjai valamennyien idegenkedtek a módszeres teoretizálástól, Kosztolányi pedig sokkal szeszélyesebb, spontánabb és empirikusabb alkotó, hogysen magát egy rendszer törvényeinek kedve lett volna alárendelni. Mégha maga alkotta volna is azt a rendszert. Szeretett elmélkedni a művészet s különösen az irodalom kérdéseiről, de aligha gondolta, hogy nézeteiből valaki majd kódexet szerkeszt. Nehéz is volna, mert a sok keresztező mozzanat lépten-nyomon alááshatná a törvények erejét“ – írja Kiss Ferenc.⁴⁶ Később Madarász Klára ugyanezen elvi alapokról indulva nem annyira számon kéri Kosztolányin a rendszerben gondolkodást, mint inkább elfogadtatni kívánja művész-alapállását: „A két »esztétika« közös vonása az, hogy *lappangó*: ugyanis nem kaptak rendszeres, úgymond tudományos kifejtést; nem is kaphattak, hiszen alkotóiknak elsősorban nem filozófiai, hanem művészi céljaik voltak. A művészetről, főleg ennek irodalmi ágáról szóló, az irodalmi – kritikai, filozófiai, esszéisztikus – próza válfajának széles skáláján mozgó írásaik ily módon egyfajta metairódomnak tekinthetők; mint ahogy Kosztolányi, úgy Pirandello is idegenkedett a módszeres teoretizálástól, és nem törekedtek nézeteik rendszerbe foglalására.“⁴⁷ E vádakkal kapcsolatban ismét arra kell utalnunk, hogy Kosztolányi lényegében publicista működését emelte „kulturpolitizáló“ szintre. Nem pusztán írásai lehetnek mérvadóak e tekintetben, hanem társadalmi tettei is, valamint figyelembe kell vennünk lehetőségeit is. A hagyatéki anyagban Illyés megtalálta a különválogatott nyelvészeti tárgyú szövegeket, ami arra enged következtetni, hogy Kosztolányi tervezte azok újrendezését is, azaz kötetbeli kompozícióban is gondolkodhatott. E feltételezést bizonyíthatja az is, hogy más műfajú szövegeivel ezt megtette, úgymint az *Esti Kornél*-történetekkel, illetve a szoros értelemben vett publicisztikai szövegekkel, valamint az a tény sem mellőzhető, hogy amikor már halálos beteg volt, készített olyan jegyzeteket, melyek műveinek összkiadási sorrendjére vonatkozó javaslatok lettek volna. (A Révai kiadó 1935-ben el is kezdte ezt a munkálatot, azonban főként a szépirodalmi műveket részesítette

⁴⁵ Kosztolányi Dezső, *Szokásmondások*. In: *Nyelv és lélek*. S. a. r. Réz Pál. Osiris. Budapest, 2002, 48–9.; illetve: Pesti Hírlap XLIV. évf. 258. sz., 1922. nov. 12., 3–4.

⁴⁶ Kiss Ferenc, *Kosztolányi, az esztéta*. ItK. 1972/5–6, 601.

⁴⁷ Madarász Klára, *Széljegyzetek Kosztolányi és Pirandello esztétikájához*. It. 2000/2, 235.

előnyben.) Az MTA Kézirattárában őrzött egyik dokumentum⁴⁸ alapján megállapítható, hogy harmadik helyen tanulmányokat közölt volna, ami abból a szempontból is érdekes lehet a kutatók számára, hogy Kosztolányi mennyiben tartotta magát értekezőnek is. Természetesen ez esetben felmerül írás és gondolkodás, vagy éppen bölcsészet és irodalom szoros kapcsolatának máig nem megnyugtatóan tisztázott kérdése is.

E rövid áttekintést zárva szükséges még szólnunk azon szövegekről, melyek irodalmi arcképeknek tekinthetők, valamint a szövegmagyarázatokról is, melyek A Pesti Hírlap Vasárnapjában láttak napvilágot. Ezen írásokkal kapcsolatban szintén elhangzottak hasonló vádak, mint az a nyelvészeti cikkek esetében is tapasztalható volt, s ez esetben is hasonló ellenérveket hozhatunk, mint azt fentebb már tettük. Kosztolányinak gyakorlatilag az összes esztétikai írása halála után jelent csak meg, kötet formájában. Az egyes szerzők életművét elemző szövegein kívül azonban akár irodalomtudományi próbálkozásoknak is nevezhető szövegekkel is találkozhatunk ezen írások között. Kosztolányi olyan alkotó volt, akit egyúttal értelmező-teoretikusnak is tekinthetünk, s a gondolkodó alakja nem pusztán a szövegek eszmeiségében, vagy épp a nyelvészeti – tehát egy másik tudományághoz tartozó – vitákban bontakozik ki, hanem a konkrét műelemzésekre kísérletet tevő meglátásaiban is. Akárcsak Henry James-t, Kosztolányit is izgatta az alkotás mibenléte, azaz az a kérdés, hogy vajon – ahogyan ő fogalmazott – „hogyan születik a vers és a regény?”⁴⁹ James például saját regényei létrejöttének mikéntjét kezdte el vizsgálni, s műveihez előszóként mellékelte is ezen gondolatait, melyeket később *The Art of the Novel* [A regény művészete] címen gyűjtötte össze.⁵⁰ James általában a szereplőt látta először, s a már meglévő alakot próbálta elgondolni különböző helyzetekben, helyszíneken, más emberekkel történő kommunikációk során. Nem véletlen, hogy a James-i hagyomány ösztönzésére fejlődött ki később az angolszász „új kritika”.

Kosztolányi viszonylag hamar elvetette a tisztán alkotáspszichológiai alapú megközelítéseket, noha nem zárta ki ezt a szempontot sem. Értelmezéseiben a biográfiai értelemben vett szerző egyre inkább háttérbe szorult, s elvált a szövegben beszélő szubjektumtól. Helytelennek tartotta azt az álláspontot, „mely szerint az író külső élettörténete után kell megítélnünk. Melyik az a biográfus, ki engem kielégít? Ki mutat rá a szenvedések s az ihlet kútforrására? [...] Ki tudja az élet ily apró-cseprőségeit felhajhászni? Senki,

⁴⁸ MTA Kézirattár. Ms 4620/136.

⁴⁹ Kosztolányi Dezső, *Hogy születik a vers és a regény? Válasz és vallomás egy kérdésre*. In *Nyelv és lélek*. Szerk. Réz Pál. Osiris. Budapest, 2002. 453–9.

⁵⁰ „Megléhetősen elterjedt vélemény, hogy a legújabb kor angolszász regényelmélete a *The Art of the Novel* című kötetel veszi kezdetét, mely az új kritikus Richard Palmer Blackmur bevezetőjével 1934-ben jelent meg, s voltaképp annak a sorozatnak a bevezetőit tartalmazza, amely *The Novels and Tales of Henry James* címmel 1907 és 1909 között jelent meg, s általában New York Edition néven ismert.” – Szegedy-Maszák Mihály, *Önértelmezés és regényelmélet*. Filológiai Közlemények 2004/1–2, 5.

senki. Ideje tehát, hogy felhagyjunk a régi, lomtárba való szólásmondásokkal, s ha az íróról van szó, ne sandítsunk az irodalomtörténetekbe, hanem tisztán írásaira szögezzük szemünket. Ne azt kérdezzük, hogy élt az író, ihletett volt-e, mikor dolgozott, hanem arra feleljünk, jó-e a könyv vagy sem.⁵¹ A szerző lélektana helyett tehát inkább az olvasóé kap szerepet. Az irodalmi alkotás szerző által való uralása megkérdőjelezhetővé lesz, s a nyelv önműködő munkája válik fontossá. Természetesen – mint az minden gondolkodó esetében előfordul – Kosztolányi szemlélete is változott, alakult, fejlődött az évek során. Az 1910-es évek elején írt szövegeiben a műalkotás szerzője még teremtő individuumnak számít, azaz az alkotás *létokának*, *nem* pedig az alkotás *részesének*. A biográfiai szerző és a művekből kiolvasható alak nem válik tehát el egymástól, ami inkább a romantikától öröklött hagyomány folytatásaként fogható fel. E ponton szükséges megjegyeznünk, hogy a fiatal Kosztolányi aktívan olvassa a romantikus filozófusok munkáit, s közismert kedvencei közé tartozik Friedrich Nietzsche. Az 1910-es és az 1920-as évek fordulójára azonban ezt az egészszűsület főladvá már távolodni kezd korábbi olvasásmódjától, s az allegória alakzatáról beszél, ezzel is a nyelv felé fordulva. A tízes évek végétől már szoros szövegolvasásról szól, 1920-ban az *Über allen Gipfeln...* címet viselő Goethe-vers elemzése (*Tanulmány egy versről*) során pedig a következőket állítja: „a versbúvárnak vissza kell térnie a testhez, a külső formára, erre kell alapítania minden mondanivalóját. Bizonyos, hogy a költeménynek van lelke, mely megfoghatatlan, mint minden lélek. De a lélek nem egyéb, mint szerveink működésének finom terméke, ezért a kritikusnak, akár a lélekbúvárnak, elsősorban a vers testi szerkezetét kell megvizsgálnia, hogy pontos diagnózist kaphasson.”⁵² E korainak mondható meglátásoknak köszönhetően fejlődik ki később „szövegmagyarázó” névre keresztelt gyakorlata, mellyel kapcsolatos tanulmányai szintén a Pesti Hírlapban látnak napvilágot. A *Versek szövegmagyarázata*⁵³ című íráson kívül a *Szövegmagyarázat – Szeptember végén*,⁵⁴ a *Szövegmagyarázat – Anyám nevére*⁵⁵ és a *Tanulmány tizenhat sorról*⁵⁶ címen megjelent dolgozatok is ide sorolhatók. Utóbbi tekinthetjük talán a sorozat legfontosabb tagjának, hiszen Kosztolányi itt foglalja össze

⁵¹ Kosztolányi Dezső, *Heti levél* (1905). In: *Nyelv és lélek*. Szerk. Réz Pál. Osiris. Budapest, 2002, 314.

⁵² Kosztolányi Dezső, *Tanulmány egy versről*. In: *Nyelv és lélek*. Szerk. Réz Pál. Osiris. Budapest, 2002, 409–16.

⁵³ Kosztolányi Dezső, *Versek szövegmagyarázata*. A Pesti Hírlap Vasárnapja LVI. évf. 24. sz., 1934. jún. 17., 8–9.

⁵⁴ Kosztolányi Dezső, *Szövegmagyarázat. Szeptember végén*. A Pesti Hírlap Vasárnapja LVI. évf. 25. sz., 1934. jún. 24., 8–9.

⁵⁵ Kosztolányi Dezső, *Szövegmagyarázat. Anyám nevére*. A Pesti Hírlap Vasárnapja LVI. évf. 40. sz., 1934. okt. 7., 4–5.

⁵⁶ Kosztolányi Dezső, *Tanulmány tizenhat sorról*. A Pesti Hírlap Vasárnapja LIV. évf. 35. sz., 1932. aug. 28., 3–4.

szövegmagyarázó eljárásának lényegét. A tanulmány ugyan megjelent posztumusz kötetben is,⁵⁷ azonban különválasztva, s egy Shakespeare-t tárgyaló szövegsor egyik alfejezeteként. Való igaz, hogy Shakespeare *Hamlet*-jéből Claudius nyitómonológját vizsgálja a szerző, ám a szövegmagyarázatok gyakorlatának sorozatát kezdi meg ezzel, programot is adva egyúttal további tanulmányok számára, nem pedig saját Shakespeare-képét kívánja bemutatni. Az eredeti sorrendiség azt támasztja alá, hogy a szövegelemzési módszert illusztrálendő választ Kosztolányi különböző szerzőktől, különböző műveket. Elsőként egy drámai monológgal kezd, majd kipróbálja eljárását verseken is, úgy mint Petőfi *Szeptember végén*, illetve Babits *Anyám nevére* című alkotásain. A Claudius-monológ mint példa, annyiban vitatható, hogy ha egyszer Kosztolányi főként nyelvi elemzésre vállalkozott – s abból von le következtetéseket a jelentésekre vonatkozóan –, akkor miért épp egy magyarra „csak” fordított, eredetileg angol nyelven íródott szöveget vett alapul. Később ezt orvosolandó nyúl magyar szerzők verseihez. A *Tanulmány tizenhat sorról* mindenek ellenére lendületes és érdekes gondolatmenetet mutat, s Arany János fordítását Kosztolányi tökéletesen összeegyezteti a dráma értelmezésének lehetőségeivel, valamint Claudius alakjának és politikájának jellemzésével, illetve jelzi a monológ mise en abyme jellegét is, hiszen e néhány sor emblematisan tartalmazza, magába sűríti a dráma során kibomló konfliktusok összességét: „A »bús homlok« remek szókép, de Claudius szájában erkölcsi ítélet, hamisságának feltüntetése. [...] Claudius a halálesetnél nem akar sokáig időzni. Egyelőre mindössze négy előrevetett sort szentel neki, egy megengedő mellékmondat formájában. Tovább szeretne menni, rátérni a főmondatra. Ki kellene bökkenteni minél előbb a legfontosabbat és legkínosabbat – jobb azon túllenni –, hogy nőül vette az özvegy királynét. Csak hogy ez nem sikerül neki. A fölségesen lejtő versek útvesztőjébe egyre jobban belebonyolódik, s akarva, nem akarva, visszatér a gyász és a nász visszásságára, mely lelki életének ugrópontja, a tragédia tengelye. [...] De a megváltó szót, hogy »nőül vette«, még mindig nem bírja kimondani. Újra szóképeket fon, hogy ezekkel előzőleg indokolja és mentegesse tettét s a vádakat, melyek ellene támadhatnának, csírájában fojtsa el. [...] »Kopár örömmel« szánta rá magát a házasságra [...] Ez a szókép is shakespeare-i ellentét. Mégis micsoda megrázó vallomásává válik magának az alaknak, akit egyszerre bandzsítani látunk – a síró szem, ferdén, a nevetőre sandít –, s a másik szóképben, mely csak fokozása ennek, már a valló önvádját halljuk felharsanni, aki önmagát marcangolva arra céloz, hogy kéjelgett koporsók között, és nászt ült a gyászban. [...] Itt ér véget az a tizenhat sor, melyet elemzésre szemeltem ki. Mit bámulok benne? Mindenekelőtt a drámai megalapozás biztonságát. [...] Azért pécéztem ki éppen ezt a részletet, mert még nincs

⁵⁷ Kosztolányi Dezső, *William Shakespeare IV*. In *Ércnél maradóbb*. Szerk. Réz Pál. Szépirodalmi. Budapest, 1975, 21–5.

agyonboncolva. Rajta próbáltam beigazolni, hogy micsoda rend, következetesség, törvényszerűség uralkodik egy remekmű minden helyén.⁵⁸

Összefoglalásul tehát elmondhatjuk, hogy Kosztolányi széles körben fejtett ki nem pusztán publicista, hanem kultúrpolitikai tevékenységet is – melynek lényege épp a kultúra politika-mentesítése (is) volt –, mindig szem előtt tartva az irodalom és az anyanyelv tiszteletét. Miután több műfajban alkotott, s az egyes szövegekben rokon gondolatokat fogalmazott meg, így lehetségessé válik azok együttes olvasása, s az alkotó és a gondolkodó szellemi fejlődéstörténetének megrajzolása. Mint ahogy nyelvszemléletét már figyelembe vették regényeinek elemzéseinél, ugyanúgy javasolható tehát a publicisztikai anyagban leírtak és a szépirodalmi műfajok közti gondolati rokonságok, motívumok felderítése is, mely talán még teljesebbé tehetné eddigi Kosztolányi-képünket.

ARANY ZSUZSANNA

ACTIVITATETEA LITERARĂ A LUI DEZSŐ KOSZTOLÁNYI LA REVISTA „PESTI HÍRLAP“

(Rezumat)

Lucrarea cercetează conexiunile dintre literatură și jurnalism la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului XX. Dezső Kosztolányi, renumitul scriitor, poet și eseist maghiar era totodată și un jurnalist binecunoscut. Din păcate, există puține cercetări filologice în ceea ce privește articolele sale sau activitatea lui de jurnalist. Poziția sa ocupată în literatură a fost definită de ipostaza de „homo aestheticus“, un tip de artist care nu se implică în politică sau în probleme ale societății, însă dacă studiem activitatea lui jurnalistică, putem să afirmăm că a reușit să creeze un fel de politică literară în mai multe scrieri ale sale, publicate în diferite genuri literare la coloana sa săptămânală „*Vasárnap*“ din cadrul cotidianului „Pesti Hírlap“.

Dezső Kosztolányi a fost și președintele PEN Clubului, iar în această calitate a încercat să promoveze literatura maghiară, dezvoltând relații eficiente de parteneriat cu scriitori din alte țări europene. Era un susținător împătimit al limbii maghiare, angajându-se și în polemici cu filologi de renume. Printre eseurile sale găsim și multe scrieri cu privire la interpretarea operelor literare.

Lucrarea de față aduce argumente cu privire la similaritățile unor lucrări din opera teoretică a lui Dezső Kosztolányi și *The Art of the Novel* de Henry James, precum și noua critică (New Criticism), în concluzie prezentându-l pe Dezső Kosztolányi nu numai ca un prominent scriitor maghiar, dar și ca „politician literar“, care a încercat să promoveze cultura maghiară în Europa contemporană.

⁵⁸ Kosztolányi Dezső *i. m.* 23–5.

A HASONLÍTÁST KIFEJEZŐ MELLÉKNÉVI ÖSSZETÉTELEK, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZÍNNEVEKRE

E közlemény tárgya a kognitív nyelvészet, illetve a kognitív pszichológia, a nyelvi világmodell elméletének keretébe illeszkedik. A kognitív nyelvészeti háttérrel a kognitív folyamatok és a nyelv kapcsolatának figyelemmel követése jelenti, és ezek szerepének feltárását célozza meg a nyelvi kategorizáció problémájában. A kategorizáció ugyanis alapját képezi minden magasabb kognitív tevékenységnek. A kognitív tudományok virágzásának korszakát éljük, de teljes körű uralmánknak nem rendelhetjük alá a nyelv vizsgálatát. Tagadhatatlan, hogy sok esetben túlmutatnak a szűk körű problémamegoldási kísérleteken, és gondolatébresztő, gyümölcsöző hatásukat el kell ismerni. A nyelv vizsgálatok azonban elsősorban a nyelvi anyagból indultam ki, és a nyelvi világtól nem idegen szempontokat próbáltam figyelembe venni. Sok mindenben támaszkodom a nyelvi világmodell elméletére és annak eredményeire.

A kommunikációhoz, a magasabb rendű tevékenységek zavartalan lebonyolításához kategorizációra is szükség van. Az egy nyelvet beszélőknek tisztában kell lenniük azzal, hogy nyelvi szempontból melyik kategóriába sorolható az a dolog, amelyről éppen szó esik. Nem tekinthetünk el a kategorizációtól, amely a környezet elemeinek rendszerezését jelenti. Mivel beszédéről, vagyis a környezethez való nyelvi viszonyulásról van szó, nyelvi rendszerezésre kell gondolnunk.

Néhány mondatban meg kell említenünk a hagyományos kategorizációs szemléletet, amely természetesen más szempontokat vett figyelembe, mint a nyelvi kategorizációs szemlélet. John R. Taylor a kategóriák klasszikus megközelítésének nevezi ezt a szempontot (Taylor 1992: 22). Szerencsés ez a megfogalmazás, mert utal egyrészt az ókori görög gondolkodóra, Arisztotelészre, akinek filozófiáján alapul ez a szemlélet, másrészt pedig arra, hogy ez a megközelítés uralkodott pszichológiában, filozófiában és nyelvészetben a XX. század nagy részében. Az arisztotelészi elmélet azon alapszik, hogy a dolgokban jól elkülöníthető az esszencia és az akcidencia. Esszencia a dolgok lényegi, immanens része, akcidencia a dolgok nem szükségszerű velejárója. A kategóriákat egyértelműen meghatározzák a szükséges és elégséges tulajdonságok. Egy dologban vagy megvan(nak) az adott tulajdonság(ok), és akkor tagja egy bizonyos kategóriának, vagy nincsen(ek) meg, és akkor nem tagja. Éppen ezért a kategóriák világosan elkülönülnek egymástól, éles határvonalak húzhatók közöttük. A kategória tagjai egyenlő státusúak, mindenik

tag minden egyes tulajdonságot magán visel, amely a kategóriára jellemző. Az a dolog, amelyben nincs meg az összes jellemző tulajdonság, nem lehet tagja a kategóriának. A tulajdonságok tehát binárisak (vagy jellemzik a dolgot vagy sem); primitívek, vagyis tovább nem bonthatók; univerzálisak, vagyis egy egyetemes tulajdonságkészletből (*universal feature inventory*) vonhatók el. Így a hagyományos szemlélet szerint a kategóriák is univerzálisak, nyelvtől függetlenül léteznek.

Az arisztotelészi kategorizációs hagyományokkal először Wittgenstein szakított. A német filozófus *játék-elméletében* (Taylor 1992: 38–40) kifejtette, hogy az arisztotelészi modellt alkalmazva nem találunk egyetlen közös tulajdonságot sem a játék kategóriájába tartozó tagok között. Arra a következtetésre jutott, hogy a kategóriák szerkezetét a „rokonsági kapcsolatok“ (*family resemblances*) határozzák meg. A kognitív nyelvészek és pszichológusok ezen az úton haladtak tovább, hogy a kategóriákról alkotott elméletet gyökeresen megváltoztassák. Kiderült, hogy a kategóriák nem különíthetők el élesen egymástól, bizonytalanak a határvonalaik (*fuzzy edges*). A kategórián belül az egyes tagok nem egyenlő státusúak. Egyes tagok több olyan tulajdonságot hordoznak, amelyek jellemzőek a kategóriára. Ezek a központi tagok (*central members*), amelyek a kategória központi részén helyezkednek el. Illetve vannak periférikus tagjai a kategóriának, amelyek kevesebb jellemző tulajdonságot hordoznak. Ezek a kategória perifériáján helyezkednek el. A kategórián belül állandó mozgás van. Központibb tagok válnak periférikusabbá, illetve fordítva.

A központi tagokat nevezi Eleanor Rosch, kognitív pszichológus, prototípusoknak. A prototípusok igazibb kategóriatagoknak tűnnek, mint más, ugyanabba a kategóriába tartozó tagok. Rosch kérdőíves kutatásokat végzett (Taylor 1992: 42–6). Kiderült például, hogy – az angol-amerikai kultúrában – a *vörösbecs* prototipikusabb madár, mint például a *kacsa*. Tehát létezik egy prototípus-effektus (*prototype effect*), amely akkor működik, ha fel kell ismernünk egy kategória tipikus tagjait.

Berlin és Rosch kutatásainak szerves részét képezte a kategóriaszintek felfedezése, illetve az alapszint (*basic level*) vizsgálata. Lakoff kutatásainak egy része szintén ehhez kapcsolódik (Lakoff 1987). A fogalmi hierarchiában az alapszint nem a legfelső és nem is a legalsó szint. Az alapszinten a dolgoknak egyetlen mentális képük van, általános motoros programok, kulturális funkció jellemzi őket. Kontextuálisan semleges szavak, gyorsan megtanulhatók. A kategóriatagok legtöbb jellemzője ezen a szinten van. Lakoff példája szerint: „tudunk egy általános mentális képet alkotni a *macskáról* vagy az *asztalról*. De az olyan fölérendelt kategóriákról, mint *állat* vagy *bútor*, nincsen egy mentális képünk, amely az egész kategóriát fedné. Így van mentális képünk *székekről*, *asztalokról*, *ágyakról*, de nincsen olyan bútor darabról, amely valamilyen asztal, szék, ágy képe lenne. Hasonlóképpen vannak általános motoros programjaink székek, asztalok használatára, de nincs bútorokra általában véve“ (Lakoff

1987/1992: 101). Az alapszinthez tartozik például a *kutya*, fölérendelt kategóriaszintje az *állat*, illetve alárendelt kategóriaszintje a *dog* vagy a *puli*. Ezek közül a kutyáról van a legtöbb tudásunk. A kategóriák alapszintjén azonban nemcsak dolgokat, hanem minőségeket is találunk. „Magas, alacsony, kemény, lágy, súlyos, könnyű, forró, hideg stb. alapszintű tulajdonságok, ahogyan alapszintűek az ideg-élettanilag meghatározott színek: fekete, fehér, piros, zöld, kék és sárga“ (Lakoff 1987).

Az ember mindent, ami a környezetéhez tartozik, megnevez, s ezáltal nyelvileg tagolja környezetét. A nyelvi természetű kategorizáció sajátos minden nyelvben, tehát nyelvspecifikus. Ha ismerjük a nyelvi kategorizációt, ezt az *implicit elméletet* (Szilágyi 1996: 39) a környezetről, akkor tisztában vagyunk vele, hogy egy dolog melyik nyelvi kategóriába tartozik, mi a neve. Tudni fogjuk, hogy nyelvileg minek minősítsük. Ez a minősítés a dolgok nyelvi minősítettsége. Az adott kategóriának ismérvei vannak, s ezeknek az ismérveknek az együttese megadja a szó jelentését. Amit kategorizáltunk, ami benne van egy nyelvi kategóriában, arról már tudunk beszélni.

A különböző természetű dolgokat különböző módon, vagyis más-más elvek alapján kategorizáljuk. Ugyanis a nyelvi kategorizáció sajátos feladat elé állítja az embert, ez a feladat pedig jellegében eltérő a dolgok, szubsztanciák, illetve a tulajdonságok, minőségek megnevezése esetén.

Tulajdonságokat, minőségeket jelölő szavaink között találunk egyszerű szavakat és szerkesztett, összetett szavakat. A továbbiakban ez utóbbiakkal foglalkozunk.

A dolgok, szubsztanciák kategorizációjához képest a minőségek kategorizációja több sajátosságot is mutat. Ugyanis a dolgokkal ellentétben a minőségek elég jelentős részét (legjellegzetesebben talán a színeket) nem annyira észleljük, mint inkább érzékeljük. Az ilyen minőségek nyelvi kategorizációjában tehát az érzékelés lesz a fő kritérium, ez fog előtérbe kerülni. Az érzékelhető tulajdonságok mellett azonban vannak olyan tulajdonságok is, amelyeket nem tudunk érzékelni, hanem a dolgot *ilyennek észleljük*. Ezek elvont tulajdonságok, például az *arany* esetében azt, hogy *értékes*, nem érzékelem, hanem ilyennek észlelem az aranyat.

A minőségek megnevezése, kategorizációja, úgy tűnik, egyszerűbb, ha azoknak a dolgoknak a segítségével történik, amelyek tipikusan, jellemző módon hordozzák őket. Az ilyen dolgok nevének jelentéséhez az illető minőség jelenléte is hozzátartozik, mint nyelvi észlelési feltétel vagy mint nyelvi attribútum.

A következőkben, mikor az érzékelhető dolgok nyelvi minősítését és a jelentéshez valamiképpen hozzátartozó attribútumait vizsgáljuk, elsősorban azt vesszük figyelembe, hogy melyik érzékszervünkkel érzékeljük az illető minőséget.

A bennünket érdeklő tulajdonságok nyelvi minősítésének nagy része a látással függ össze: az általam vizsgált anyag jelentős hányadát a színnevek vagy

egyéb olyan minőségek nevei teszik ki, amelyeket az ember vizuális úton érzékel. Például: *habfehér, olajbarna, toronymagas*.

Egy dolog akkor tartozik bele egy nyelvi kategóriába, ha nyelvi minősítésének ismérvei között szerepelnek olyanok is, amelyek a kategóriára jellemzőek. Ezek az ismérvek a dolog felől nézve tulajdonképpen a dolog nyelvi észlelési feltételei. A dolgok neve tartalmazza azokat az ismérveket, amelyek az adott szó jelentését megadják. „A jelentést tehát úgy határozhatjuk meg, mint azoknak az ismérveknek az együttesét, amelyek alapján el tudjuk dönteni, hogy mi melyik nyelvi kategóriába tartozik, vagyis mi a neve. [...] Mikor egy szót egy (legtágabb értelemben vett) dologra alkalmazzuk, tulajdonképpen nem teszünk mást, mint hogy figyelembe véve az illető dolog nyelvi minősítettségét nyelvi szempontból minősítjük. Tehát a jelentés a nyelvi minősítés ismérveinek együttese“ (Szilágyi 1996: 39).

A nyelvi észlelési feltételeknek kell eleget tegeren egy dolog, hogy valamilyen nevűnek minősülhessen. Az észlelési feltételek a „dolog olyan jellemzői, amelyek [...] nyelvi szempontból kiemelt fontosságra tettek szert“ (Szilágyi 1996: 40). Az észlelési feltételekre alapozódik a név által meghatározott nyelvi kategória metaforikus kiterjesztése is. Például, ha azt mondom valakire: *ő egy angyal*, akkor az *angyal* név a „jóságos, jó“ mint közös észlelési feltétel alapján fogja minősíteni az illető személyt is, vagyis egy nyelvi kategóriába kerülnek ezáltal.

Egy szó szemantikai struktúrájába beletartoznak olyan jegyek is, amelyek nem a jelentés (denotatív jelentés) központi részeként foghatók fel mint a nyelvi minősítés ismérvei (illetve mint nyelvi észlelési feltételek), hanem sokkal inkább a szó kontextusbeli viselkedésében játszanak szerepet. Ezek a nyelvi attribútumok. Valamely minőség állandó vagy jellemző hozzátartozása is attribútuma lehet valamely dolognak. Nyelvi intuíciónk szerint például teljesen elfogadható a *tündérszép* összetétel, mivel a *tündér* szónak nyelvi attribútuma a „szép“, de furcsa volna, ha valakitől azt hallanánk: *tündéregészséges*, ugyanis az „egészséges“ a magyarban nem a *tündér*, hanem a *makk* nyelvi attribútuma. Ezért olyan szoros az összefüggés a minőség és a dolog között, amelyhez az ilyen összetételben vagy szóláshasonlatban hozzárendelődött. A nyelvi attribútumok a dologról alkotott háttértudásunkat jelentik, sokszor csak hiedelmeken alapulnak. Például a *disznó* egyik attribútuma, hogy „kövér“, s ez azzal függ össze, hogy számunkra a prototipikus disznó: kövér. (Vö.: *Kövér, mint a disznó*.) Ha azonban valakit e megnevezéssel a *disznó* nyelvi kategóriájába sorolnak esetleg, nem a „kövérsége“ (mint nyelvi attribútum) alapján teszik, hanem sokkal inkább egy közös észlelési feltétel szerint minősül annak, vagyis „piszkos vagy ízléstelen viselkedésűnek“. (Vö.: *Részeg, mint egy disznó*.) Tehát a szó jelentésében mindenképpen figyelembe kell vennünk nemcsak a nyelvi minősítés ismérveit, hanem a nyelvi attribútumokat is.

Az általam vizsgált anyag csak kis részét teszi ki a magyar nyelv minőségneveinek. Szerkezeti szempontból nézve az ide tartozó nevek két részből tevődnek össze: egy minőség nevéből és egy olyan dolog nevéből, amely ezt a minőséget természeténél fogva vagy pedig kulturális háttértudásunk szerint jellegzetesen hordozza. Az ilyen dolgokat nevezzük minőséghordozóknak. Például a *tűzpiros* összetételben az utótag jelöli a minőséget, az előtag a minőséghordozó.

Az ismertetett kategorizációs szintek közül az alapszinthez tartoznak mindazok a minőségek, amelyeknek közvetlen nyelvi megnevezése van, egyszerű szóval, hordozó nélkül. Ezek a minőségek úgy is azonosíthatók, ha nem kötjük őket hordozókhöz. Nem alapszinten konkretizálni viszont a minőségeket legkönnyebben a hordozók alapján lehet. Ezekre a minőségekre nincsen önálló szavunk, úgy fejezzük ki őket, hogy hordozókhöz kötjük. Megtanulásuk, elsajátításuk során kiemelt szerepet kap az összefüggés, amely a minőség és a minőséghordozó között fennáll. Például a *fehérről* tudom, hogy a *hó* színe, ezért mindenről, aminek színe hasonlít a hó színéhez, meg fogom tudni állapítani, hogy fehér.

Minőséget tehát hordozók, különböző dolgok segítségével is megnevezhetünk. Egyrészt összetett szavakkal, másrészt kifejezések, szóláshasonlatok útján. Az elemzések során kiderült, hogy a hordozó (a dolog) és a minőség kapcsolata sok mindent befolyásol. Ezért egyazon kategóriába kerülhet két dolog, ha közös észlelési feltételük az adott minőség. Például ahogyan az arany esetében a „nagyon értékes valami“ teremti meg a kapcsolatot a *fekete*, illetve a *zöld arany* között. A dolgokat felruházzuk ilyen vagy olyan tulajdonsággal, vagyis attribútummal, amely aztán a későbbiekben alapját képezheti a kontextus értelmezésének. A minőségek megnevezésekor a nyelvi világ törvényeihez igazodunk. A nyelvi észlelési feltétel megléte, az attribútum szereplése, a prototipikus hordozó kiválasztásának kényszere, az értékdimenziók mind, mind szerepet játszhatnak a dolog és a minőség kapcsolatában, együvé tartozásában.

A színnevek minőséghordozói lehetnek különböző objektumok, növények, állatok, fémek, gyümölcsök, természeti és biológiai elemek, elvont dolgok. A további érzékelhető minőségek a tapintás, ízlelés, szaglás fogalomkörébe csoportosulnak. Vannak olyan minőséghordozók, melyek minden nyelvben ugyanazt a minőséget hordozzák, vagy legalábbis nagyon sok nyelvben találunk rá példát. Például egy magyar és egy angol anyanyelvű ember megegyezhet abban, hogy a *fehér* mint szín olyan, mint a hó színe: *hófehér* – *as white as (driven) snow*. Az előbbi példákkal ellentétben nagyon sok olyanfajta dolog is van, amely az angol anyanyelvű ember számára nem hordozza azt a minőséget, amelyet a magyar számára viszont igen. Például: a magyar nyelv szerint a *fehér* attribútuma a *fálnak*, ezért mondhatjuk a sápadt emberre, hogy *falfehér* lett az

arca. Az angol nyelvben a sápadt arcszín a *(papír)lap* színéhez hasonlít: *as white as a sheet*, a *sheet* 'lap' a minőséghordozó ebben az esetben.

A színek a természetben asszociálódnak dolgokkal. Így például a piros színekategorián belül a vér színe asszociálódik a piros egy árnyalatával. Ezt az asszociálódást az teszi lehetővé, hogy a dolognak állandó és jellegzetes fizikai tulajdonsága az illető szín.

Az alapszintű kategorizáció mellett nem alapszinten is lehet kategorizálni. Ez a fajta kategorizáció a minőséghordozók segítségével történik. A minőséghordozókra való utalás lehetővé teszi a beszélő számára, hogy olyan színekről, színárnyalatokról is beszélni tudjon, amelyek nem foglaltatnak benne a központi színek kategóriájában.

Az érzékelhető minőségek közül a színek azok, amelyek legszorosabban kapcsolódnak a hordozókhoz. Éppen azért, mert a dolgoknak fizikai tulajdonsága az egyes szín.

Abból kell kiindulnunk, hogy a megnevezés szempontjából nem mindegy, hogy egy dolog primer kognitív észlelési feltételei közé tartozik-e az a minőség, vagy sem. Azok a dolgok, amelyek a természetben spontán módon léteznek, jelen vannak, anélkül hogy az ember bármiféleképpen hozzájárult volna a létrehozásukhoz vagy felszínre hozásukhoz, prototipikusabban hordozzák a minőségeket, mint a természetben kevésbé láthatóan jelen lévő dolgok. Ez azzal is összefügg, hogy érzékelhető, látható minőségekről van szó. Ennek alapján osztályozhatjuk az érzékelhető minőségeket az alábbi szempontok szerint:

1. Elsődleges vagy másodlagos kognitív folyamatban való részvétel szerint:

a. Emberi közreműködést nélkülöző, a természet alkotásában alapvetően részt vevő dolgok, elsődleges észlelés eredményeképpen szerzünk róluk tudomást. Ezekről a dolgokról már az emberi civilizáció legelejétől tudomása van az emberiségnek. Például: a fű, a hó, az ég, az állatok, növények.

b. Emberi hozzájárulást igénylő dolgok, az emberi civilizáció során ezek a dolgok másodlagos kognitív folyamatok révén épültek be az emberi tudás tárházába. Ezeket a dolgokat vagy fel kellett tárni, vagy létre kellett hozni. Például: a fémek, anyagok.

2. Jelentésük alapján, aszerint, hogy mire vonatkozhatnak:

a. különböző eredetű dolgokra vonatkoztathatók

b. csak az emberrel hozható összefüggésbe – bőrszín, hajszín, szem színét jelölhetik.

3. Egy harmadik szempont alapján különbséget kell tennünk a valóságban tényleg létező dolgok között, amelyekre az ember megismerő és érzékelő képessége irányulhat, és a valóságban nem létező dolgok között, amelyekről mégis rendelkezünk információval. Ez az információ az illető dolog nyelvi attribútuma, és ennek a dolognak csupán a nyelvi világban van értelme, mert csak ott létezik.

a. a valóságban létező dolgok: például: *levél, smaragd, tenger* stb.

b. csak a nyelvi világban létező, elvont dolgok: *kísértet, Júdás haja, halál*.

Az elsődleges vagy másodlagos kognitív folyamaton az ember megismerő képességét értem. Az ember környezetében vannak alapvetően jelenlévő dolgok, amelyekkel igen korán ismeretségbe kerülhetett. Valószínűleg ezeket e dolgokat nevezte el a leghamarább. Például a *hó* megismerése mind a filogenezis, mind az ontogenezis esetében korábbi, mint az *ólom* vagy a *kréta* megismerése. Tehát vannak olyan szavaink, amelyek a kognitív folyamatban elsőbbséget élveznek a többiekkel szemben. Nem szükséges ezzel kapcsolatban történeti-etimológiai kutatásokat végezni, az illető dologról nyilvánvalóan meg lehet állapítani, hogy megismerésében szerepet játszott-e az ember feltáró-feltaláló tevékenysége, vagy csupán elsődleges megismerésére hagyatkozott, amikor azoknak a dolgoknak nevet adott.

Kiderült, hogy azok a minőséghordozók, amelyek a megismerés szempontjából az első csoportba (**A**) voltak sorolhatók, prototipikusabb hordozói az illető minőségnek, mint a többi minőséghordozó. Erőteljesebb, igazibb színeként, jobb példaként tartjuk őket számon. A második csoportba (**B**) tartozó hordozók nem tipikus hordozói az illető minőségnek, jelenlétük másodlagos az ember környezetében, bár ugyanúgy fizikai attribútumai a dolgoknak ezek a minőségek is. Lássunk most néhány példát mindkét csoportból:

a.

A hó, a hab, a tej, a liliom és a hattyú

Mindenik dolog a *fehér* minőség hordozója: *hófehér, habfehér, tejfehér, liliomfehér, hattyúfehér*, illetve: *Fehér, mint a liliom; Fehér, mint a hattyú*. Ezeknek a dolgoknak fizikai tulajdonsága a fehér szín, mindenképpen fehérnek észleljük őket. A tökéletesen fehér, makulátlan szín hordozói. *Olyan a színe, mint a hóé* – mondjuk, és biztosak vagyunk benne, hogy a hallgatónk sem fogja másképpen értelmezni.

Alkalmazásukat tekintve ezt a négy minőséget főként az emberrel hozzuk összefüggésbe. A bőr színét jelölheti mind a négy. Ezenkívül a *hófehér* különböző eredetű dolog színét jelölheti, ez a minőség a legáltalánosabb. A *hófehér* lehet bőrszín, hajszín vagy például anyag (ruha) színe, esetleg átvitt értelemben a lélek színe, vagyis erkölcsileg teljesen tiszta lelkű emberre mondjuk azt, hogy *fehér a lelke*.

A vér, a tűz, és az élőlények – a piros és a vörös

A két színnek vannak közös hordozói, ezért lehet őket egy címszó alá sorolni:

vér: *véрпиros, vérvörös; Olyan piros, mint a (cseppentett) vér.*

tűz: *tűzpiros, tűzvörös*

bíbor: *bíborpiros, bíborvörös*

Ezek a legtipikusabb hordozói a piros, illetve a vörös minőségnek. Az emberrel kapcsolatos dolgok színére vonatkozhatnak, leginkább valaki arca láttán mondhatjuk azt, hogy: *Vérvörös/tűzpiros/bíborpiros lett az arca*. Ezek a minőségek azonban ugyanilyen joggal fedik tárgyak színét is, sőt virágok, növények is lehetnek ilyen színűek. Ezeken kívül a piros minőség legfontosabb hordozói:

alma: *Piros, mint az alma.*

cseresznye: *cseresznyepiros*

korall: *korallpiros*

rózsa: *rózsapiros; Piros, mint a rózsa.*

Ezek a színek emberi arcszínt jelölnek, és a száj pirosságát tudjuk ezek segítségével kifejezni. A *piros* itt mint az alma attribútuma szerepel, másutt az alma elsősorban: *kerek*. (Gondoljunk itt a következő találós kérdésre, amely egyben arra is példa, hogy a dolog és attribútuma közti kapcsolat az elvárástörő *de* alkalmazását is lehetővé teszi: **Kerek, de nem alma, / piros, de nem rózsa, / rétes, de nem béles, / kóstoltam, nem édes.** – Mi az ?)

A vörös szín további tipikus hordozói:

cékla: *céklavörös*

láng: *lángvörös; Vörös, mint a láng.*

meggy: *meggyvörös*

paprika: *paprikavörös; Vörös, mint a paprika.*

rák: *Vörös, mint a (főtt v. főzött) rák.*

róka: *Vörös, mint a róka.*

Ezek a színek az adott kategórián belül a legerősebb piros vagy vörös árnyalatot képviselik, legközelebb állnak a központi színhez. Emberrel kapcsolatos a láng, a rák, a róka, illetve a paprika által hordozott színárnyalat. A mérges ember arcának jellegzetes színére utalunk, ha azt mondjuk róla: *olyan, mint a főtt rák*, ez már inkább kulturális fogalommá vált, sokkal inkább a nyelv közvetítése révén szerzünk róla tudomást, mint a való világ megtapasztalásával (hiszen a főtt rák nem tartozik gyakori eledeleink közé). A paprikának további attribútumai bővítik szerepkörét, azt is mondjuk a mérges emberről, hogy paprikás kedvében van, vagyis: *Olyan, mint a paprika*, ami a paprika csípősségével van kapcsolatban. Ha valakinek vörös árnyalatú a haja színe, akkor a róka bundájához hasonlítjuk. A meggy és a cékla színéhez hasonlatos vörös szín inkább a tárgyakra alkalmazható.

b.

Az anyagok, a fémek és a fehér

A fehér szín kevésbé tipikus hordozói az anyagok közül kerül ki:

ezüst: *ezüstfehér*

fal: *falfehér*

kréta: *krétafehér*

ólom: *ólomfehér*

patyolat: *patyolatfehér*

Az ezüst és az ólom észlelési feltételei közé tartozik a fehér szín. A *fal-* és a *krétafehér* tulajdonképpen az emberi arc sápadtságára vonatkozik, ha valaki nagyon megijed, akkor válhat a fal vagy a kréta színéhez hasonlóra az arca. A *patyolat* szavunk egyfajta vásznat jelent, amelynek tiszta, fehér színe van. Ebben az értelemben már nem használjuk, de a *patyolatfehér* összetétel gyakran előfordul. Az ÉKsz. szerint jelentése egyenlő a *hófehér* szavunk jelentésével. A *patyolat* jelentéséhez hozzátartozik a *tiszta* attribútum is, így jöhetett létre a következő összetételünk: *patyolattiszta*. (Ez a minőség egyébként manapság a reklámok kedvenc rigmusává vált, fokozás értelemben: pl. „*Nem pusztán tiszta: patyolattiszta.*“) Alkalmazásukat tekintve nincsen különbség az A., illetve a B. csoportba tartozó minőségek között. Az ember fogalomkörébe tartozó dolgokat minősítenek mindannyian: hajszínt, arcszínt jelölve. Tárgyak színét is kifejezhetjük velük.

A téglá, a fémek és a vörös

A vörös minőség további hordozói:

bronz: *bronzvörös*

réz: *rézvörös*

rozsdá: *rozsdavörös*

tégla: *téglavörös*

Ezeket a minőségeket nem tekintjük a vörös igazán jó példáinak. Leggyakrabban hajszínré, bőrszínré mondjuk ezeket a színeket. Őszi lombozatra, lemenő nap színére jellemzőek ezek a meleg árnyalatok.

Beszélünk néha olyan dolgokról (illetve hozzájuk kapcsolt minőségekről) is, amelyek valójában csak a nyelvi világban léteznek, a reális világban nincsenek, amelyekkel kapcsolatban semmiféle érzékszervi tapasztalatunk nem lehet. A képzeletünk szülöttei ők, tudjuk milyen attribútumaik vannak, vagy melyek azok a nyelvi észlelési feltételek, amelyek szerint ilyeneknek vagy olyanoknak minősülnek. Bátran beszélhetünk róluk, hallgatónknak éppúgy ismerősek, mint magunknak, úgyannyira, hogy még minőség-hordozók is lehetnek, tehát egyfajta viszonyítási, azonosítási alapként szolgálhatnak bizonyos minőségek megnevezésekor.

Néhány összetett szó és szóláshasonlat tartozik ide:

kísértet: *kísértetfehér*

Amit a kísértetéről tudunk, csak a nyelvi kifejezésekből tudjuk. A halál színe, legalábbis az európai kultúrkörben a fehéres-sápadt szín, egyrészt ezt fedi a *kísértetfehér*, másrészt a kísértet mentális képéhez hozzátartozik a fehér lepedőbe burkolt szellemalak figurája. Az emberi arc színére vonatkozik.

Júdás haja: *Vörös, mint Júdás haja.*

A nyelvi hagyományok szerint Júdást vörös hajúnak képzeljük. Ezt összefügghet a népi hiedelemmel is, amely szerint a vörös hajú ember mind gonosz: *Veres kutya, veres ló, veres ember egy se jó.*

halál: *Olyan sápadt(sárga), mint a halál.*

Ennek az elvont dologgal érzékeltetett minőség-megnevezésnek az esetében valószínűleg a halott ember bőrszíne lehetett a kiindulópont.

Mint láthattuk a minőséghordozók nem különleges teremtményei egy nyelvészeti dolgozatnak, hanem egy már régóta létező fogalom átnevezéséről van szó, a megváltozott nézőpont függvényében. Minőséghordozónak tekinthető minden olyan dolog neve, amely valamilyen minőséggel, vagy másként fogalmazva: melléknévvel együtt szokott szerepelni, és ez az együttes alkotja a szóösszetételt. Ugyancsak minőséghordozóként lépnek fel a szóláshasonlatokban szereplő dolgok nevei. Ezek a melléknevek törtrészét alkotják a magyar nyelv mellékneveinek. Kapcsolatukat tekintve nagyon érdekesen viselkedünk velük szemben. Egyrészt a világra hárítjuk a felelősséget, vagyis szerintünk azért tartozik az illető minőség a dologhoz, mert adott tulajdonságáról van szó. Másrészt azt mondjuk, hogy az ember önkényesen teremt kapcsolatot minőség és hordozó között, a való világban nem tulajdonsága az illető minőség. Igaza van mindkét szemléletnek, ám legtöbb esetben nem a világon, nem az embereken, hanem a nyelv működésén múlik, hogy milyen minőség fog a dologhoz hozzárendelődni.

Az elemzések meggyőztek arról, hogy mennyire meghatározzák ezek a szabályszerűségek a mondanivalónkat, illetve mennyire megkönnyítik a megértés folyamatát. Természetesen nem arról van szó, hogy valamiféle gépies cselekedetté nyilváníthatnánk a beszédet, inkább csak azt lehet bizonyítani, hogy mennyire fontosak ezek a szabályok és kapcsolatok, amelyek a nyelv működését lehetővé teszik.

A minőséghordozók elárulnak valamit a minőségről, amit anélkül esetleg nem tudtunk volna. Közölni tudnak számunkra valamit. Segítenek a világ megismerésében is. A minőségek segítik egyrészt a dolgok nyelvi kategorizációját, másrészt kiegészítik a szó jelentését, és meghatározzák kontextusbeli viselkedését.

Mindez azért van így, és arra jó, hogy egész egyszerűen megértessük magunkat embertársainkkal, hogy közölni tudjunk valamit, valakinek, és hogy megértsük azt, ami nekünk szól.

IRODALOM

- A Magyar Nyelv Szóvégmutato Szótára*. Szerk. Papp Ferenc. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1994.
- A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára*. 2. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970.
- B. Lőrinczy Éva, *Szintaktikailag pontosan nem elemezhető összetett szavainkról*. MNy. LVI, 63–76.
- Deme László, *A jelöletlen határozós összetételek kérdéséről*. MNy. XLIX, 140–56.
- Dóka Péter, *Szintaktikailag pontosan nem elemezhető alárendelt összetett szavaink kérdéséhez*. MNy. LXXI, 325–31.
- Gósy Mária, *A szintaktikailag pontosan nem elemezhető alárendelt összetett szavak rendszere*. MNy. LXXI, 47–57.
- George Lakoff, 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. What Categories Reveal About the Mind. University of Chicago Press. Chicago.
- George Lakoff, 1989/1992. *Néhány empirikus megjegyzés a fogalmak természetéről*. Janus IX.1. 97–120.
- Nagy Gábor, 1985. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Szilágyi N. Sándor, 1996. *Hogyan teremtünk világot?* Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára. Erdélyi Tankönyvtanács. Kolozsvár.
- John R. Taylor, 1992. *Linguistic Categorization*. Prototypes in Linguistic Theory. Oxford University Press. New York.
- Új Magyar Tájszótár*. 1992. 3. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Wacyn-Jones, 1990. *Test Your English Idioms*. Penguin English.

CUVINTE COMPUSE ADJECTIVALE, ÎN SPECIAL NUME DE CULOARE,
BAZATE PE COMPARAȚIE

(Rezumat)

Autoarea articolului adună și sistematizează cuvintele compuse adjectivale ce exprimă nuanțe de *alb* și *roșu* cu ajutorul unor comparații în care purtătoare de calitate pot fi diferite plante, animale, fructe, fenomene naturale, etc., Ca de ex. *habfêhêr* (albă ca spuma) și *tűzpiros* (roșie ca focul).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

VÁLTOZÓ MIKSZÁTH-KÉP
(Gondolatok az író 160. születésnapján)

Mikszáth Kálmán műveit (elbeszéléseit, regényeit, karcolatait) mindig sokan olvasták. Ma is egyik legkedveltebb írónk. És miként általában az örök érvényű alkotásokat, az ő művészetét is sokféleképpen magyarázták, magyarázzák ma is. Kiapadhatatlan mesélő-anekdotázó, a műfaj legjobbjaival vetekedő humorista, egy múló és egy születő világ krónikása, romantikus, realista, a naturalizmust elkerülő kíméletlen megfigyelő, falusi-vidéki idill-hangulatok festője, javíthatatlan kiábrándult: sorolhatnánk a szakma visszavisszatérő minősítéseit.

Azt is mondhatnánk: a címkézések (mint általában az irodalmi kánonok gyakran leegyszerűsített érték kategóriái) valójában kirekesztőek, nem egyszer torzítóak.

A kora változó világában otthonos író bőven merít a magyar hagyományokból, a régebbi és a közeli történelmi, irodalmi múltunkból. Nemsokkal Jókai halála után, pályájának végén, önvallomásnak is tekinthető könyvet szentel mesterének, a képzeletben térbeli és időbeli határokat nem ismerő romantikus mesélő életének és korának. Akárcsak elődje, ő is vallotta: fantázia nélkül nincsenek se nagy emberek, se nagy dolgok. Ezért vágyott egy olyan országba, ahol még mesélnek az emberek. A mesében, a népmesében az élő beszéd és az írói stílus egymáshoz közelítésének egyik (műfajtalakító) lehetőségét vélte felfedezni. Egyben a nemzeti kultúra egyik eleven forrását.

Mese és Megfigyelés, lúdtoll és acéltoll mindvégig kéz a kézben jár Mikszáth művészetében, színes történeteit ábrándokat foszlató *leplezetlen* látás fegyelmezi. Az „életes“ Móricz Zsigmond úgy búcsúztatta, mint az „apró-cseprő dolgokat“ élesen megfigyelő, a szívekbe belátó írót. A kétfajta szemlélet- és kifejezésmód, valójában valahogy olyanképpen fonódik egybe művészetében, mint ahogy Arany műveiben: a „vaskos való“ mögött mindig fel-felsejlik annak égi mása. Mikszáth egyik mai értelmezője, Eisemann György 1988-ban megjelent könyvében olvashatjuk: „Ami reálisnak tűnik, annak elképzelt, ami elképzeltnek tűnik, annak reális alapja lehet. [...] Fantázia és Megfigyelés pedig a két elbeszélésmód stratégiáját jelöli, szó sincs az utóbbi fölényéről az előbbivel szemben.“

Hogy színterei szűknek, témái „lokálisnak“ tűnhetnek?

A „Mindent“ valló Ady főhajtása Mikszáth halálakor épp annak az írónak szólt, aki: „Nem keresett olyan helyeken, ahol nem volt lenni valója, nem akart mindig is megújulni. Ő csak Mikszáth akart lenni.“ Adyt, Kosztolányit, Krúdyt épp ez a „szűk“ világ kápráztatta el. Kosztolányi azt az író tisztelete benne, aki számára a toll „része a nagy-nagy természetnek“; mégis úgy beszél a világgal, mint aki „igazán és nagyon magyar“.

Krúdy Gyula az író műveit benépesítőik nevében vesz búcsút Mikszáthtól:

„Amikor Jókait temettük, éppen Mikszáth Kálmán írta valahol, hogy Jókai úgy megyen át a másvilágra, mint egy király: egy táborra való kíséret szegődik a nyomába. Az alakjai, akikről írt, akiket teremtett, akiket az íróasztala mellől látott. A legszínesebb tábor volt az. Királyok és basi-bozúk, hercegnők és rableányok. Nemcsak a magyar történelem, de jóformán minden nemzetnek a története szolgált *kísérővel*, a Mikszáth látta másvilági menethez.

És íme, alig múlt el egy évtized, Jókai, a »költő-király« útján egy új menet vonul a másvilági mezők felé. Úgy képzelem, hogy egész külön falut foglal el az újonnan érkezettek csapata, ahol a másvilági Mikszáth jár-kei a hosszú szárú pipájával. Ha Jókai a különböző népek százaiból válogatta ki másvilági környezetét, Mikszáth Kálmán egy darab Magyarországot vitt magával a halhatatlanságba.“

Mikszáth Kálmán mesélni tudását sem vonta kétségbe senki, azt sem, hogy epikus a szó legősibb értelmében.

Anekdotizmusáról viszont jócskán megoszlanak a vélemények.

Van, aki témaszegénységgel próbálja magyarázni a XIX. század magyar irodalmában virágkorát élő anekdotát, és vannak, akik az általános emberi kérdésektől való elfordulást vélik benne felfedezni, a modernség fékezőjét.

Pedig a XX. század nem egy rangos íróját épp a könnyed, az élő beszéd eleveisége igézte meg Mikszáthot olvasva. A sokáig Mikszáth nyomdokain járó, a magyar prózát megújító Krúdy egy bőkezű fejedelem rendjeleinek nevezte anekdotáit, Szerb Antal Mikszáth stílusművészetének titkát az anekdotában látja („Minél közelebb van egy írása az anekdotához, annál művészebb“). A Mikszáth-próza megközelítésének új lehetőségeit kínáló irodalomtörténész Hajdú Péter a Mikszáth-szövegek megváltozott „működésére“ figyel mint esztétikai élményt alakító tényezőre: „Az anekdota szelleme nem magának az elmondandó történetnek a szelleme, hanem az előadónak (az előadásnak) a történet útján kinyilvánított szelleme. Ugyanilyen idealisztikus elgondolás érhető tetten akkor is, amikor egész regények cselekményének anekdotikus magjáról esik szó.“¹

Maga Mikszáth is úgy érezte: ebben az „egészséges termék“-ben, a magyar anekdotában „megfigyelés és élet lüktet“. Mesterének, Jókainak a magyar néphumorról (akadémiai székfoglalóján) elhangzott szavait akár maga is

¹ Hajdú Péter, *Csak egyet, de kétszer. A Mikszáth-próza kérdései*. 2005. 206.

vállalhatta volna: „Semmi népleírás oly jól nem rajzolja egy nemzet életét, jellemét, uralkodó eszméit, mint ahogy képes az önmagát rajzolni – adomáiban.“

Arra talán emlékeztetni sem szükséges, hogy az első sikert meghozó, nem előzmény nélküli elbeszéléseinek egyik legszembetűnőbb sajátja: az anekdotát, adomát, valóst és meseit ötvöző előadásmód. Legfeljebb azt mondhatnánk – noha a két kis elbeszélésanyagot együtt szokták emlegetni – műfajilag meglehetősen különböznek egymástól.

A jó palócok (újabbán novellaciklusként is emlegetett) darabjai tömörebbek, zártabbak, egyenesvonalúbbak, mint a *Tót atyafiak* inkább anekdotikus, lazább szövésszerű elbeszélései.

Kétségtelen, Mikszáth falujából (akárcsak két évtized múlva a Gárdonyiéból) nem hiányoznak a lélek békéjét felkavaró érzelmek, szenvedélyek, mégis a kenyérgondokat oszlató derű, a hétköznapi derűje keríti hatalmába az olvasót. Legenda és legendafoszlátás, idill és rejtett szenvedélyek egyszerre alakítják a művészi élményt. S már ezek az elbeszélések arról árulkodnak, hogy Mikszáth nyelvezetét nem annyira szókinccse, mint inkább mondatfűzése minősíti. Nem annyira az író nyelvi leleményei, mint inkább a nyelv-kínálta lehetőségek felhasználási módja.

Az író hol a lúdtollat, hol az acéltollat veszi elő regényeiben is. És nemcsak a hajdanvolt világ hétköznapijait, hangulatait életre keltő romantikus meseszövésszerű idilljeiben. Olyan regényeiben is, mint a külföldön kivételes sikernek örvendő *Szent Péter esernyője*, a lélektani igénnyel megírt *Beszterce ostroma* vagy a riporteri „élethűségű“ *Új Zrínyiász*.

Mintha a részletek, a bensőséges életképek fontosabbak lennének mint maga a műegész, mintha a regények cselekménye csak ürügy lenne arra, hogy egy-egy alak viselkedésének, egy-egy különös élethelyzetnek részesei lehessünk. S az író adomázó, anekdotázó kedvének.

Persze a „hézagtalan pszichológiai motiváció és a helyzet tipizálása helyett is másfajta művészi eszközök hivatottak az eszmei-közérzetbeli sugallatok hordozására“ – írja Imre László.

Az utolsó évtized művei körüli viták, akárcsak az író személyes megnyilatkozásai a regények ötletétől szolgáló valóság-mozzanatok és az írói fikció viszonyának gondosabb megítélésére készítetnek. A művészi megjelenítés eszközeinek sokrétűbb vizsgálatával például teljesebb képet kaphatunk arról, miként válnak az utolsó évtized regényeinek (*Különös házasság*, *A Noszty-fiú esete Tóth Marival*, *A fekete város*) forrásai a művészi megelevenítés részévé. Egyetérthetünk a *Különös házasság* összetettebb világértelmezése mellett érvelő friss tanulmány szerzőjével, Bényei Péterrel: Mikszáth valóban tisztában van azzal, hogy egy szájhagyományban élő történetnek egyik olyan változatát mondja nagyon szabadon, melynek a „valóságos“ történethez nagyon kevés köze van.

Úgy tűnik másként kell újraolvasnunk úgynevezett „dzsenti-regényeit“ is. Már csak azért is szükség van erre, mert a kis- és középnyemesség

talajcsuszamlása állandó témája a századforduló magyar irodalmának: Csiky Gergely, Török Gyula, majd Móricz és Krúdy alkotásainak is. Nemcsak az egyes írók más-más látásmódja készítt erre, Mikszáth dzsentrí-szemléletének változása is.

Jó kiindulópont lehet számunkra egy, a magyar polgári tradíciók irodalmi megközelítésének szentelt konferencián elhangzott tanulmány. Tarjányi Eszter vállalkozott „a dzsentrí exhumálására“, szélesebb összefüggésekben világítva meg ennek a rétegnek koronként változó társadalmi helyzetét, szerepvállalását, illetve irodalmi megjelenítését.

Ugyancsak adósak vagyunk Mikszáth rangos publicisztikájának, karcolatainak tüzetesebb számbavételével. Mint ahogy nem lenne érdektelen szemügyre venni azt is, mi az, ami ebből a sajátos tematikájú magyar író műveiből érdekes lehet más nyelvű olvasók számára, és milyen gondokkal kell esetleg megbirkózni fordítójának. Ez utóbbi feladat nehézségeinek érzékeltetésére hadd idézzem egyik svájci német professzor levelét, amelyet Mikszáth mai német fordítójának, Oplatka Andrásnak írt: „Milyen furcsa, milyen nagy élmény németül olyan elbeszéléseket olvasni, amelyek a német irodalomban tulajdonképpen nem is létezhetnek.“

De ide írhatjuk Németh László kétségbe nem vonható megállapítását is: „Nincs barbárabb, mint a külföld szempontjait fordítani a magyar irodalom ellen. De nincs sürgetőbb, mint olyan értelemmel gondolkozni magyar alkotásokon, amely sok idegen művön gondolkozott.“

KOZMA DEZSŐ

INTERPRETĂRI NOI PRIVIND OPERA LUI KÁLMÁN MIKSZÁTH

(Rezumat)

Valoarea operei lui Kálmán Mikszáth (1857–1910), locul și însemnătatea acesteia în proza modernă maghiară au fost definitiv stabilite de literatura de specialitate, insistând în mod special asupra specificului tematic al scriitorului, respectiv asupra artei sale, a stilului „spontan“, inspirat din limbajul vorbit. Pornind de la ideea că noile aprecieri nu schimbă ci întregesc organic pe cele vechi, nuanțându-le semnificativ, studiul de față evidențiază câteva interpretări recente cu privire la concepția artistico-literară a celui mai mare prozator de la răspântia secolelor XIX și XX, în contextul relevant al temelor literare specifice epocii respective.

PÁRHUZAMOS (IRODALOM)TÖRTÉNETEK
Elias Lönnrot *Kalevalája* és Arany János *Toldija*

Ez a rövid írás kiegészítés Ille Erzsébet „Arany János és a magyar irodalmi hagyományok“ című doktori disszertációjához, s az a célja, hogy Arany epikai munkásságát a nemzeti keretknél szélesebb perspektívában helyezze el. A dolgozat többet ad annál, mit a címe ígér, hiszen Aranynek nem csak a magyar, hanem a világ számos irodalmának Arany számára belátható, rendkívül széles spektrumához való viszonyát is taglalja az óegyiptomi birodalomtól kezdve az ógörög és latin klasszikus hagyományon át a humanizmus korának magyar bibliafordításaiig. Ebbe a hagyományba nyilván beletartozik a magyar históriás ének-irodalom is, noha a dolgozatban tárgyalt széljegyzetek erről nem szólnak.

A finnek ún. nemzeti eposzáról, a Kalevaláról lesz szó, amely az abszolút kronológiát tekintve Arany *Toldijával* egyidőben születettnek tekinthető (az ún. *Régi-Kalevala* 1835-ben látott napvilágot, az *Új-Kalevala* 1849-ben, míg a *Toldi* 1846-ban) – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a XIX. század első felében a hírek, pláne az irodalom hírei, márcsak a közvetítés nehézségei miatt is, sokkal lassabban terjedtek, mint ma. Annyi azonban egészen bizonyos, hogy Elias Lönnrot alkotása – mert a közfelfogással ellentétben, én nem népi (naiv) eposznak tartom a Kalevalát, hanem egyéni alkotásnak – semmilyen hatással nem volt Aranyra, midőn a *Toldit* írta. A XIX. század a finn nemzeti ébredés kora. Ekkor történt, hogy a napóleoni háborúk okozta történelmi turbulenciák következtében a svéd királyság keleti fele az Orosz Birodalom részévé lett. Itt, az Isten háta mögött lakó meglehetősen kis számú literátus réteg (nemesek, papok, polgárok), mely természetesen svéd nyelvű és kultúrájú volt, 1809-ben egyszer csak arra ébredt, hogy már nem svéd, hanem orosz alattvaló. (Ugyanez történt a népesség nagyobbik részét jelentő finn paraszttal is, de az ő életüket ez az uralomváltás kevésbé befolyásolta.) A sokkra nem kétségbeeséssel, hanem a romantika legjobb szellemében pozitívan válaszolt a Finn Nagyhercegség (mert ezt a nevet kapta az Orosz Birodalom új tartománya) művelt osztálya, melynek programját Adolf Ivar Arwidsson fogalmazta meg: „Svédek már nem lehetünk, oroszok nem akarunk lenni, legyünk hát finnek.“ Ennek a törekvésnek volt kiváló képviselője Elias Lönnrot (1802–1884), aki orvosnak tanult ugyan, de a finn nyelvű modern műveltség megalapozójaként emlékezünk rá. Orvosként körzetét járva bukkant a gazdag néphagyományra, gyűjtötte svéd, akarom mondani finn módszerességgel és szorgalommal a nép költészetét, és a homéroszi eposzok hagyományainak alapos ismeretében szerkesztette a népköltészet dirib-

darabjaiból nagyszerű „mozaikká“ a Kalevalát. „Varázslóvá változtam magam is, népi énekessé, és ebben legalább olyan jó vagyok, mint ők [ti. a népi énekesek]“ – mondta büszkén és joggal. A nagy vállalkozás mögött az a romantika korában általánosan vallott előfeltevés állott, hogy minden európai nagy irodalom hősi epikával kezdődött (értsd: kell kezdődnie). Az ógörög a homéroszi eposzokkal, a latin Vergilius Aeneis-ével, a francia a Chanson de Roland-nal az angol a Beowulf-fal, a német a Niebelung-ének-vel, tehát a finnek is csak akkor lehetnek a többiekkel egyenrangú nemzet, ha képesek ilyet fölmutatni. És ebben a fölfogásban van is igazság: az európai műveltség valóban ilyen szerkezetű, valóban ilyen „fejlődést“ mutat. Lönnrot tehát nagyon európai volt, némi túlzással azt lehetne mondani, hogy „fehér ember a bennszülöttek között“, „elszánt hittérítő“, de mindenképpen kívülálló, és ilyenként gyúrta át a „barbár“ nyersanyagot európai eposzá, amit a hazai és nemzetközi publikum ösztönösen „népi“ eposzként fogad el, s tart számon. A múltnak ez a visszamenőleges újraalkotása a XIX., sőt a XX. századi nacionalizmusok közelebbről is jól ismert eljárása, amely nem csak az irodalom, hanem a történetírás, régészet, építészet, képzőművészet stb. terén megnyilvánul(t). Lönnrot teljesítménye kiemelkedik közülük, mindenekelőtt azért, mert valóban professzionális munkát végzett filológusként és költőként is, továbbá azért is, mert nyersanyaga, a finn nép „barbár“ költészete valódi volt. Ennek okát szintén a törénelemben kereshetjük: a kereszténység, amely a rivális kultúrákat mindenütt elpusztította, Lönnrot föllépésének idején csak alig több mint 300 éve, a lutheránus vallás általánossá válásával, hatotta át a finn nép hitéletét. A három évszázad úgy látszik nem tudta elpusztítani a pogány mitológia és folklór verbális kincseit.

A magyar kultúrában ez „pusztítás“ már a XIII. század közepéig (Anonymus és/vagy a Tatárjárás idejéig) teljességgel megtörtént, tehát a „pogány“ hagyományú epika és Arany János ideje között kétszer annyi idő telt el, mint Lönnrot és a még élő finn „pogány“ hagyomány kora között. Ráadásul Magyarországon ez alatt a 600 év alatt közbejött még a reformáció, a török hódoltság, az ellenreformáció, az ország felszabadítása török alól, melyek egyenként is hagyománypusztító események, pláne egymásutániságukban és egymást erősítve, így érthető, hogy – ellentétben a finnek esetével – a magyar népi hagyományban semmi sem maradt az egykori „pogány“ hősi epikából, amit a romantikus előfeltevésnek megfelelően kötelezően létezőnek szokás föltenni. A magyar filológia és folklóriztika kiválóságai, Hunfalvy Jánostól Németh Gyuláig, Kerényi Károlytól Klaniczai Tiborig, Ipolyi Arnoldtól Kálmány Lajoson át Vízkelety Andrásig és Demény István Pálig (a nevek még hosszan volnának sorolhatók) nem csekély igyekezetük ellenére stilisztikailag-poétikailag értékelhető (magyarul: szemmel látható és füllel hallható, azaz konkrét) „pogány“ hősi epikára nem bukkantak.

Mi ebből a tanulság Arany Jánosnak az irodalmi hagyományhoz való viszonyára nézve? Az egyik az, hogy a Toldi-mondakör, ha gyökerei csak a kora középkorig nyúlnak is vissza, élő hagyomány volt az utódok, így a hajdú-ivadék Arany János műveltségében. Arany, ellentétben Lönnrottal, nem idegen volt abban a hagyományban, amiből a Toldit építette, hanem benne élt, sőt a széphistóriai tradíció, az Ilosvai Selymes Péteré, folytonosságot is jelentett közte és a középkor között. E ponton vitatkoznék Ile Erzsébettel, aki azt írja dolgozatának 2. lapján: „A XIX. században a hagyomány azáltal vált aktivizáló, fejlődést serkentő tényezővé, hogy folytonosságában megszakadt. A tradíció megszakadt fonalának újra felvételéhez szükséges bizonyos tudatosan és szervezeten megteremtett impulzus. Ennek szerepét vállalta fel a nemzeti költészet programja, élén Arany Jánossal.“ Véleményem szerint a hagyomány nem szakadt meg a magyar irodalomban, hanem – tekintettel az éppen a XIX. század fordulóján megváltozott, sőt az utána következő évtizedekben is folyamatosan változó irodalmi ízlésre – újra kellett értékelni, s ebben játszott vezető szerepet Petőfi mellett Arany János is. A Toldi tehát a középkori magyar epikus hagyomány (Tinóditól, Ilosvai Selymes Pétertől, a históriás énekek íróitól Zrínyin át Gyöngyösiig) szerves folytatója és lezárója is, noha bámulatos utórezgése a trilógia befejezéséig, 1879-ig eltartottak. A Buda halála (1877), a Csaba-trilógia egyetlen elkészült része – véleményem szerint – programköltészet, csodálatos részleteivel együtt sem más, mint egyfajta nézlete a Niebelung-éneknek – a másik, a „magyar“, respektíve „hun“ oldalról. És mint ilyen nem kapcsolódik szervesen a magyar epikus hagyományhoz, mert ilyen, ti. hun-magyar epikus hagyomány nincs. (Ezt akarta a Buda halálával Arany megteremtteni – a kísérlet megfelel a romantika XIX. századi szellemének, volt, ahol sikerült is valami ilyesmi ideig-óráig, ld. Skóciában McPherson Ossian-epikáját, vagy Csehországban Hanka bravúros hamisításait vagy nálunk Thaly Kálmán „kuruc“ dalait.) Lehetséges, hogy a Csaba-trilógia megírására Arany Jánost is a finnek sikere a Kalevalával ösztönözte. Talán bosszantotta is ez a siker, mert Barna Ferdinánd 1871-ben megjelent fordítása nem nyerte meg a tetszését. Növelhette a Kalevalától való idegenkedését a magyar nyelvészetben és az Akadémián is egyre nagyobb befolyásra szert tevő Budenz Józseffel szembeni ellenszenv (Budenz József volt a magyar nyelv finnugor rokonságának legfontosabb képviselője, az ún. finnes vonal reprezentánsa). Ez az ellenszenv fültehetőleg nem Budenz személyének szólt, hanem a nemzetiségének: Budenz ugyanis német volt, igaz, nem osztrák, hanem burkus-német, de – ezt vehette tőle leginkább rossznéven, hogy nyelvészként – akcentussal beszélt magyarul (ld. Akadémiai papírszeletek). Költőként, de még inkább szalontai hajdú-ivadékként, aki szinte zsigereiben érezte szülőföldje epikai hagyományát, nem tudott megbarátkozni a Barna Ferdinánd, Budenz József által közvetített, illetőleg az ő nevükhöz fűződő finn epikával. Éppen ezért lehetséges az is, hogy a mára szinte kánonná lett Vikár Béla-féle Kalevala fordítás (1906) éppen az ő Kalevala-

averziójának reakciójaként lett olyan, amilyen. Vikár ugyanis a somogyi dialektus ízeivel fűszerezte fordítását, amit még a bihari Arany János is jóízűen olvasott volna, ha megéri.

Elias Lönnrot és a Kalevala, valamint Arany János és a Toldi párhuzamossága megmutatja, miként lehet a hagyományhoz konstruktív módon viszonyulni. Lönnrot kívülről, az európai kultúrából közelíti meg a hiteles nyersanyagot, és maga is egy kissé „barbárrá” változik. A két szereplő ötvözeteként egy európai típusú irodalmi alkotás jön létre, amire fölépülhet, amint föl is épült a modern finn irodalom. Lönnrottal szemben Arany János „benszülött” ugyan, de neki már nem kell civilizálódnia, ugyanis a hagyomány, amiben él, amit fölhasznál, és maga is, már régóta „európai”, mert a Toldi-mondakör – folklór jellege ellenére, vagy azzal együtt – európai típusú tradíció. Arany föladata „csak” annyi, hogy ezt a hagyományt kora nyelvén élővé tegye. A Toldinak nincsen olyan nemzetközi ismertsége, és elismertsége mint a Kalevalának. Nyilván kevesebb fordítása is létezik. De ha akárhány létezne is, külső szemlélőnek európai hagyományú volta önmagában nem mutatkozna meg, éppen azért, mert szervesen kapcsolódik a magyar irodalmi hagyomány hosszú sorához, nagyszerűsége és kötődése az európai kultúrához csak akkor tárulna föl, ha idegen olvasója az egész magyar irodalmi hagyományt ismerné. Ezzel szemben a Kalevala egész szerkezete a homéroszi mintán alapul, s az egzotikus külső réteg, a finn nyelv, illetőleg fordításban csak a finn nevek alól minduntalan előtűnik az ógörög (egyetemes) hagyomány, amit minden művelt világpolgár ismer. Ha egy szóval kellene jellemezni Lönnrot és Arany epikai alkotását, akkor Lönnrotéra azt mondhatni, hogy „ötvözet”, Aranyéra pedig azt, hogy „újraöntés”.

SIMONCSICS PÉTER

ISTORII (LITERARE) PARALELE

Kalevala de Elias Lönnrot și poemul *Toldi* de János Arany

(Rezumat)

Opera epică *Toldi*, scrisă de János Arany și *Kalevala* de Elias Lönnrot sunt două opere epice din Europa de est, care arată similaritățile și diferențele dintre literatura maghiară și cea finlandeză. Ambele opere marchează începutul epocii moderne în literaturile în discuție. În afara de aceasta, opera epică a lui János Arany (*Toldi*) poate fi concepută ca restructurarea tradiției naționale (maghiare) care s-a înrădăcinat deja în cultura europeană, iar Kalevala lui Lönnrot este o combinație a nopilor tendințe în arta limbajului și a tradiției europene antice cu cultura greacă antică.

AZ IRÓNIA POÉTIKAI-FILOZÓFIAI DIMENZIÓI MODERN ÉS POSZTMODERN NÉZŐPONTBÓL¹

„az olyan fogalmak előfordulása a mai végső szótárakban, mint: »igazságos«, »tudományos«, vagy »racionális« még nem ok azt hinni, hogy az igazságosság, a tudomány vagy a racionalitás lényegének szókratészi vizsgálata bárkit is jelentősen túlvinne saját korának nyelvi játékein.“

(Richard Rorty)

Az antik retorikai munkákban az irónia elsősorban a humor, a nevetségesség és a komikum fogalmaihoz kapcsolódik. Ezen belül is inkább a szellemességhez, a finom élcelődéshez áll közelebb, mint a tréfához. Hiszen a fogalom eredete, egyrészt a szókratészi módszer lényegéhez, másrészt viszont az arisztophanészi komédia alakjaihoz, és ezek közül az egyik szereplőtípus (eirón) által megjelenített viselkedési normákhoz, kommunikációs stratégiákhoz köthető. S bár talán túlzás lenne azt állítani, hogy az antik komédia figuráiból egyenes ágon követhető volna az irónia klasszikus retorikai koncepciója, a szókratészi dialógus nyomán pedig ennek egyfajta (modern) ismeretelméleti kategóriaként való meghatározása, az azonban kétségtelennek tűnik, hogy e kettős eredet szorosán összekapcsolható az irónia későbbi, stilisztikai-poétikai valamint esztétikai-filozófiai értelmezéskísérleteinek kialakulásával.

1. A nevetetés irodalmi kánonjának létrejöttéről beszélve Mihail Bahtyin fontos szerepet szán annak a radikális horizontváltásnak, amely az antik és a középkori irodalomban a mitikus világszemlélet és létértékelés dimenziójától a mindennapi valóság felé fordul. Szerinte a hagyomány effajta kritikai átértelmezésének mozzanata, az irodalmi alkotásokban összekapcsolható a polifonikus-párbeszédés poétikai tendenciák előtérbe kerülésével és ezzel együtt a népi-karneváli eredetű „komoly-nevetető“ műfajának a kibontakoz(tat)ásával. A szókratészi dialógus és a menipposzi szatíra tekinthető e diskurzusváltás alapjainak.

¹ A tanulmány megírásának ideje alatt a szerző az MTA-OM Domus Hungarica Scientiarum et Artium-ösztöndíjában részesült.

A Platón és Xenophón műveiben található dialógusok jellegzetessége – Bahtyin meglátásában – az, hogy a különböző nézetek, ideológiák harca során nemcsak az adott eszme, hanem az őt képviselő ember is megmértetik. Ezekben a filozófiai párbeszédekben minden szereplő egyfajta regényhős, akiket Szókratész „bevon a dialógusba, és [...] szándékuk ellenére ideológusokká tesz” (Bahtyin 2001: 139). A beszélgetések során alulmaradó fél bukása azonban, itt távolról sem tekinthető tragikusnak, hiszen ebben a viszonyban csupán egy hamis előítélet, egy vélt igazság lelepleződéséről van szó; arról, hogy az adott szereplő „naiv magabiztossága” tudatlanságnak bizonyult, emiatt pedig nevetségessé vált mind a beszélgetés résztvevői, mind a befogadó számára. A szókratészi ironia ilyenképpen: „redukált karneváli nevetés” (Bahtyin 2001: 135–6). A menipposzi szatíra² viszont sokkal több nevetető elemet tartalmaz, mint a Szókratész dialógusai. Ez a műfaj már képessé vált arra, hogy megszabaduljon a platóni, xenophóni párbeszéd „történelmi memoár jellegű” korlátaitól, így sokkal szabadabban támaszkodhat a fikcióra, a kísérletező fantasztikum erejére. Az ábrázolt „valóság” ironikus jellege így a menipposzi szatírában legnagyobb részt az éles kontrasztokra, ellentétekre épülő szerkesztésmódnak és a páratlan műfaji rugalmasságnak köszönhető. Hiszen amellet, hogy a szereplők útjai „a Földről az Olümposzra és az alvilágba” vezetnek minket (Bahtyin 2001: 146–7), jellemző rá a prózai és verses beszéd keveredése, valamint a különböző betét típusok (szónoki beszédek, levelek, novellák) alkalmazása is. Ugyanakkor viszont a menippeában a komikum forrása gyakran nem más, mint a szereplők különbsége, a botrányos viselkedés vagy az illetlen beszéd.

Melyek lennének azonban az ironia és a nevetségesség esztétikai-poétikai kategóriái közötti hasonlóságok, és mit tekinthetünk e két fogalom közötti alapvető különbségeknek? Kierkegaard szerint a humor sokkal nyilvánvalóbb kétkedést fejez ki, mint az ironia. Nézőpontjából a komikum „nem a végesség, hanem a vétkeesség” kategóriája, hiszen a nevető individuum számára nem csupán a világ, hanem elsősorban saját ember-volta jelenik meg görbe tükörben (vö. Kierkegaard 1982: 120). Ugyanakkor viszont az iróniával szemben a humor alapjában véve pozitív irányultságú, mivel a saját maga feletti bíraskodás, az (ön)kritika dimenzióiban mozog.

Akárcsak Kierkegaardnál, a későbbiekben Henri Bergson átfogó tanulmányában is elválaszthatatlanná válik a humor az ember viselkedésétől: „Nincs komikum a sajátosan emberin kívül. Egy táj lehet szép, elragadó, fenséges, csúf vagy jelentéktelen; nevetségessé sohasem lehet. Nevethetünk egy állaton, de csak azért, mivel valami emberi magatartást vagy kifejezést veszünk észre rajta. Nevethetünk egy kalapon; de ilyenkor nem a nemez vagy szalmaanyagon csúfolódunk, hanem a formán, amelynek anyagi kifejezése ez a

² A menipposzi szatíra (menippea) terminus az i.e. III. században élt filozófus, Menipposz nevéből származik. A fogalmat kétszáz évvel később Varro használta először, aki saját műveit saturae menippeae-nak nevezte.

kalap“ (Bergson 1968: 36). Ebből a nézőpontból a komikum alapja az (ön)utánzás, az ember és valóság egyfajta távolságtartó, esztétikai álláspontból való ábrázolása, amely úgy teremődik meg, hogy a közösség és az individuum: „létfenntartásának gondjaitól megszabadulva, műalkotásként kezdi vizsgálni önmagát“ (Bergson 1968: 47). Szerinte a humor és az irónia lényegében egymással ellentétes irányultságú (érték)kategóriák. Amíg ugyanis a komikum a tudományos megismerés közönyével egyre mélyebbre és a valóság rétegeiben, addig az irónia fennkölt, érzelmektől telített műfaj, amely fokozatosan izzítja fel a diskurzust, s végül „valami feszített ékesszólássá nemesedik“. Ebben a kontextusban, a két fogalom között talán éppen az a különbség, hogy míg az irónia egyértelműen összekapcsolható az indulatkeltés művészetével, addig a komikum sohasem válhat patetikussá. „Nincs nagyobb ellensége a nevetésnek – állapítja meg találóan Bergson –, mint egy erős érzelem“ (Bergson 1968: 114; 36). Továbbfűzve ezeket a gondolatokat, az irónia és komikum alapvető jellemzőinek meghatározásában közel kerülünk a szónoki mesterség legfontosabb aspektusairól alkotott klasszikus retorikai koncepciókhoz. Cicero ugyanis – görög szerzőkre hivatkozva – az ékesszólás két elsőrendű feladatának a társadalmi viszonyok és az emberi jellem ábrázolását (ethicon), valamint az érzelmek felkorbácsolását, a közönség tűzbe hozását (patethicon) tartja: „Az előbbi szelíd, kellemes hangvételű, s a hallgatóság megnyerésére alkalmas. Az utóbbi heves, csupa tűz, csupa magával sodró lendület; viharos szárnyalását fel nem tartóztathatja semmi“ (Cicero 1974: 216). Ebben a viszonyban az irónia sokkal közelebb kerül a tragédiához, mint a komédiához, hiszen a pátosz elsősorban a tragikum jellemzőjének tekinthető. Az iróniafogalom alakulástörténetét a különböző korszakok esztétikai-filozófiai és stilisztikai-poétikai dimenzióiban vizsgálva pedig, biztonsággal megállapítható, hogy, amennyiben a klasszikus retorika számára az irónia alakzatként leginkább a nevetés és neveltségesség körébe tartozott, addig a modernizmus iróniakoncepciója – amely voltaképpen a romantikus művészetszemléletben teljesedett ki először – a tragikum érték kategóriáját részesítette előnyben a komikummal szemben. Egy effajta radikális horizontváltás Solger, Hegel vagy Kierkegaard munkáiban ugyanúgy tetten érhető, mint a modern irodalmi alkotásokban.

2. A magyar nyelvű szakirodalomból elsőként talán Veres András utal arra az esztétikai-poétikai tendenciára, amely az iróniát a modernizmus irodalomelméleti koncepciójában fokozatosan a tragikum érték kategóriájához kapcsolódva kívánta értelmezni (Veres 1979: 44–78). És valóban. Ha áttekintjük a romantikus irónia fogalmának kialakulását, egyértelműen megállapítható, hogy – bár a koncepciót megalkotó Schlegel-fivérek, és közülük főképpen August Wilhelm Schlegel számára az irónia és tragikum fogalmának összekapcsolása még elképzelhetetlen volt – a későbbiekben ez a két érték kategória egyaránt meghatározóvá válik a modern irodalom és az ember világhoz való viszonyának

értelmezésében. Solger szerint például a tragédiákban legalább olyan – ha nem éppen fokozottabb – mértékben jelen van az ironikusság, mint a költészetben. Ebből a nézőpontból, a valódi irónia olyan kettős irányultságú mozgás, amely egyrészt a hős bukását, másrészt viszont – egy magasabb rendű eszme fényében – a sorsának pozitív értelemben történő beteljesülését eredményezi: „Oidipusz ártatlansága – írja az iróniáról szóló esztétikai-filozófiai művében – mit sem számít azon természettörvények előtt, amelyek megsemmisítik őt, másfelől ezen törvények áthágása vezet csodás megdicsőüléséhez“ (Solger 1990: 100–3). És lényegében ehhez a kérdéskörhöz, valamint a hegeli „világirónia“-fogalomhoz (Hegel 1977: 44) kapcsolódik Kierkegaard is, amikor az iróniát „végtelen, abszolút negativitás“-ként, a saját lététől, kora eszméitől elidegenedett, tehetetlenségre kárhoztatott szubjektum attitűdjeként értelmezi (Kierkegaard 1982: 95–110).

A modernizmus iróniakoncepciója ugyanis, modalitásbeli vonásaira tekintve mindig egyfajta értékválságot ábrázol. Nem jelent mást, mint a saját létevel, kora egzisztenciális koordinátaival szembeszegülő egyén patetikus attitűdjét egy elveszett vagy eljövendő állapot felé való irányultságban, melynek során létrehozza önmaga értékmodelljét és egyben a társadalom, kortársak vagy a hagyomány kanonizációs tendenciái ellenében felállított etikai és esztétikai megkülönböztettségét, különállóságát is hangsúlyozza. Mallarmé ezt a modern életérzést 1891-ben így fogalmazza meg: „Én alapjában véve magános vagyok, s azt hiszem, hogy a költészet csak egy szervezett társadalom fényűzése és ünnepi díszje lehet, olyan társadalomé, amelyben megvan a helye a dicsőségnek; ma a dicsőség fogalma kihalt az emberekből. A mi korunkban a költő sztrájkba lép a társadalommal szemben; ilyenkor nincs egyéb tennivalója, mint a kínálkozó korrupt alkukat elhárítani magától“ (Mallarmé 1965: 108). Az individuum és világ e patetikus viszonyában azonban ez az el-különültség sem érvényesülhet teljes mértékben: „Az emberi összetartozás elemi erejének lelki-szellemi visszfénye, az éthosz – állapítja meg találón Cs. Gyimesi Éva – sokkal erősebbnek bizonyul annál, semmint hogy a költő meg tudná tagadni a közösséget a tökéletlennek, bukdácsolónak látott emberiséggel. Az irónia mögött ott a törekvés: beépülni az emberiség jót és rosszat egyaránt tanulsággul őrző közös emlékezetébe, részévé lenni »az örök életű lelkiismeretnek«“ (Cs. Gyimesi 1990: 56). Paradox módon az iróniafogalom így valójában azt az illúziót őrzi meg, hogy az irodalmi alkotásnak valamiféle hatalma van a jövő felett, és ilyenként felelősséggel tartozik egy kellőképpen „komoly“, forradalmi küldetés megvalósításáért valamint az élet tragikumából eredő ihletettségének mindenkori biztosításáért. Ehhez az ideológiai-poétikai irányultsághoz egy hasonló álláspontot tükröznek azok a (lényegében a kései modernizmus értékhorizontját képviselő) művészetelméleti fejtegetések, amelyek számára a komikum, a derű különböző formái a modernizmusban kompromitál(hat)óvá váltak: „Ahol a művészet magától is eleve derűs akar lenni, és ezért behódol annak a

gyakorlatnak, amelyben [...] már semmi sem szent – állapítja meg Theodor W. Adorno –, ott simulékonyan kielégíti az emberek kívánságát és árulást követ el saját igazságtartalma ellen. Előírt vidámsága: beilleszkedés a működés rendjébe. Megerősíti az embereket abban, hogy továbbra is tűrjék ezt a rendet, hogy továbbra is részt vegyenek működésében“ (Adorno 1998: 25).

A tragikum érték kategóriájához kapcsolódó ironikus attitűd tehát, legtöbbször valamiféle ideális kezdeti, vagy finalitásként még be nem következett társadalmi állapot hiányából teremtődő kiábrándultságként, várakozásként fogalmazódik meg. A jelenvalólét reménytelensége mögött mindig ott bujkál a változás, változtatás lehetőségében való hit, mely legtöbb esetben az adott irodalmi alkotás szövegében kifejezést is nyer. A lét bizonytalanságára tekintő posztmodern türelem hiánya határozza meg ezt az iróniában kifejeződő világszemléletet, s talán épp a bizonytalanságtól, a rendszerelvű világkép érvénytelenségétől való félelem az alapja a modern irodalom kiábrándultságának. A modernizmus iróniája tehát irányultságában sajátos célhoz kapcsolódik: a társadalom formálásának nyelvi eszközeként felhívó, felszólító funkciót tölt be. A modernizmus iróniakonceptiója ebben a vonatkozásában legtöbbször egy történet-előtti korból tekint önmagára, egy olyan idődimenzióból hallatja hangját, amelynek elmúlását akarva-akaratlanul posztulátumként jelöli meg (ez az esztétikai-poétikai szándék a huszadik századi lírára tekintve leginkább talán a proletárköltészetben teljesedik ki). Az értékvesztés tapasztalata így rendszerint egyszerre tekinthető a világpolitika és az emberiség egyetemes válságát leleplező reflexiónak, valamint a megszólaló (látszólagos) kívülállását biztosító prófétai attitűdnek. Ez az irányultság pedig – amint a modernizmus (érték)struktúráinak mélyreható elemzésében Habermas megállapítja –, a „korszellem“ hegelianus koncepciójára épül, egy olyan konstrukcióra, amely a jelent „a gyorsulás tudatában“ és „a jövő másféleségének elvárásában“ kiteljesedő átmenetként nevezi meg (Habermas 1993: 11).

3. Paul de Man szerint azonban: „abban a pillanatban, amikor azt gondoljuk, hogy az irónia olyan tudás, amely képes elrendezni és meggyógyítani a világot, tápláló forrása azonnal ki is apad. Amikor a self úgy értelmezi saját bukását, hogy az valamiképpen a hasznára válhat, rájön, hogy ezzel valójában a halált állította az örültség helyébe“ (De Man 1996: 46). Ebben a kontextusban, a modern iróniakonceptió lényegében „anironikus“, hiszen megteremtését követően egyszerre szertefoszlik, érvényét veszti. A „szétszakítottság víziójával szemben“ alternatívaként felmutatja a „bennefoglaló rend vízióját is“ (Bertens 2002: 20–48). Posztmodern megközelítésben tehát, az irónia valójában nem a jövőre, hanem egy olyan jelenlétre vonatkozik, melynek a mindenkori hagyomány és nyelviség kerül a középpontjába. Irányát tekintve ez az ironikus magatartás úgy értelmezhető, mint radikális és folyamatos kétkedés: (I.) a saját nyelvi és empirikus álláspont abszolút érvényességében (II.) az érvek alátámasztásának vagy cáfolatának lehetőségében illetve (III.) a lét és a valóság

megismeréséhez vezető út kizárólagosságában (Rorty 1996: 89–90). A posztmodern ironikusok nem hisznek „metanarratívákban“, a totalizáló diskurzusokban vagy az egységes igazság megalapozhatóságában, ilyenképpen pedig az egyén eredetiségében vagy a közösségi célok érvényességében sem (az más kérdés, hogy így maga a kétely is egyfajta metadiskurzussá válhat). Ez az álláspont ugyanakkor annak a felismerését is jelenti, hogy az irodalmi mű társadalomalakító szerepe, a nyelvi jel egyértelmű dekódolhatósága és a jelölőnek a valóság elemeihez vagy alkotójához fűződő kapcsolata csupán illúzió. Az irodalmi alkotásban így a performatív jelleg helyett egy olyan retorikai játék kerül előtérbe, melyben az irónia egyetlen „céljává“ a nyelv eredendő önreferenciális természetének felmutatása válik. Hillis Miller szavaival: „Az irodalom erőszakossága [...] kizárólag a szavakban rejlik. A dolgokat változatlanul hagyja, mindent megváltoztat, de semmit sem változtat egyetlen szó“ (Hillis-Miller 1994: 86). A didaktikus prófétai magatartás és a patetikus tragikusság után a posztmodern művészet iróniája így lényegében újra visszaérkezett kiindulópontjához, ahol akárcsak a nevetés (risus) és nevetségesség (ridiculum): „sohasem a jól elrendezett, vagy a létezésnek mindenkor mértékadó szép vagy jó“ alakzataként érvényesül, hanem: „mindig valami oda nem illő, olyasvalami, ami szembekerül azzal, amit reméltek vagy elvártak, tehát valami, ami kilóg a sorból“ (Ritter 2002: 12–22)

Bergson szerint a komikum legtöbbször az ember szomatikus működésének, gépies mozgásainak, a lélektől megfosztott anyagiságnak az ábrázolásmódját jelenti. „Utánozni valakit – állapítja meg találóan –, nem jelent mást, mint rámutatni arra az automatizmusra, amelyet személyébe befogadott. [...] Komikus a cselekvések és események minden olyan elrendezése, amely az élet látszatát, és ugyanakkor ezzel szorosban egybekapcsolódva, egy gépies elrendezés világos képzetét kelti bennünk“ (Bergson 1968: 78). Valóságos szerepében – azaz metaforaként – vizsgálva ezeket a megállapításokat, és némiképpen kitágítva a bergsoni komikumfogalom horizontját, könnyen megkockáztathatjuk az irónia egy újabb kontextusból való értékelését. Hiszen posztmodern nézőpontból ironikusnak tekinthető minden olyan megnyilatkozás, amely a látszólag közhelyszerű kifejezésmódban vagy egy banálisnak tűnő automatizmus köntösében, a diskurzus irányultságát a nyelvi játék egymást felülíró tendenciáinak, a (meg)képződött jelentés(ek) örökös disszeminációjának rendeli alá. Ebben a viszonyban az irónia nem más, mint az eszközként működő nyelv, a gépként értelmezett ember kartézianus koncepciójának megkérdőjelezése. Egy olyan törekvés, amely – nietzschei pátosszal szólva – a nyelvi játékban képessé válik arra, hogy visszaállítsa a világot, mint a létezők totalitását egybefoglaló mozgásnak a tapasztalatát, az objektum és szubjektum elválaszthatatlan egységességének élményét; irányultság, amely metafizikát teremt anélkül, hogy egy pillanatig is komolyan venné saját gesztusát. „Mindazokkal – jegyzi meg Foucault –, akik még beszélni akarnak az emberről,

uralmáról vagy felszabadításáról, [...] akik belőle akarnak kiindulni, hogy aztán eljussanak az igazsághoz, [...] akik nem akarnak formalizálni antropologizálás nélkül, akik nem akarnak mitologizálni demisztifikálás nélkül, akik nem akarnak gondolkodni anélkül, hogy mindjárt azt ne gondolnák, hogy az ember gondolkodik, [...] csak egy filozofikus nevetést szegezhetünk szembe vagy (legalábbis részben) hangtalan kacajt“ (Foucault 2000: 383). A posztmodern diskurzus ilyenképpen: 1. filozofikus, miközben nem tekinti elhatárolhatónak az irodalmat a filozófiától, 2. irodalmi, pedig a nyelv és a világ elkülöníthetetlen számára, és 3. ironikus, holott iróniája egyben teória is. Ez az irónia – akárcsak a komikum – sohasem társítható a pátosszal. Természetes vonása az érzelem mentesség, a szó eredeti értelmében vett a-pátia.

SZILVESZTER LÁSZLÓ SZILÁRD

IRODALOM

- Adorno, W. Theodor 1998. *Derűs-e a művészet?* A művészet és a művészetek. Irodalmi és zenei tanulmányok. Ford. Zoltai Dénes. Helikon Kiadó. Budapest.
- Bahtyin, Mihail 2001. *Dosztojevszkij poétikájának problémái.* Ford. Szőke Katalin. Gond-Cura/Osiris Kiadó. Budapest.
- Bergson, Henri 1968. *A nevetés.* Ford. Szávai Nándor. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Cs. Gyimesi Éva 1990. *Álom és értelem, Szilágyi Domokos lírai létértelmezése.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.
- Cicero, Marcus Tullius 1974. *A szónok.* Ford. Kárpáty Csilla. Cicero válogatott művei. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Habermas, Jürgen 1998. *A modernség időtudata és szükséglete a magában megbizonyosodásra.* Filozófiai diskurzus a modernségről. Helikon Kiadó. Budapest.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1977. *Előadások a filozófia történetéből II.* Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kierkegaard, Søren 1982. *Az irónia fogalmáról, állandó tekintettel Szókratészra.* Szerk. Suki Béla. Søren Kierkegaard írásaiból. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Mallarmé, Stéphane 1965. *Válasz Jules Huret körkérdésére.* Komlós Aladár (szerk.): A szimbolizmus. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Ritter, Joachim 2002. *A nevetésről.* Ford. Kelemen Pál. L.k.k.t./11.
- Solger, Karl Wilhelm Friedrich 1990. *Az iróniáról.* Ford. Horváth Károly. Orpheus/4.
- Veres András 1979. *Az irónia mint érték szerkezet.* Veres András: Mű, érték, műérték. Kísérletek az irodalmi alkotás megközelítésére. Magvető Kiadó. Budapest.

DIFERENȚELE ÎNTRE DEFINIȚIILE IRONIEI ÎN MODERNISM ȘI
POSTMODERNISM

(Rezumat)

În retorica antică, conceptul ironiei a fost legată de noțiunea comicului, începând însă cu teoriile romantice ale lui Friedrich Schlegel și Karl Wilhelm Ferdinand Solger, sau cu reflexiile filozofice ale lui Friedrich Hegel sau Kierkegaard, ironia – ca o categorie estetică-poetică – se poate asocia mai ales cu diferite aspecte ale tragicului. Care este diferența însă, între conceptul ironiei din perioada modernistă – cuprinzând perioada dintre a doua jumătate al secolului XVIII-lea și prima parte a secolului XX. – și definițiile actuale ale acesteia? Esseul propune o scurtă analiză asupra acestei probleme, începând cu analiza teoriilor moderniste ale ironiei, până la prezentarea noilor ipoteze privind diferența între noțiunile ironiei moderniste și postmoderniste.

SZÓFÖLDRAJZI TÉRKÉPLAPOK A KOLOZSVÁRI EGYETEM
ARCHÍVUMÁBAN

Előzmények, tervek, eredmények

Igen nagy és tiszteletre méltó hagyományokkal rendelkezik a romániai magyar nyelvjárások kutatása, tanulmányozása. A sok jeles kutató és műve közül elegendő talán csak Horger Antal első magyar nyelvöldrajzi munkájára (*A keleti székelység nyelvjárasi térképe*. MNy. I, 446–54 + 1 térképmelléklet), Yrjö Wichmann északi csángó szótárára (*Wörterbuch des ungarischen moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt*. Helsinki, 1936), Csúry Bálint szótárára (*Szamosháti Szótár*. Budapest, 1935–36), valamint Szabó T. Attila, Gálffy Mózes és Márton Gyula korszerű szemléletű és módszerű nyelvöldrajzi gyűjtésére (*Huszonöt lap „Kolozsvár és környéke népnyelvi térképé”-ből*. Kolozsvár, 1944) emlékeztetni. Ezek az eredmények azonban elmaradtak az Európa-szerte folyó nyelvöldrajzi kutatásoktól. Ezt a hiányosságot fölismerve Márton Gyula a következőket írja: „[...] az 1944. augusztus 23-a után kialakult kedvezőbb körülmények közt arra törekedtünk, hogy – nyilvánvalóan szervesen beilleszkedve a romániai nyelvtudományi törekvésekbe – erőnket a fenti [nyelvjáráskutatás – magyarázat tőlem Cs. N. L.] kutatási területekre összpontosítsuk, évtizedekig tartó, tervszerű munkával behozzuk a lemaradást, felcsatlakozzunk módszertani szempontból és az elért eredmények mennyisége szempontjából egyaránt a dialektológia korszerű igényeihez, színvonalához. Elsőrendű feladatunknak a romániai magyar nyelvjárások nyelvöldrajzi felvételezését tekintettük, de ugyanakkor célul tűztük magunk elé a nyelvjárasi szókincs rendszeres gyűjtését és a nyelvjárások monografikus leírását is.” (Márton 1969: 206).

A rendszeres munka megindításának a feltételeit az 1948-as tanügyi reform, valamint a Román Akadémia Kolozsvári Nyelvtudományi Intézetének megszervezése tette lehetővé. Megjegyzendő, hogy a tanügyi reform előtt a Magyar Nyelvtudományi Tanszéknek 3, a Finnugor Tanszéknek pedig 1 státusa volt, a reform következményeként a 2 tanszék egyesült Magyar Nyelvtudományi Tanszék néven, s az oktatói létszám pár év múlva 12–13-ra emelkedett. Közülük 5–6 fiatal foglalkozott rendszeresen nyelvjáráskutatással. Nem sokkal később a Nyelvtudományi Intézetbe is kineveztek két magyar nyelvjáráskutatót, Gazda Ferencet és Nagy Jenőt. Ezáltal megteremtődött a feladatok megosztásának

lehetősége: a Nyelvtudományi Intézetben a romániai magyar nyelvjárások nagyatlaszának az elkészítése kezdődött meg, az egyetemi tanszéken pedig a tájnyelvi atlaszok anyagának gyűjtése, majd szerkesztése. A nagyatlasz anyagának összegyűjtését, szerkesztését – mivel előbb Gazda Ferencet, majd Nagy Jenőt 1956 után politikai okokból eltávolították az intézetből – Murádin László egyedül végezte el. A tizenegy kötetesre tervezett RMNyA közzététele jelenleg is folyik. Ilyen előzmények után kezdődött meg 1949 nyári hónapjaiban a nyelvatlasmunkálat, a szókincs- és szöveggyűjtés, valamint a tanulmányok, monográfiák publikálása.

A magyarországi dialektológusok is nagy lendülettel igyekeztek pótolni a háború okozta elmaradást, s az 1949. december 19–21-én megtartott I. Országos Nyelvészkonferencián már beszámoltak a magyar nagyatlasz előkészületi munkálatairól, s ekkor fogadták el a ma is érvényes hangjelölési rendszert. Az erdélyi és az anyaországi nyelvjárás kutatók még a legfeszültebb politikai helyzetben is megtalálták a lehetőséget egymás eredményeinek a megismerésére, így természetes egységet alkotott tevékenységük.

A fenti kitérő után kanyarodjunk vissza a kolozsvári tanszék tevékenységéhez. Mi valósult meg a tervekből? 1949 és 1962 között főként Szabó T. Attila, Gálffy Mózes és Márton Gyula részvételével 1370 adatot tartalmazó kérdőívvel folyt a terepmunka a moldvai csángók között. Ígéretük ellenére azonban Romániában a 60-as években nem jelenhetett meg az atlasz, csak a rendszerváltás után Magyarországon (Gálffy Mózes–Márton Gyula–Szabó T. Attila *A moldvai magyar nyelvjárások atlasza I–II*. MNyTK. 193. szám. Bp., 1991).

A moldvai és a Fekete-Körös völgyi gyűjtés tapasztalataival gazdagodva Gálffy Mózes és Márton Gyula 1954-ben megkezdte a székely nyelvjárás tanulmányozását, majd pedig a tervezett atlasz anyagának gyűjtését. Ezt egyrészt az indokolta, hogy a csángó adatok megfelelő értékeléséhez feltétlen szükség volt a székelyföldi gyűjtésre, hisz a csángók jelentős része innen költözött vagy menekült Moldvába. A székelyföldi kutatást másrészt az is sürgette, hogy Erdély területén több, a történészek által is székely eredetűnek tartott vagy nyelvjárása tekintetében székely gyökerűnek látszó település található. A székely nyelvjárás tehát értékes információkat nyújthat több magyar nyelvjárás vizsgálatához.

Az atlasz anyagának összegyűjtéséhez Gálffy és Márton 436 kérdésből álló, összesen 724 nyelvi adatot tartalmazó kérdőívet állított össze. Ez a szám úgy alakult ki, hogy egyes tételeken belül a, b, c alpontokat is fölvettek. Pl. 27. lajtortja, 27a. szekéré, 27b. létra; 57. juh, juhok, 57a. juhnyáj, 57b. egyéves bárány, 57c. kétéves bárány. Forrásként használták a „*Kolozsvár és környéke népnyelvi térképe*“ című mutatójának a kérdőívét (331 adat), a *MNyA* kérdőívét (276 adat) és a székely nyelvjárással foglalkozó szakirodalmat. A kérdések 51 %-a hangtani, 15 %-a morfológiai, 34 %-a pedig lexikai jellegű. A kérdőív tételeit tematikusan csoportosították. Összesen 9 témakört alakítottak ki.

Pl. a termőfölddel kapcsolatos fogalmak; a föld megművelésének eszközei; gabonafélék; a terményfeldolgozás eszközei; időjárás jellemzők stb. tartoznak az I. fogalomkörbe: *határ, mező, dolgozik, föld, földje, földetek, földjük, parlag, ugar, ekekabala; kukorica, kukoricaszár, kukoricacsutka, kapál, kapáljuk, napszámos, tarisznya, zab, árpa, kopasz búza, vetőmag, daráló, felhő, szemerkél az eső, lucskos, hó, havas, havat, havazik stb.* Az V. fogalomkörbe például a család, az ember, az emberi test részei, az emberi tulajdonságok, cselekvések, az étkezés, a ház körüli tárgyak stb. sora található: *menyecske, ember, bajusza; szagol, alszik, álmodik; sovány, szégyenlős; kenyér, puliszka, kolbász, fánk; tűzhely, szénvonó, lámpaüveg, lámpakalap stb.* (Gálffy Mózes–Márton Gyula 1957: 70–1). A gyűjtés 14 évig tartott, s a kérdőívet Kovászna és Hargita megye minden egyes székely lakosságú településén (310) kikérdezték. Tehát teljes kutatópont-hálózatú atlaszt terveztek. 1968-ig megszerkesztették Csík és Gyergyó atlaszát, 1969-ben befejezték a háromszéki és 1972 végéig az udvarhelyszéki atlaszt. A gyűjtésben Gálffy Mózesen és Márton Gyulán kívül részt vett Balogh Dezső, Murádin László, Szabó Zoltán, Teiszler Pál, Vámszer Márta és Vöö István.

1949 és 1969 között a kolozsvári tanszék munkatársai összesen 9 tájnyelvi atlasz anyagát gyűjtötték össze. Ezek a következők: *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* (1949–1952), *Csik és Gyergyó atlasza, háromszéki atlasz, udvarhelyszéki atlasz* (e 3 együtt *Székely nyelvátlasz* 1954–1968), *Aranyosszéki nyelvjárás atlasza* (Murádin László, 1956–1958), *Felső-Maros mente tájnyelvi atlasza* (Balogh Dezső és Teiszler Pál, 1959-től), *Szamosháti tájnyelvi atlasz* (Teiszler Pál, 1960-as évek), *Bánsági nyelvjárás atlasza* (Vöö István, 1969-ig anyaggyűjtés). Az említett két évtized alatt 634 településről kb. 600 000 nyelvi adatot jegyeztek le. A terepmunkával párhuzamosan végezték az anyag cédulázását, rendezését, ezt követően pedig az atlaszok szerkesztését. Ezen atlaszok közül – a *Magyar dialektológia* c. egyetemi tankönyv tanúsága szerint – csupán a már említett *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I–II.* jelent meg (vö. Kiss Jenő 2001: 111), a többi kiadásra vár, mert az 1960-as évek közepétől 1989-ig gondolni sem lehetett ilyen jellegű, magyar nyelvöldrajzi térképlapokat tartalmazó kiadvány közzétételére. Az előbbi gazdag sorozatot még kiegészítjük a megjelenés alatt lévő RMNyA.-val, valamint a már forgatható *Szilágysági nyelvátlasz*-szal (Anyagát gyűjtötte Márton Gyula. Szerk. Hegedűs Attila. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp. – Piliscsaba, 2000).

Márton Gyula korábban idézett szavaira visszaautalva megállapíthatjuk, hogy heroikus küzdelemmel, tudatos tudományszervező tevékenységgel 20–25 év alatt minőségi és mennyiségi szempontból is messze túlteljesítették a kitűzött terveket. Ehhez azonban kiemelkedő egyéniségekre, iskolát teremteni képes, szakmai alázattal megáldott tudós emberekre volt szükség, s az ő példászerű, önzetlen összefogásukra „1940-ben Szabó T. Attila lett a megteremtője és

vezetője a magyar nyelvészet kolozsvári műhelyének. Az Erdélyi Tudományos Intézetben és az egyetemen hihetetlenül nagy munkát végeztek olyan regionális munkálatokban, mint a földrajzinév-gyűjtés és a nyelvatlasz-munkálatok előkészítése. Az ötvenes-hatvanas években már Márton Gyula szervezte a tanszéket, a tudományos kutatást, a terepmunkát Moldvában, a Székelyföldön és Erdély más nyelvi tájain. Gálffy Mózzsal olyan triumvirátust alkottak ők hárman, amelyben egyaránt megvolt a szakmai tudás, a közös erkölcsi felelősség, az akarat és a munkabírás jelentős feladatok elvégzésére“ – állapítja meg Péntek János (Péntek, 1997: 174).

Márton Gyula és munkatársai mindent megtettek azért, hogy minél gazdagabb nyelvjárási kincset bocsássanak a tudomány rendelkezésére. A nyelvjárások viszonylag gyors ütemű változása sürgőssé, halaszthatatlanná tette a nyelvi leletmentést. Egyéni érdekeiket – monográfiák, tanulmányok írása – háttérbe szorítva a tudomány érdekét tartották a legfontosabbnak. „A nagy cél és a nemes ügy érdekében vállaltuk az anyaggyűjtés és feldolgozás fárasztó munkáját, átengedve az elméleti kiaknázás jelentős részét azoknak, akik mellettünk felnőttek és munkánkat tovább folytatják“ – írja Márton Gyula (Márton 1969: 220). E tudósi alázat nemes példája arra kötelezi az utókort, a jelen dialektológusait, hogy az eddig kiadatlan atlaszokat közkinccsé tegyék, s ezzel megteremtsék a tüzetes vizsgálat lehetőségét, hiszen sok hangtani, alaktani, szókinccstani stb. értéket rejtnek, melyek feltárásával nemcsak a dialektológia, hanem a nyelvtörténet, a néprajz és más tudományok is gazdagodhatnak.

A háromszéki atlasz

A következőkben ismerkedjünk meg a kéziratos atlasz legfőbb jellemzőivel. A több mint 700 lapos – 1-től 436-ig számozott, a, b, c, d lapokkal kiegészített – kézirat fekvő formátumú A/3-as méretű pauszpapírra készült. A méretnek köszönhetően a kézzel írt (rajzolt) adatok jól olvashatók, és egyértelmű a helyhez kötésük. A térképlap bal felső sarkában található a címszó, alatta egymás mellett a román és a német nyelvű értelmezés, valamint a térkép száma. A lapok bal oldali negyedében a címszóhoz, illetve egyes kutatópontokhoz kapcsolódó kiegészítések, magyarázatok olvashatók. A mennyezet [219b] térképén például a következő kiegészítés szerepel: „A *gerenda* alakváltozatai meg a *padlás* : *padló* variánsai és összetételei a régi, gerendás, deszkázott mennyezetet jelölik. A *plafon* a modern, stukatúrral készített mennyezet neve.“ E megjegyzés néprajzi szempontból igen lényeges: a mennyezet kialakítására utal. A térképlap tanúsága szerint a Feketeügy mentén, valamint tőle keletre, délkeletre domináns lexikai változat a *gerenda*, *padlás*, *felsőpadlás* ezek alak- és ejtésvariánsaival együtt (Pl. 35: Egerpatak, 45: Lécfalva, 68: Markosfalva, 43: Kovászna, 86: Ozsdola stb.) Mellettük „újabb alak“ minősítéssel elvélve fordul elő a *plafon* (21: Zágón, 65: Hatolyka, 92: Kézdivásárhely, 87: Kézdimartonos,

105: Kézdiszentlélek). Az Olt folyása mentén szinte minden kutatóponton lexikai változatként – használatra utaló megszorító minősítés nélkül – megtalálható a *gerenda* és a *padlás* mellett a *plafon* (13: Aldoboly, 14: Kökök, 50: Sepsiszentgyörgy, 78: Középjajta, 98: Miklósvár, 99: Köpec stb.), sőt a *plafon* egyedüli megnevezésként áll Háromszék néhány, viszonylag nagyobb nyugati településén (52: Hídvég, 55: Gidófalva, 77: Nagyajta, 79: Zalán, 118: Barót).

Az illető fogalom megnevezésére vonatkozó információkon kívül grammatikai jellegű magyarázattal is találkozhatunk pl. padló [219b] térképén: „A *hászfőggye* és alakváltozatai általában deszkázatlan, tapaszos minőséget jelölnek. De mindefajta padló neve a 17: Magyaró, 21: Zágon, 26: Árapatak, 52: Hídvég, 54: Árkos, 78: Középjajta, 79: Zalán, 80: Bodok, 94: Futásfalva, 98: Miklósvár, 119: Nagybacon ponton. – A 23-as ponton (Feltorja) a *padlott* igenév nyilvánvalóan a *padlott hászfőggye* kapcsolatra utal.“ A padló ’duşumea’, ’Fußboden’ fogalmának megnevezési rendszere erős tagoltságot mutat. Szó szerkezettel (*hász főggye* – 21: Zágon, 52: Hídvég, 68: Markosfalva, 79: Zalán, 98: Miklósvár stb.; *szoba főggye* – 17: Magyaró, 27: Sepsiszentkirály; *szoba padlója* – 27: Sepsiszentkirály; *padlot hász főggye* – 65 Hatolyka, 68: Markosfalva), összetétellel (*alsópadlás* – 21: Zágon, 30: Szentiván, 35: Egerpatak, 66: Petőfalva, 70: Albis stb.; *alsópadló* – 76: Bölön, 119: Nagybacon) és képzett szóval (*padlás* – 12: Erősd, 50: Sepsiszentgyörgy, 65: Hatolyka, 78: Középjajta, 87: Kézdimartonos stb.; *padló* – 13: Aldoboly, 14: Kökök, 38: Páké, 52: Hídvég, 79: Zalán, 92: Kézdivásárhely, 99: Köpec, 118: Barót stb.; *padlott* – 23: Feltorja) egyaránt jelölik.

Az egyes lapok további háromnegyed része maga a szóföldrajzi térkép.

A kutatópontok számát tekintve a háromszéki területet érintő nyelvatlaszok közül a MNyA. a legszegényebb. Az atlasz magyarországi munkatársait ugyanis korlátozták az anyaggyűjtésben. Háromszék területéről mindössze egy kutatópontról, Zágonból (Ro–22) sikerült adatokat gyűjteniük, s Erdély egész területéről is összesen csupán 22 településről. A magyar nagyatlasz erdélyi adatai csak a globális tájékozódást teszik lehetővé, de arra már nem alkalmasak, hogy az erdélyi nyelvjárások tipizálását el lehessen végezni rajtuk. Erre lesz kiváló eszköz Murádin László atlasza, a RMNyA., ha az utolsó, 11. kötete is megjelenik. Ebben 11 háromszéki település szerepel kutatópontként: Sepsibükszád (T: 9), Bölön (T: 15), Szárazajta (T: 10), Sepsikőröspatak (T: 16), Árapatak (T: 18), Bikfalva (T: 19), Kézdikővár (U: 3), Kézdiálmás (U: 4), Dálnok (U: 5), Gelence (U: 6), Zágon (U: 7). Ezek a kutatópontok Háromszék területén arányosan oszlanak meg, így megbízható támpontot jelentenek az adatok alaposabb következtetések levonására is.

Hasonlítsuk össze a MNyA, a RMNyA és a Háromszéki atlasz néhány címszavának adatait!

A Háromszéki atlasz térképlapjai közt tallózva bemutatok néhány olyan hangtani és morfológiai jelenséget, amelyek egyike-másika nyelvtörténeti

szempontból sem érdektelen, s hogy még jobban szembetűnjék a székely atlasz jelentősége, a háromszéki atlaszból kiemelt címszók adatait összevetem a MNyA-nak, valamint a RMNyA-nak az azonos címszavainál szereplő nyelvi adataival.

Néhány hangtani jelenség

1. A köznyelvi *é* helyén hangsúlytalan helyzetben diftongusos realizációt sem a MNyA [1083. Ro–22 (Zágon): *teheny, tehen*], sem a RMNyA 552. [*tehen, tehén, teheny* és ejtészváltozatai] korábban felsorolt kutatópontjai nem mutatnak. A háromszéki anyagból azonban az derül ki, hogy az északi részen, Nagybaconban (119) „újabb alak” minősítéssel záródó kettőshangzós alak (*tehé[˙]n*), a keleti, délkeleti tájakon (Zágon [21], Páké [38], Kovászna [43] Petőfalva [66] pedig nyitódó diftongusos változatok (*teh[˙]én*) fordulnak elő ugyancsak „újabb alak” megjegyzéssel, illetve Barátoson [39] megszorítás nélkül. A hasonló fölépítésű főnevek (*kökény, szekér* stb.) atlaszadatai az előbbi megállapításokat valamelyest pontosítják, ugyanis a vizsgált terület északi és nyugati részén ezen lexémák esetében is záródó a kettőshangzó (23: *szeké[˙]r*, 33: *szaké[˙]r*, 75: *köké[˙]ny*, 76: *kök[˙]nyiszilva*, *szeké[˙]r* 119: *köké[˙]ny*, de a középtájtól már megjelenik mellette a nyitódó, s a délkeleti településeken nagyobb megterhelésűvé válik (48: *kök[˙]ény*, *szek[˙]ér*, 18: *kĚk[˙]en*, *szek[˙]ér*, 21: *kĚk[˙]enke*, *szek[˙]er*, 34: *kök[˙]ény*, *szek[˙]ér* 38: *kök[˙]énkeszilva*, *szek[˙]ér* 39: *kĚk[˙]énkeszilva*, *szek[˙]ér*, 43: *kĚk[˙]enkeszilva*, *szek[˙]er*, 45: *kĚk[˙]énykeszilva*, *szek[˙]ér*, 66: *kök[˙]énkeszilv^{3/4}*, *szek[˙]ér*.

2. A köznyelvi *i* helyén egyrészt kettőshangzót ejtenek, másrészt pedig *é*-t. A diftongusos megoldások területileg az *é* kettőshangzós variációinak a helyéhez köthetők, vagyis a Feketeügy alsó szakasza környékéig záródók (33: *gyé[˙]k* ~ *gy[˙]k*, 75., 98., 101. pontokon *gyé[˙]k*), a Feketeügy középső részétől délre, délkeletre pedig nyitódók (21: *gy[˙]er*, 38., 60., 66. pontokon *gy[˙]ék*, a 85. ponton pedig *gy[˙]ékk*). Ez a jelenség a MNyA. adatából egyáltalán nem, a RMNyA. adataiból is csak részben deríthető ki, ugyanis az előbbi Zágonból csak egyet tartalmaz (Ro–22: *gyik*), az utóbbi pedig nem mutat be záródó diftongusos megoldásokat. Az *é* realizációs, valamint a hosszú *k*-s változat sem derül ki a nagyatlaszokból. Vegyük őket sorra. Szinte az egész területen váltakozik egymással az *i* és az *é*: 17., 26., 50., 76., 87., 95., 100., 110., 119: *gyék* ~ *gyik*, 21: *gy[˙]k* ~ *gyik*. Csupán az északkeleti pontokról jegyeztek föl kizárólag *é*-s adatokat: 88., 93., 94., 107., 108., 109., 113: *gyék*, 115: *gyék* ~ *gyékk*. Hosszú *k*-val ejtett alak mindössze három településen fordul elő a Feketeügy mentén és tőle délkeletre, keletre: 38: *gyikk*, 85: *gy[˙]kk*, 115: *gyékk*.

3. Az *ó* hang realizációi közül mindenképpen figyelemre méltó a hangsúlyos és a hangsúlytalan helyzetben, egy- és többtagú tőszóban, melléknévi igenévképzős származékban, egyéb képzős alakban a háromszéki és udvarhelyszéki nyelvjárás erdővidéki részén magánhangzó kettőshangzóként ejtett diftongus. A labiális–illabiális, valamint a palatális–veláris harmónia megbomlásával találkozunk ezen a területen.

Alaktani jelenségek

Az alaktani jelenségek közül mindössze kettőt emelek ki, nevezetesen a nyelvtörténetileg is jelentős *-t* határozóragnak a jelentkezését a székely nyelvjárásban, valamint az *-ul*, *-ül* essivusi rag használatát. A gyűjtés korában még erősen élt a *-t* rag. Talán mára sem veszett ki a szókincsből. Márton Gyula a következőt állapítja meg e ragunkról: „A székely nyelvjárásban még ma is él a régi nyelv *-t ~ -tt* helyhatározóragja. Pl. *ehejt* (itt), *ahajt* (ott), *suhutt* (sehol), *Vásárhelyt*. Ez a *t* fordul elő az ugyancsak a székelyből ismert *legéntem* (legény koromban), *legénted*, *legénte*, *leántam*, *leántad*, *leánta*, *hajadonta* (hajadon korában) határozószókbán. Az idősebb korosztályhoz tartozó székelyek még napjainkban is használják a *legénte* : *leántai* (ruhám) szót.“ (Márton 1970: 186). A háromszéki atlasz alapján megállapíthatjuk, hogy a leány korában (304/1) és a legény korában (304/2) fogalmakat leggyakrabban a tőszóhoz kapcsolt essivusimodális *-ul*, *-ül* raggal fejezik ki. A beszélő közösség megőrizte az ősi *-l* (*-ul*, *-ül*) ragot. Mindkét fogalom megnevezésében az egész területen dominálnak a *lējányul*, *legényül* ragos alakok és ejtészváltozataik. A *-t* ragos formák a keleti peremen járatosak: 87: *lěántán* [!]; 65: *leánta*, 68: *legénte*, 84: *legénte* 104: *legéntem*. E fogalmakat a címszóval azonos szerkezetes formával is kifejezik. A példák felsorolásától eltekinthetünk, bár megjegyzendő, hogy a legény korában címszóhoz nagyságrenddel több szerkezetes megnevezés tartozik, mint a leány korában-hoz. Ez utóbbinál csupán 4-5 helyről jegyeztek föl adatokat. A leánykori (ruha) [304/3] és a legénykori [304/4] fogalmak megnevezései között leggyakoribb a fent már említett *-t* ragos lexéma, többnyire a *leánykori*, illetve a *legénykori* társaságában fordulnak elő. Föltehetőleg az *-i* képző őrizte meg ezt az archaikus alakot.

Ezeket az alaktani jelenségeket egyik nagyatlasz adataival sem tudtam összehasonlítani, mivel a MNyA. ezekkel nem foglalkozik, a RMNyA. eddigi köteteiben pedig nincs ilyen címszó.

Természetesen tovább sorjáztathatnám az alaktani jelenségeket éppúgy, mint a lexikai és hangtani sajátosságokat. Azt hiszem azonban, hogy ennyi is elegendő a székely nyelvjárások atlasza iránti figyelem fölkelésére.

Az atlasz jelentősége

A háromszéki atlasz 69 településre kiterjedő tájnyelvi atlasz, mely a nyelvjárás legjellegzetesebb tulajdonságait mutatja be, különös tekintettel a nyelvjárás sajátosságok és a nyelvjárások elhatárolására, valamint a nyelvjárások belső tagolódására, a kisebb tájnyelvi egységek körülhatárolására. „Értékes tanulságokat várunk a székely nyelvjárások tanulmányozásától az általános nyelvészet szempontjából. Mivel e nyelvjárásunkkal számos régi tanulmány foglalkozik, az e tanulmányok alapján megrajzolt nyelvjárás állapotának a maival való összevetéséből a nyelvjárás fejlődésének, átalakulásának számos mozzanata mutatható ki. E fejlődési, átalakulási folyamatnak a gazdasági, művelődési viszonyokkal való összefüggése és a kettő egybevetése a nyelv és a társadalom története közti szoros kapcsolat tanulmányozásához is értékes hozzájárulás” – foglalja össze Gálffy Mózes és Márton Gyula a székely nyelvjárás kutatás célját és jelentőségét (Gálffy–Márton 1956: 254).

Ez az atlasz tehát nyelvjárás monográfiák, tanulmányok készítésének kiváló forrása lehet. Reméljük, mielőbb lesz is.

CS. NAGY LAJOS

IRODALOM

- Deme László–Imre Samu 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza. I–VI.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gálffy Mózes–Márton Gyula 1956. *A Bolyai-egyetem magyar nyelvészeti tanszékének nyelvjárás-kutató tevékenysége a Magyar Autonóm Tartományban.* A kolozsvári Victor Babeş és a Bolyai Tudományegyetemek Közleményei. Társadalomtudományi Sorozat I., 253–78. + 12 térképmelléklet.
- Gálffy Mózes–Márton Gyula 1957. *Mutatvány Csík és Gyergyó tájnyelvi atlaszából.* NyIrK. II, 70–2.
- Gálffy Mózes–Márton Gyula–Szabó T. Attila, *A moldvai magyar nyelvjárások atlasza I–II.* MNyTK. 193. szám. Budapest, 1991.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia.* Osiris Kiadó. Budapest.
- Márton Gyula 1969. *A romániai magyar nyelvjárás-kutatás egy negyedszázada (1944–1969).* NyIrK. XII, 205–21.
- Márton Gyula 1970. *Magyar nyelvjárás-tan. (Könyvomas jegyzet.)* Babeş–Bolyai Tudományegyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Kar. Cluj.
- Márton Gyula (gyűjt.) – Hegedűs Attila (szerk.) 2000. *Szilágysági nyelvatlasz.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest – Piliscsaba, 2000
- Murádin László (gyűjt.) és Juhász Dezső (szerk.) 1995–2005. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza. I–IX.* Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.

Péntek János 1997. *Regionalitás és egyetemesség a kolozsvári nyelvészek munkásságában*. NyIrK. XL, 171–5.

FILE DE HARTĂ DE GEOGRAFIE LINGVISTICĂ
ÎN ARHIVA UNIVERSITĂȚII DIN CLUJ

(Rezumat)

În articolul său, autorul relatează activitatea de geografie lingvistică a Catedrei de Limba Maghiară, arătând că în perioada dintre anii 1949 și 1969 colaboratorii catedrei au adunat materialul următoarelor nouă atlase lingvistice regionale: 1) Atlasul graiului ceangău din Moldova, 2) Atlasul graiului din Ciuc și din Gheorgheni, 3) Atlasul graiului din Trei Scaune, 4) Atlasul graiului din scaunul Odorhei, 5) Atlasul graiului din Valea Arieșului, 6) Atlasul graiului de pe cursul superior al Mureșului, 7) Atlasul graiului din jud. Satu Mare, 8) Atlasul graiurilor maghiare din Banat și 9) Atlasul lingvistic al Sălajului. În decursul celor două decenii au fost adunate din 634 localități cca 600.000 de date lingvistice. Munca de teren a fost urmată de redactarea și parțial de desenarea filelor de hartă ale atlaselor de mai sus. Dintre atlasele regionale amintite, din păcate, au fost tipărite doar Atlasul Graiului ceangău din Moldova și Atlasul lingvistic al Sălajului. Restul atlaselor se află în formă de manuscris în custodia Catedrei de Limba Maghiară a Universității din Cluj.

Autorul trece în revistă filele de hartă ale Atlasului graiului din Trei Scaune, formulând concluzii cu caracter fonetic, lexical și morfologic pe baza materialului studiat.

ADATTÁR

KOVÁSZNAI SÁNDOR *ELÖLL-JÁRÓ BESZÉDE AZ OLVASÓHOZ*

A marosvásárhelyi tanár, Kovásznai Sándor, 1791-ben fejezi be Gyöngyösi István *Porábul megéledett Phoenix* című művéhez írt magyarázó jegyzékét. A jegyzék egy nagyobb, az egész Gyöngyösi-életművet megjobbító, kritikai jegyzékekkel ellátó terv része. Kovásznai 1792-ben bekövetkezett halálával azonban az elkezdett munka abbamarad, de ebben feltehetően szerepet játszik az is, hogy id. Ráday Gedeon, aki egyfajta megrendelőként, mecénásként, irányítóként követi figyelemmel a munkálatokat, ugyancsak 1792-ben meghal. Az ugyancsak marosvásárhelyi Zilahi Sámuel mesterének, Kovásznainak az elkezdett munkálatait nem folytatja, az 1795-ben Dugonics által megjelentetett Gyöngyösi-kiadásban a szerző semmit nem használ fel kovásznai kutatásaiból, s a több mint hétszáz oldalas Magyarázó jegyzék mai napig kéziratban maradt.

Az alábbiakban a Magyarázó jegyzék Előljáró beszédének betűhű átiratát közöljük.

A' Gyöngyösi István', Porábul meg-éledett PHOENIX-ének, avagy Kemény János' dolgairól írt Magyar Verseinek, Jegyzések-által-való Magyarázatja.

Elöll-járó beszéd az Olvasóhoz

A' könyvek eleibe tétetni szokott Elöll-járó beszédek arra valók vólnának, hogy azokból, mint-egy rövid summákból, előre által-láthatná az olvasó, mit lehessen a' munkában keresni? és annak olvasásához minémü itélettel és reménységgel foghasson? De az ilyen beszédekben-is oly sok vissza-élés találtatik, hogy gyakorta a'hol az olvasó hires eperre hivattatik, kényszeritessék onnan üress kászuval vissza-térni; És így ha az ember valamely munkáról egyenes itéletet akar tenni, szükség azt kezdetitől-fogva mind végig figyelmetesen meg-olvasni, és arról az-után itélni. Melyhez-képest talám e' Gyöngyösi Verseire irattatott Magyarázó Jegyzések-elöll-is el-maradhatna az előll-járó beszéd. De minthogy bevett szokás immár, és magában nem-is vétkes, de sőt inkább hasznos szokás az ilyen elő-beszédeknek írása, szükségesnek itéltem én-is, némely dolgokat elméjekre adni előre azoknak, a' kik ezen Magyarázó Jegyzéseket valaha fognák olvasni.

Én azért még gyermekségemben szüléimtől és tanítóimtól hallván a' Gyöngyösi Verseinek nagy ditséretét, a'hol mellyik darabját kaphattam, olvasni kezdettem, és azokból elmémben nagy gyönyörüséget származni érzettem. Minek-utánna pedig a' régi poétákat kezdettem-vólna olvasni, és Gyöngyösivel egybe-vetni; egészszen ki-tanultam, hogy minden kedvességit, és szépségit Gyöngyösi a' régi poétakból, 's nevezetesen

Ovidiusból és Vergiliusból vette, mellyek-nélkül nem-is lehet az ő verseit senkinek-is meg-érteni. Mert a' miképen Ovidius és Vergilius, Homerust és más régiéket követte és el-is érte; ugy Gyöngyösi Ovidiust és Virgiliust kívánta, és emberül-is tudta követni és őket el-is érni. Nagy dicséret pedig és igen felettébb ritka dolog olyan, az egészsz emberi Nemzetségben leg-nagyobb elméket, mint Ovidius és Vergilius, a' kikben a' poétai minden virtusnak és az ékessen szóllásnak minden tökéletessége leg-felsőbb gráditsára ment-volt, olyan böltsen és minden erőltetés-nélkül tudni követni, mint Gyöngyösi mindenütt tselekedett az ő munkáiban! Minthogy azért illy nagy kedvességgel és gyönyörűséggel töltötte-bé elmémet a' Gyöngyösi verseinek olvasása, ugy, hogy mint Ovidiust a' Deák poéták-között, ugy Gyöngyösit nagy tsudálkozás-nélkül soha a' kezemből le nem tehettem, a' mellyet más Magyar írásoknak olvasása-után magamban nem tapasztaltam; felettébb igen sajnállottam mindenkor, hogy illyen egyetlen-egy nagy poétának ditsőséges munkái, a' Budai hibás és romlott nyomtatás-által illy méltatlanul vesztegettetnek, és száz esztendő-alatt már majd oda lettek, és igen felettébb tsudálkoztam egészsz életemben rajta, hogy más Nemzeteknek példája-szerént, annyi tudós Erdélyi, és Magyar Országi ember-között senki nem találkozott, a'ki ennek a Magyar poéták' Fejedelminek drágalátos verseit olyan tetemes hibáktól, és sebektől kívánta-vólna óltalmazni, és a' régibb, Lötsén és másutt ki-jött példák-szerént ujra ki-nyomtatattani.

Kértem azért mind leveleim-által, mind szóval, a' kikkel szembe voltam, mind a' két Hazabéli tudós jó Uraimot, hogy ne engednék illy rutull rongyoltatni és vesztegettetni a' Gyöngyösi drága gyöngy verseit, olyan hibákkal teljes nyomtatás-által, hanem az ő régibb köntöseiben öltöztetve botsátanak Világ-eleiben; de, kétség-kivüll nagyobb dolgokban lévén foglalatosok, mind ez ideig-is az illyen kéréseknek semmi fogamatja nem tapasztaltatott. Mikor azért látnám hogy a' kik alkalmasabbak vólnának e' dolognak végben vitelére, azoktól semmit nem lehetne remélleni; kénszerittem magam olyan gondolatra menni, hogy jóllehet másoknál alkalmatlanabb vólnék-is arra, de még-is a' magam részemről és tehetségem-szerént ne engedném Gyöngyösit szem-látomást el-veszni, hanem a' mit sebeinek orvoslásában el-követni tudnék, mind azt véghez vinni kívánnám. Nem azért szántam hát magamot e' munkára, mintha azt hittem-vólna, hogy én Gyöngyösinek másoknál jobb meg-magyarázója lehetnék, hanem azért, hogy ne lenne tellyességgel mindenektől meg-vettetett és el-hagyattatott.

Elég az, hogy mikor ezen szándékomot, nem tudom mi módon, észre vette-vólna Méltóságos L. B. Idösb Rádai Gedeon Ur ő Nagysága, küldött nékem egy *Phoenixet*, vagy Gyöngyösinek Kemény János Fejedelemről irt munkáját, mely Lötsén 1693-ban nyomtatott; mely-által a' már meg-lévő szándékomnak el-követésére ujjabb ösztön adatott én belém. És e' már annak-is az oka, hogy nem a leg-első munkáját, a *Murányi Vénust*, kezdettem leg-elöször Gyöngyösinek magyarázni, hanem ezt a' Kemény János Fejedelemről irt *Phoenix* nevü leg-jobban ki-dolgozott, és a versekre- nézve-is leg-szebben ki-palérozott munkáját; melynek kivált két utólsóbb Könyveiben, az akkori Erdélyi Birodalombéli négy Fejedelmek-alatt-való historia, 1657-nek kezdetitől-fogva, 1662-dik béli Januáriusnak 23-dik napjáig nagy részént bé-vagyon foglalva; ugy hogy Gyöngyösinek semmi más munkájának értelmére annyi historia nem kívántatik mint erre. Ezen Rádai Urtól könyvön kívül, völt még kezemnél két Lötsei nyomtatás, az egyik ugyan azon 1693-béli (mert 1693-ban kétszer jött-ki Lötsén ez a' munka, némelly különbségekkel) a' másik az 1713-béli editió, mely meg-egyezik az 1693-béli egyik

nyomtatással. Ezeket a' régibb nyomtatásokat egybe-vetvén, a' versekben esett hibákat alkalmasint meg-lehetett jobbitanom. Mert ezekben az elsőb nyomtatásokban-is tsusztak-bé némely nevezetes hibák, mellyek hátull, a' nyomtatásban esett fogyatkozásoknak helyre hozásában meg nem említetnek. Meg vagyon még nállam a' *Charicliának* Lötsei 1700-beli igen szép nyomtatása; de a' több munkáinak régibb kiadását, jóllehet eleget kerestem, de még eddig nem találhattam. Hozzá-kezdettem-vólt azért Isten' segedelméből, e' *Phonixnek* magyarázatjához még az 1789-béli Juliusnak elejénn, de mind sok betegeskedésim, mind egyéb akadályok-miatt, nem lehetett hamarébb el-végeznem.

A'mi pedig e' Magyarázo Jegyzéseknek Matériáját, Formáját és Végét vagy Tzélját illeti, szükségesnek itélem itt már azokról valamit szóllani, és értékre adni az olvasoknak, ha kik lesznek, mit kívántam-légyen azokban követni? Azért matériájokra nézve ezen Jegyzések vagy *Grammatikára* és *Syntaxisra*, vagy *Rhetorikára* és *Poësisra*, vagy *Historiára* tartozók.

A' Grammatikai Jegyzésekben igyekeztem meg-jelentetni, a' mennyire tudhattam, azokat a' Magyar Szókat, és szóllásokat, mellyek Deákból, Görögből, Németből, Frantzból, Tótból, Törökből, és más idegen nyelvekből vettek eredetet, és osztán Magyar szókká változtak; minémüek igen bővön találtatnak a' Gyöngyösi írásaiban; melyből azt is meg lehet itélni, ha valjon ugyan oly szüz nyelv-é a' mai Magyar Nyelv, a' mint némelyek nevezik és írják? holott kivált Némettől, és Tóttól oly sok fijakot fogadott és szült e' Magyar Anyai Nyelv? Nem lévén pedig Török Lexicon kezemnél egyéb a Leonclavius *Onomasticonjánál*, kivált az harmadi könyvnek harmadik részében fordultak-elé olyan szók, a' mellyeknek világos értelmére nem juthattam, tudatlanságomat pedig mind itt, mind egyebekben, még Magyar Szókban-is, meg-vallani nem szégyeltem. Mert jóllehet Magyar Országának némely részeiben fordultam-meg, de annak oly szélesen kiterjedett határaiban mindenütt szokásban lévő szóllásnak minden formáit világosan nem érthettem. Mivel pedig némely szók Magyar Orzágon és így Gyöngyösiben-is, más értelemben vétetnek mint nálunk Erdélyben, azoknak különböző jelentéseiket-is fel-jegyezni el nem mulattam. A' Gyöngyösi *Ortographiáját* pedig vagy írásának módját a' Lötsei nyomtatások-szerént meg-tartani és hagyni helyesebbnek itéltem, mint azt a' Tsétsi réguláji-szerént meg-változtatni. Mert Gyöngyösi a' miképen a' szó kimondatik, akképen írta le-is, Augustus Caesárt követvén a' kiről ezt írja Svetonius (:Aug. Cap. 88:) *Ortographiam, id est formulam rationemque scribendi a Grammaticis institutam non adeo custodit, ac videtur eorum sequi potius opinionem, qui perinde scribendum, ac loquamur, existiment.* Illyenek hát és ezekhez hasonlók a Grammatikai Jegyzések, mellyekből a' több Grammatikából vett magyarázatokat-is akárki meg-itélheti, mellyeket hosszú vólna itt egyenként meg-emliteni.

Másodsor, a' *Syntaxisra* tartozók azok, mellyek a' Szóknak egyben-rakattatásokat magyarázzák. Mert vagynak e' poëtában a' szóknak olyan egyben szerkeztetései, mellyeket bajos vólna minden olvasónak jól meg-érteni világosítás-nélüll. Tehát mind azok, és a' szóknak némely tudálatos *Regimenjei* 's egy mástól való függései, *Syncope*, *Hypallage figurákkal* 's több ide tartozó dolgokkal egyetemben, e' Jegyzésekben meg-magyaráztatnak. Továbbá a' *Rhetorikai* vagy Ékessen szóllásból vett Jegyzések, azok, a' mellyek meg-mutatják, az Ékessen-Szóllás' mesterségének mellyik részéből vette Gyöngyösi ez vagy amaz szóllásának formáit? Mert nintsem tsak egy strófa-is ebben a' munkában, melyben a' *Rhetorikának* nyilván való nyomai ne

láttatnának. Azon egy értelemnek sokféleképen és bővön való ki-mondása; a' részeknek elé számlálása, a' *Thesis és Hypothesis*, vagy a' közönséges beszédre-való ki-menetel, és annak a' jelen-való dologra lévő szabása és alkalmaztatása; az emberi indulatoknak és egyéb dolgoknak bölts le-írása, mely *Descriptionnak* neveztetik; a' tsudára méltó kedves *Methaphorák, Aleagoriák*, hasonlatosságok, és egyéb *Tropusok, Figurák*, vagy szóllásbéli tzifrázások; egy szóval, a' valóságos Ékesen szóllásnak minden réguláinak minden unalmas maga-vetés-nélküll-való meg-tartása; valjon mitsoda Magyar Írónak munkájában fordulnak-élé bővebben és kedvesebben mint ebben a' mi Poétánkban? A' ki nem a' *Planéták*-között jár, némely mostani vers-íróknak szokása-szerént, hanem az emberi dolgoknak és indulatoknak olyan elevenítő szinekkel való le-festésében forgolódik, hogy mintha az olvasó szemelőtt látná azokat, úgy képzelje az ő irását olvasván. A' *Rhetorikára* való az-is, mikor igen sok helyeken az *Adjectivum*' helyett *Substantivumot*, a' Concretum-helyett (: a'mint hívják:) *Abstractumot* tézsen; a' *Verbummal Nomen*-helyett él, 's a't. Illendőnek tartottám hát az efféle beszédbeéli tzifraságokat és ékességeket, sőt azoknak neveiket-is meg-emliteni, azoknak kedvéért, a' kik az Ékessen Szóllás mesterségének tudományában gyönyörködnek; mellyek-nélküll lehetetlen hogy valamely könyv kedves légyen az olvasásra.

Következnek már a' *Poësisből* vett Jegyzések, mellyekben nem-tsak a' régi költeményes historiák rövideden elé-beszéltetnek, hanem szorgalmason meg-mutattnak a' régi poétáknak, kivált Ovidiusnak és Vergiliusnak irásának részei, mellyeket belőlök vett Gyöngyösi, és a' maga matériájára böltsen alkalmaztatott. Mely poétáknak és más Deák íróknak-is mondásait, és azoknak irásoknak tzikelyeit tsak Deákull citáltam; Mert a' kik Deákull nem értenek, mi haszna lett-vólna azokért Magyarra forditanom azon poéták' könyveinek neveit? és e' helyett p.o. *Lásd Ovid. Meth. L.* ezt irnom: *Lásd Ovidiusnak az Által-változásokról irt ez 's ez Könyvének, ezt 's ezt a' versét?* Ugy ezen szókat *active, passive, substantivum, Adjectivum, Nomen, Verbum, adverbium*, 's több efféléket, ugy hagytam, mert azok homályosabbak lennének Magyarull fordítva, ha szintén sok kerengő beszéddel ki-lehetne-is azokat tenni. Ezek a' Deák *Citatiók* tehát azokért valók, a' kik a' Deák poéták nyelvét értik, mely-nélküll Gyöngyösinek igaz értelmére jutni lehetetlenség. Ugyan ezen poësisi Jegyzésekre valók azok-is, mellyekben igyekeztem meg-külömböztetni a' poëta' költeményét a' valóságtól. Mert a' régi poéták szokása-szerént, a' valóságos meg-lett dolgokat a' maga költeményeivel sok helyeken ugy meg-elegyítette, hogy némelykor alig lehet meg-esmérni és itélni, ha valjon történt dolgot beszéll-é, vagy magától költött fabulát?

De már utóljára a' mi nézi az *Historiai Jegyzéseket*, azok leg számosabbak és bővebbek; mivelhogy egy munkájában-is e' poétának oly sok idejebéli historia nintsen mint ebben a' Phoenixben. Azért minden igyekezetemmel azonn voltam, hogy semmi historiától világosságot kívánó dolog magyarázatlan ne maradna, hanem mindenek-előtt érthetőve lenne. Voltak-is kezemnél igen derék, hiteles, azon időbéli és sok dolgokban benne forgott Historicusok, mind nyomtatásban lévőek, mind pedig kéz-írásban maradtak. A' ki-nyomtattak-közüll első Betlen János Cancellárius, a' dolgokat igazánn író nagy Uri ember, a' kinek gyönyörűséges könyvetskéje ebben az 1791-dik esztendőben-is ki-jött harmadszor-is Kolosvárt; de még eddig senki a' Magyarok-közüll nem találkozott, a' ki ezt a' drága könyvetskét Magyarra fordította-vólna, holott a' Németek még 1666-ban a' magok nyelvekre fordítván ki-adták Norimbergában. Ennek a' Betlen Historiájának igen sok hasznát vettem. A' második, a' Montecuculi Generál' munkája, melynek titulussa ez:

Commentarii Bellici etc. Jött-ki Bétsben 1718-ban. Ez-is sok hasznomra vólt. Az harmadik Grondski Sámuel in *Historia belli Cosacco Polonici* nyomtatott Pesten 1789-ben. Ezekon-kivűll éltem a' Busbequius' leveleivel és másokkal-is; mert a' Paskó Kristóf' ezen időbéli dolgokról-váló írására nem akadhattam. A' kéz-írásban maradtak-közűll az első, a' Szalárdi János' Siralmas Krónikája, azokra az időkre váló, Magyar nyelven irt igen szép história. A' második a' Kemény János' életének le-írása, mellyet maga irt-vólt Krimi-rabságában. Harmadik Tserei Mihály. Mely három derék munka, mint Brutus, Szamos-közi, Böjti, és mások, hogy mind eddig nyomtatás-nélkül maradtak és már igen meg-is romlottak 's rész-szerint el-is veszték, nem lehet azt eléggé tsudálni és sajnálni. Kemény Jánosnak pedig Krimből Erdélybe-küldött sok leveleit, azoknak *clavissával*-együtt, tudván hol légyenek most-is, levelem-által kértem, gondolván hogy sok hasznokat lehetne nékem azoknak a' leveleknek e' Kemény Jánosról-váló munkában vennem, de még tsak arra sem íteltetem méltónak lenni, hogy levelemre válasz küldessék! Ezekből szedegettetek azért, az historiai jegyzésekre meg-kivántató dolgok. Söt a' Betlen János' írását II. Rákotzitól-fogva egészszen a' Kemény János' el-estéig Magyarra fordítottam; Szalárdiból-is mind azon dolgokat, mellyek e' *Phoenix*nek értelmére tartoznak, egy végtiben ki-irtam; ugy tselekedtem Grondskival, Montecuculival, 's Tsereivel-is; olyan tzállal lévén először, hogy mind azokat, *Toldalék* nevezet-alatt a' Jegyzéseknek végiben tegyem, hogy az olvasó egy végtiben és rendel olvashatván azt az egészszt öt esztendő-k-alatt-váló históriát, a' mennyiben Gyöngyösire tartozik, ezt az ő munkáját annál tökéletesebben meg-érthesse; de mivel e' Magyarázo Jegyzések most-is talám igen sokra terjedtek, azon szándékomnak véghez-vitelét más időkre hagytam. Eddig vagyon e' Jegyzéseknek öt féle materiája!

Másodszor már következik ugyan azon jegyzéseknek *formája*, és el-készítéseknek módja, mely-szerént és azokat készíteni kívántam. Vettem azért például magamnak e' dologban a' régiek-közűll *Eustathiust* és *Serviust*, kik-közűll amaz Homerusra, e' pedig Virgiliusra Magyarázo Jegyzéseket irt, az ujjabbak közűll pedig *Perizoniust* és az ő *Aelianusra* irt jegyzéseit. Mert ugy tartottam, hogy ezen három *Grammátikusok* leg-jobb magyarázók vóltak a' többi-között. Mennyire közelithettem pedig az említett három magyarázók-közűll valamelyiknek példájához, vagy attól mennyire maradtam hátra, annak meg-itélést másokra bízom. Ha el nem érhettem-is őket, vizasztalásomra fordítom azt-is, hogy leg-jobb példákat igyekeztem választani a' követésre.

Utóljára harmadszor azt tettem-va-la-fel, mi légyen ezen jegyzéseknek végek és tzéljok? Mely ez, hogy azok által ki-tessék, hogy a' Gyöngyösi verseinek, más Magyar versek-felett-váló kedvességének oka és kut-feje nem más, hanem hogy ő mindenekben a' régieket, 's azok-között főképen Ovidiust kívánta 's tudta-is követni, nem valami Német vagy Frantz poétát; ugy hogy a' mint Erasmust lehet nevezni Keresztyén *Terentiusnak* vagy *Plautusnak*, ugy Gyöngyösit méltán nevezhetjük Keresztyén vagy Magyar Ovidiusnak. A' ki azért érzi a' Gyöngyösi verseiben ezt az elmét gyönyörködtező kiváltképen-váló hathatosságot, az, ha ezeket a' jegyzéseket meg-olvasni méltoztatik, azokból által-fogja-látni, hogy ezeknek a' verseknek olyan tsudálatos édességek, kivált az Ovidius' követéséből származnak, nem Német, nem Frantz, nem Anglus, és más mostani Poétáknak követéséből. Igen szükséges pedig ezeket a' jegyzéseket ugy olvasni, hogy elsőben olvastassék-meg a' Gyöngyösi strófája, és az-után az arra tett magyarázat; mert másképen semmi helyes értelmek nem lenne, sok helyt, e' Jegyzéseknek, ha valaki azokat különösen olvasná. Lésznek, tudom némellyek, a' kik sok hibákat fognak keresni

és találni ezen Magyarázó Jegyzésekben; sőt csak azt-is véteköll fogják tulajdonítani, hogy sok magában elég világos és semmi magyarázást nem kívánó szókra és dolgokra jegyzéseket tettem; az olvasoknak nagy unalmára és boszszuságára, mintha azokat magától-is nem tudta-vólna fel-érni. De ezek gondolják-meg, kérem, hogy nekem nem annyira a' gyakorlott értelmű olvasokra kellett vigyáznom, mint az olyanokra, a' kik vagy nem érkeznek vagy nem elég alkalmasok arra, hogy a' dolgoknak és beszéd részeinek egymástól- való függéseit olly hirtelen által-lássák.

Ide járul az-is, hogy a' poétáknak, és így Gyöngyösinek-is beszéde, a' közönséges beszédetől igen sokat különböz, úgy hogy alig találhatik ollyan strófa ebben az egészsz *Phoenix*-ben, a' mely a' Magyarázatot el nem szenvedhetné. Egy szóval én úgy itéltem, hogy leg-alább ezenn jegyzésekben való gondolatoknak meg-kellett fordulni annak az olvasónak elméjében, a' ki e' *Phoenix*-nek igaz értelmére kíván jutni. A' Gyöngyösi több munkáira téjendő jegyzésekben épen nem léssen szükséges az illyen hosszús magyarázat, mivel azokban nintsen annyi historia, a' mely a' jelen való jegyzéseket ennyira meg-bővítette. Hogy pedig az egyik helyről vagy strófáról másra való igazításokat vagy *citatio*kat, minéműek sokszor fordulnak-elé, akárki minden munka-nélküll fel-találhassa, minden levélnek felső részére két szám, egy Deák és egy Magyar van tétetve; mellyek közüll a' Deák szám azt jelenti, hányadik könyv légyen az? a' Magyar pedig azt, hogy annak a' Könyvnek hányadik része? p. o. ez: III: 5. azt tész: *a' harmadik könyvnek ötödik része.* 's a' t. A' levélnek szélein lévő Magyar számok pedig a' strófáknak kezdeteire mutatnak, a' mely számok a' Jegyzések-között való számokkal meg-egyeznek. Az illyen számoknak horgas vonás van felikbe tétetve így 4; az az: annak a' könyvnek és résznek mely feljül jelentetetik, negyedik strófája 's a' t.

A' vagyon már hátra, hogy azonn szók közüll, mellyeknek tökéletes és bizonyos értelmekre nem juthattam, némelyleket meg-ementsek, hogy mások, a' kik azokat jól-értik, ezt a' fogyatkozást ki-pótolják. Illyenek azért e' következendők: Mi az *Uszován festet*? I:2:36 és III: 3:6. mellyet a' Charicliában így mond-ki: *Uszon álva festett.* Mi az *Ordas*? I: 2:44. Censabira mellyik Bartsainé vólt? I:3:2. Ez a' szó: *Kurtány*, honnan vészen eredetet? III:1:20. A' *Szemények* honnét nevezetnek így? II:2:45.- Az *Hauri leányok* miért nevezetnek így? ettől a' szotol-e: *Chaur*? II:3:41. – Mi a' *Majtz*, és mitsoda selyem kötő? III:+:11.-Az *Aba poszto*, honnan nevezetetik Abának? III:3:24.- Mi az *Hamarja*, és az *Hamarjának hányása*? III.:3: 46.- Mi a' *Karmány fék* III:3:43. – Mi a *Kazul*? III:3:101.- és több effélék, kivált az Harmadik Könyvnek harmadik részében, az-hol előfordulo öltözeteknek, és egyéb tzi-fraságoknak világosabb értelmeket, és le-írásokat örömet kívántam-volna adni, ha tehetségemben lettek-volna.- De azt kérdi hát már itt tölem valaki: Miért fogtál ollyan dologhoz, a' mellyet tökéletesen nem értettél mindenütt? Melyre azt felelem, hogy ez a' kérdés nem látszik egészszen helyesnek lenni. Mert a' ki maga részéről minent el-követett, a' mit csak lehetett, annak jo igyekezetét nem lehet méltán oltsárolni.- Mitsoda magyarázoja volt valaha p. o. : Ovidiusnak ollyan, a' ki az ő írásának minden részeit tökéletesen fel-rtte volna elméjével? Hát Servius hány dolognak világos értelmek-aránt nem késelkedik? Ki merné még-is azt mondani, hogy jobb lett volna hozzá nem kezdeni munkájához? En-is azért' *Phoenix*-nek világosításában a' mit tudtamle-irtam, az hol bizonyost nem irhattam tskélly tehetségm miatt, azt másoknak magamnál értelmesebbeknek hagytam.- Mert ha valaki annyi munkát tenne még Gyöngyösinek ezen könyvén, mint a' mennyit én tettem, kevés homályosság maradna azokban az ő verseiben. En pedig rajta tett munkámot meg-nem bánom, ha

szintén sokaknak kedvet eddig való faradtsággal nem találom-is, hanem ha Isten annyira való erőmet és tsendességemet – ki- szolgáltatja, közelebb a' *Murányi Vénusznak* magyarázatjához kezdek, a' melly már nem ilyen szomorú ki-menetelű *Tragoediához* hasonlatos, hanem örvendetes véggel-is rekesztetik-bé. –Te pedig egyenes itéletű, és joakaro olvasó, ha ki leszeszsz, légy jo egésségben.

Irány Maros Vásárhelyett 1791-ik Esztendőben, Septembernek első napjain.
Kovácsnai Sándor

Közli DEMETER ZSUZSA

A HARGITA MEGYEI CSÍKSOMLYÓ, CSÍKTAPLOCA ÉS CSOBOTFALVA HELYNEVEI

A valamikori önálló településeket, *Csíksomlyót* és *Csíktaplocát* közigazgatásilag 1959-ben csatolták Csíkszeredához, amelynek keleti, illetve északi peremtelepülései napjainkban. Az előbbi Csobotfalva és Várdotfalva egyesítésével jött létre 1941-ben. Közelmúltbeli közigazgatási átszervezésük ellenére is őrzik a székely falvak megannyi településtörténeti sajátosságát, többek között a jellegzetes falurészeket, a tízeseket is.

Mai élő helynévanyagukat 1992–1993-ban gyűjtöttem össze, ezt adattári keretekben bel- és külterületi taglalásban mutatom be, térképvázlatot is csatolva hozzá.

Az alkalmazott rövidítések, jelek a következők: a földrajzi helyek, tereptárgyak rövidítései: Á = árok, B = bánya, É = épület, F = forrás, Fo = folyó, Fr = falurész, G = gödör, Hí = híd, K = kút, Ke = út menti kereszt, P = patak, Psz = patakszakasz, Szi = szikla, Te = temető, Té = tér, Tó = tó, U = utca, Ú = út, Úsz = útszakasz, V = vályú; a művelési jelleg rövidítései: e = erdő, gy = gyümölcsös, k = kaszáló, ke = kert, l = legelő, sz = szántó; egyéb rövidítések: er. = erdész, fm. = földműves, htb. = háztartásbeli, m. = munkás, m.m. = mezőgazdasági mérnök, ny. = nyugalmazott, r. = román; egyéb jelek: kettőspont a népi névváltozatok jelölésére, [...] a hivatalos nevek jelölésére, pontosvessző a differenciálódott helynevek jelölésére, a váltakozás (~) jele a népnyelvben is élő hivatalos név helyettesítésére.

CSÍKSOMLYÓ (r. Şumuleu)

Somjó, -n, -ról, -ra.

Ászög Fr. 1. *Ábrahám Bandi utcája: Bëkk utca: Mező utca: Rudi utcája* U. Lakosairól, akik egyike Bëkk családnevű, másika pedig egy hajdani Rudi becenevű cigány. 2. *Ábrahám-lakás* É. Tulajdonosáról nevezték el, de nemrég lebontották. 3. *Ászégi híd* Hí. 4. *Bánya utca* [-] U. A hajdani Homokbánya felé visz. 5. *Barátok kertje* ke. Részben már beépült egyházi birtok. 6. *Barátok malma* É. A ferencesek már nem létező malma. 7. *Báza: Régi iskola: Régi községháza: Székház* É. A megyei mezőgazdasági géplerakat épülete ma. 8. *Bodëga* É. Italbolt. 9. *Bogács utcája: Fűz-hát utcája* U. Lakosáról. 10. *Borcsa-ház* É. Tulajdonosa családnevével. 11. *Borcsa-kert:*

Kolonics doktor-kert: Kolonics-kert ke. Mai és egykori tulajdonosáról. 12. *Bót: Szövetkezet: Üzlet* É. 13. *Burjányok utcája: Szávák utcája* U. Az itt lakó családokról. 14. *Cigányok utcája: Dogány utca: Vágóhid utca* U. Cigány lakosairól, illetve a valamikor itt működött vágóhídról. 15. *Csángó utca [Széked utca] Székét utca* U. Nemrég ideköltözött gyimesi lakosairól. 16. *Damokosok utcája: Damokos utcája* U. Domokos családnevű lakosairól. 17. *Elemi iskola* É. I-IV. osztályos általános iskola. 18. *Ferencék utcája: Székéjek utcája* U. Lakosai családnevével. 19. *Ferencés kolostor: Kolostor* É. 20. *Fértőző osztáj: Korház: Régi gimnázium: Tüdősök* É. Egykor gimnázium, ma a tüdőbetegek kórháza működik itt. 21. *Füsüllő utca [Somlyó utca]* U. Régen gyapjúfésülő üzem volt itt. 22. *Héllák utcája: Hélla utcája* U. 23. *Iskola [16-os Sz. Szakiskola]* É. 24. *KALÓT: KALÓT-iskola* É. 25. *Kérészfa: Kérészt* Ke. 26. *Kérészfa: Kolonics kérészt* Ke. Csíksomlyó, az egykori Várdotfalva és Csíktaploca határán áll „1860 Várdfalva“ felirattal. 27. *Kioszk* É. 28. *Kovácsok utcája* U. Lakosairól. 29. *Márkosok dombja* U. Az itt lakó családról. 30. *Márkosok utcája* U. Lakosai családnevével. 30/a. *Nëpomuki Szent János kápolnája: Szent János kápolnája* É. 31. *Odorján-féle kuria: Odorján-kuria* É. Adorján főispán lakott itt hajdan. 32. *Odorján utca* U. Az egykori Odorján-házhoz vezet. 33. *Pál Gábor: Pál Gábor élete: Pál Gábor-féle élet* É. Valamikor Pál Gábor magyar királyi közjegyző lakott ebben a házban. 34. *Papok utcája* U. Lakosai családnevével. 35. *Parkoló Té.* 36. *Potyó-kert.* Tulajdonosáról elnevezett, beépített kert. 37. *[Szék utca] Szék útja* U. Csíkszeredából Csíksomlyóra, Csíkszék egykori közigazgatási központjába vivő út. 38. *Templom* É. Kegyetemplom. 39. *Templomkert* ke. II. Fősszeg Fr. 40. *Árvaház: Gyermekotthon* É. 41. *Borvíz: Somjai-borvíz* K. 42. *Borvíz utca* [-] U. 43. *Burjányok utcája* U. Lakosai Burján családnevével. 44. *[Csobotfalva utca] Pap utca* U. Az egybeépült Csíksomlyó és Csobotfalva határát jelzi. 45. *Fodor-kastély: Kísérlet* É. Tulajdonosáról nevezték el. Ma a növénytermesztési kísérleti állomás székhelye. 46. *Fodor-kert* sz. Tulajdonosáról. 47. *Gegők utcája* U. Az itt lakó családokról. 48. *Kájoni János utca* [-] U. 49. *Kis-Somjó utca [Kis Somlyó utca]* U. 50. *Klëncsárok utcája* U. Lakosairól. 51. *Köves utca* [-] *Pétërek utcája* U. Lakosai családnevével. 52. *Köves utcai kérészt* Ke. 53. *Nëdëlkák utcája* U. Lakosairól. 54. *Pálfalvi út* Ú. Csíkpálfalvára vezet. 55. *Pétërek hídja* Hí. A mellette lakó családról. 56. *Temető* Te. Csíksomlyó és Csobotfalva közös temetője. 57. *Temető utca* U. 58. *Tó utca* U. Hajdan tavak voltak az utca végén.

59. *Ág útja* Ú. 60. *Akácfnál* sz. Valamikor akácfaak voltak itt. 61. *Arán-bükk* e. A Hargitán, Tolvajos-tetőn levő bükkös. 62. *Ásó-Boloka: Boloka* k. 63. *Ásó-Kökényës: Kökényës* k, sz. 64. *Ászëgi kápolna: Páduai Szent Antal kápolnája: Szent Antal kápolna: Szent Antal kápolnája* É. A hagyomány szerint egy barát, aki Páduából jött ide, a tatárbetöréskor egy odvas fába bújva menekült meg. 65. *Bánya: Homokbánya* B. Régi bányahely. 66. *Bánya útja* Ú. 67. *Barát-kert: Barátok kertje* ke. A ferencesek birtoka. 68. *Barátor: Bor árkára mënö: Bor patakára mënö* k, sz. 69. *Bërnátok pataka* P, l. Ragadványnévvel. 70. *Bocskor-kert* k, sz. Valamikori tulajdonosáról. 71. *Boloka: Ásó-Boloka; Fësső-Boloka* k. Az adatközlők szerint a név tulajdonképpen Bor loka. 72. *Bor árka: Bor-árok: Borvíz árka* Á, P, sz. 73. *Borbátok pataka* P, l. 74. *Borvíz-kert* k. 75. *Borvíz-ódal: Kis-Somjó ódala: Szent Antal ódala* l. 76. *Búcsújáró út* Ú. A szépvíziek ezen az úton jöttek a pütkösdi búcsúra. 77. *Bükk: Kicsi-Bükk: Kis-Somjó; Nagy-Bükk: Nagy-Somjó: Somjó heggye* e, l. 78. *Bükk ajja: Somjó ajja* l. 79. *Bükk háta: Somjó háta* l. 80. *Bükk sorka* e. 81. *Csëgër* sz. 82. *Csëgër útja* Ú. 83. *Csíki-Láz: Láz: Somjói-Láz* k. A

Hargitán levő terület. 84. *Csorda út* Ú. 85. *Déllő* l. 86. *Délnei-patakra menő* sz. 87. *Délnei út* Ú. Csikdelnére vezet. 88. *Döggút: Döggök kútja: Régi-döggút* K. 89. *Ébhát* sz. Részben már beépült, rosszul termő, agyagos terület. 90. *Fésső-Boloka: Boloka* k. 91. *Fésső-Kökényes: Kökényes* k. 92. *Fésszégi kápolna: Szálvátor: Szálvátor kápolna* É. 93. *Fitódi-gödör* G, l. Csiksomlyó és Fitód határát képezi. 94. *Fitódi ösven* Ú. 95. *Fodor-kert* sz. Birtokosáról. 96. *Gyertyános gödre* G, l. 97. *Gyertyános heggyesse* l. 98. *Határpást* sz. Régen egy „pástos borozda“ volt itt. 99. *Havas útja* Ú. 100. *Híjaszój gödre* k, sz. 101. *Jézus hágója: Kálvária* Ú. A pünkösdi búcsúsok az itt sorakozó keresztek nyomán „keresztutat járnak“. 102. *Kabana* É. Erdészeti épület volt, amely leégett. 103. *Kánásor-verőfény* e, l. 104. *Kas út* Ú, sz. 105. *Kéncse-csűr* É. Ragadványnévvel alakult, kiháló név. 106. *Kéncse-kert: Kéncse-kert* sz. Volt tulajdonosa ragadványnevével. 107. *Kéncse útja* Ú. 108. *Kenderáztató: Tók* k. Hajdani kenderáztatók helye. 109. *Kerek-pusztá* l. 110. *Kérészt út* Ú, sz. 111. *Kérészt úton belül* sz. 112. *Kérészt úton kívül* sz. 113. *Két-keresztfa köze* l. 114. *Két-Somjó köze: Nyerég* k. 115. *Kicsi-Bükk: Kis-Somjó: Somjó heggye: Bükk* e, l. 116. *Kicsi-Bükk ajja: Kis-Somjó ajja* l. 117. *Kihágó* sz. 118. *Kőfojás* e. 119. *Kökényes: Ásó-Kökényes; Fésső-Kökényes* k, sz. 120. *Köllő-kert* sz. Régi tulajdonosáról. 121. *Kónél* sz. Egy nagy határkő volt itt. 122. *Köves-ódal* l. 123. *Láz pataka* P, k. 124. *Len-kút* F. 125. *Mégfigyelő: MESSzilátó: Métafa* É. 126. *Mikés-kert* k, sz. Valamikori birtokosáról. 127. *Nagy-Bükk: Nagy-Somjó: Somjó heggye: Bükk* e, l. 128. *Nagy-Bükk ajja: Nagy-Somjó ajja* l. 129. *Nagy-pusztá* l. 130. *Nagy-mező: Somjói-mező: Somjó-mező* k, sz. 131. *Nyír: Nyírés* l. 132. *Nyír-széjj* k. 133. *Ót mejjéke* k. A csíktaplocai határban fekszik az Olt folyó mellett. 134. *Pálfalvi-patak* P. Csíkpálfalva felől érkezik. 135. *Pálfalvi-patakra menő* sz. 136. *Pálfalvi út* Ú. Csíkpálfalvára visz. 137. *Rémételak* É. Ma is egy remete lakik itt. 138. *Somjói-legelő* l. 139. *Somjó pataka* P, k. 140. *Somjó pataka árnyéka: Somjó pataka ódala* e, l. 141. *Somjó pataka feje* e, l. 142. *Somjó pataka mejjéke: Somjó pataka mēnte* k. 143. *Suvadás: Suvadások* k, sz. 144. *Suvadás-tető* k. 145. *Székéd* k, sz. 146. *Székéd-kert* sz. Régen káposztát termesztettek itt. 147. *Szēnt Antal gödre* l. 148. *Szēnt Antal útja* Ú. 149. *Szēnvedő: Szēnvedő Jēzus kápolnája* É. 150. *Tag* sz. 151. *Tánchejj k. Majálisozó hely.* 152. *Temető útja* Ú. 153. *Tizes* k. 154. *Ugrató* l. Egykori síugrató hely. 155. *Útetett* e. 156. *Válluk* V, F. 157. *Vízi Marci pusztája* e.

Adatközlők: Ábrahám András 1924 (ny. fm.), Kedves Imre 1947 (ny.), Kovács Pál 1922 (ny. fm.), Póra Jakab 1948 (m.), Salamon Sándor 1914 (ny. fm.), Török György 1948 (fm.).

CSÍKTAPLOCA (r. Toplița-Ciuc)

Taploca, Taplocán, Taplocáról, Taplocára.

I. *Alsöz Fr.* 1. *Alsó buszmégálló: Buszmégálló Té.* 2. *Átkötő utca: Fodor mérnök utcája: Kertész utca: Összekötő utca* U. 3. *Baka Regina keresztje* Ke. A mellette lakóról. 4. *Barakkok utcája [Haladás utca] Kicsi palló utcája: Régi piac utca* U. A magyar időben katonai barakkok sorakoztak itt. 5. *Bēce domb* U. Kiháló név. 6. *Cigán négved: Fúru domb* U. 7. *Csedő domb: Csedő dombja: Csedő Imre dombja: Csedők dombja* U. Hajdani lakosairól. 8. *Csordagyűjtő: Park Té.* Régen innen indították a csordát a legelőre. 9. *Csordagyűjtő utcája [Gyűjtő utca] Kottyán Kérésztēs utcája: Kottyánok utcája: Lajos*

Körösztés utcája U. Lakosa(i) ragadványnevével. 10. *Daradicsok utcája: Daradics Sándor utcája: Daradics utcája* U. Egykori lakosairól. 11. [*Domb utca*] *Fűrú utca* U. 12. *Források* F. Egykori források helye. 13. *Forrás utca* [-] U. A Forrásokhoz vezet. 14. *Fő út: Taploca utca* [-] U. 15. *Fűzhát útja: Rét és legelő utca: Új út* U. Újonnan létesült utca, amely a Fűz-hát nevű határrészre vezet, és ahol a Rét- és Legelőgazdálkodási Vállalat épületei sorakoznak. 16. *Gegő Péter utcája* U. Lakosáról. 17. *Holló János utcája: Holló Lajos utcája* U. Régi és mai lakosáról. 18. *Hollók utcája: Holló utca* [-] U. Lakosairól. 19. *Iskola: Tamási Aron 3. Sz. Általános iskola* [-] É. 20. *Kápolna utca* U. A régi Szent Lőrinc kápolnához vezetett. Kihalt név. 21. *Kertészet* É. 22. *Kopac négyed* U. Lakosairól. 23. *Kultúrház: Lázár-kastély: Lázár-kuria* É. A hajdani híres Lázár család kúriája. 24. *Lázárok utcája: Lázár utca* [-] U. Az itt lakó családokról. 25. *Miklós Gyula kérészfája* Ke. A mellette lakó személyről. 26. *Mosó Té.* Hajdan két mosóhely volt itt. 27. *Nagymező utca* [-] *Vasok utcája* U. A Nagy-mezőre vivő utca, ahol Vas családok laknak. 28. *Nagy üzlet* É. 29. *Papilak* É. 30. *Poligon Té.* A sofőriskolások gyakorlótere. 31. *Simon Éde kérészfája* Ke. Az itt lakó személyről. 32. *Székház* É. A volt téesz központi épülete. 33. *Szék utca* [-] *Szék útja* Ú. Az egykori Csíkszék valamikori központjába, Csíksomlyóra vezet. 34. *Szēmēa: Szēmēte* É. Mezőgazdasági géppark. 35. *Szēmēte út* Ú. 36. *Szénástanórok utcája: Tó utca* [-] U. A Szénás-tanórok nevű határrészre, illetve a régi tó fele visz. 37. *Szént Lőrinc kápolna* É. Kihalt név, amely arra a valamikori kápolnára emlékeztet, amely a Papilak udvarán álló hittanépület helyén volt. 38. *Temető: Új temető* Te. 39. *Templom* É. 40. *Vágásiak kérésztje* Ke. Az itt lakó családról. II. *Ujnégved* Fr. 41. *Apor Péter utca* [*Apor Péter utca*] U. 42. *Gál Jóska tanyája: Gál-tanya* k. Tulajdonosáról. 43. *Gonkár: Konkár* É. Az egykori állatbegyűjtő központ istállóit, amelyeket műhellyé alakítottak át. 44. *Száva-tag* sz. 45. *Székely Mózes utca* [*Székely Mózes utca*] U. 46. *Szénkirály utca* [*Szentkirály utca*] U. A városi néptanács egykori elnökének, László Pálnak a szülőfalujáról, Csíkszentkirályról nevezték el. III. *Fésszeg* Fr. 47. *Bakó Bélla utcája: Hold utca* [-] U. Hajdani lakosáról. 48. *Bakó Pista kérésztje* Ke. A mellette lakóról. 49. *Barom piac: Barom tér* Té. 50. *Borkán: Poszt* É. A közlekedési rendszert megfigyelő épülete. 51. *Bukovicsék kérésztje* Ke. A mellette lakó családról. 52. *Buszmégálló: Fésső buszmégálló* Té. 53. *Domb utca* [-] *Szászok utcája: Szász utcája* U. Lakosairól. 54. *Elágazás: Intérszékció: Vetéskapu* Úsz. Útelágazás. Az emlékezet szerint a magyar időben díszkaput állítottak ide Horthy Miklós fogadására, de valamikor vetéskapu is volt itt. 55. *Ferenc Pista utcája: Miklós János utcája: Nap utca* [-] *Rogányok utcája* U. Lakosairól, illetve azok ragadványnevével. 56. *Fésső utca: Rét utca* [-] U. 57. *Gegő-malom: Lajos Antal malma* É. Egykori vízimalom neve. 58. *Gojó utcája: Kicsi utca* [-] *Lajosok utcája* U. Egyik lakosa ragadványnevével, illetve az itteni Lajos családokról. 59. *Gucuj malma: Szabó János malma* É. Egykori malom neve. 60. *Györgypál utca: Holló János utcája: Papok utcája: Zsák utca* [-] U. Valamikori és mai lakosáról, illetve ragadványnevével. 61. *János Pista malma* É. Régi malomnév. 62. *Kápolna: Kicsi kápolna* É. A hagyomány szerint a madéfalvi veszedelem emlékére építették valamikor, Úr napján, június 18-án miséznek itt. 63. *Kicsi üzlet* É. 64. *Koléktív utca: Szérű utca: Tanórok utca* U. A volt téesz gazdasági épületeihez vezet. 65. *Lázárék utcája* U. Régi lakosairól. 66. *Miháj Gergej utcája: Zsák utca* U. Hajdani lakosáról. 67. *Mójzi Jóska kérészfája* Ke. A szomszédos lakos ragadványnevével. 68. *Mójzi Rózsi kérészfája* Ke. A mellette lakó ragadványnevével. 69. *Osvátok utcája: Patak utca* [-] *Péter János utcája* U. Mai lakosairól, illetve egykori lakosáról. 70. *Patak utca* [-]

Szakács János utcája: Szakácsok utcája U. Hajdan itt folyt Somlyó pataka. Egykori lakosáról. 71. *Salamon Bércinél: Salamon Bérci utcája* U. Lakosáról. 72. *Sikátor utca: Siket utca: Sötét utca* U. 73. *Vetéskapu híd* Hí. IV. *Csiba* Fr. V. *Erdőajja* Fr. VI. *Mézeséknél* Fr. VII. *Válluk: Válluknál: Vállusoknál* Fr.

74. *Állami út: Nagyverdő útja: Ország út* Ú. 75. *Alsó átjáró* Úsz. Vasúti átjáró. 76. *Alsó-mező sz.* 77. *Alsó ör sz.* 78. *Alsó örház* É. 79. *Alsó-rét: Rét* k. 80. *Alsó Rétre mënő: Rétre mënő: Rétre mënők sz.* 81. *Alsó Rétre mënő út* Ú. 82. *Alsó-Tanórok: Szénás-tanórok: Tanórok* k. 83. *Alsó-Tekerő: Tekerő* k. 84. *Alsó-Vész: Taplocai-Vész: Vész* sz. 85. *Andáné kútja* F, k. A terület valamikori tulajdonosáról. 86. *Anna-vendéglő* É. Tulajdonosa keresztnévvel. 87. *Antosok kútja: Ontosok kútja* F, k. 88. *Aranyas-bánya: Ónyos-bánya: Ormos-bánya* k. 89. *Arany-tó: Süket tava* Tó. 90. *Aratás* k. 91. *Aratás-tető* k, sz. 92. *Bács Kárúj malma* k, sz. Hajdani malomról. 93. *Baktérnál* k, sz. Vasúti örház volt itt hajdan. 94. *Banka Dénés malma* É. Egykori malom kihalt neve. 95. *Bánya* e. 96. *Barancs* sz. 97. *Barátok kertje* k, sz. 98. *Barátok kútja: Éltető-kút* F, e, k. Az emlékezet szerint megöltek itt régen egy barátot. 99. *Bátoriné kútja* F, e. Tulajdonosa ragadványnevvel. 100. *Besső útásház: Útásház* É. 101. *Béta hídja* Hí, k, sz. 102. *Béta útja: Csicsai út* Ú, sz. 103. *Barakkok* sz. 104. *Bikakert* k. 105. *Bikás-tó* k. A valamikori tóba egy bika „belédöglött vót”. 106. *Bikás-tó árka* P. 107. *Bíró Kárúj csüre hátánál* sz. 108. *Bor-hégyöss* l. 109. *Bor-hégyöss pataka* P. 110. *Bor-hégyöss pusztája* l. 111. *Botár Dami csüre: Gyurka Botár csüre: Gyurka Dami csüre* sz. A valamikor itt állt, tulajdonosáról elnevezett csürről. 112. *Borvíz* F. 113. *Bót* É. 114. *Brádeť: Mintaház* É. A magyar időben létesített gazdasági épületek, ahol a sajtókészítés műveletét mutatták be. Ma vendégfogadó működik itt, amelynek neve a r. brádeť ’fenyves’ szóval alakult. 115. *Cigányoknál: Vágóhidnál* sz. Cigányok laknak a közelben, régen vágóhid működött itt. 116. *Cak útja* Ú, e. 117. *Csapolás: Dikk: Nagy-csapolás* Á. Az Olt új, szabályozott medre. 118. *Csapolás hídja: Ligat feje hídja* Hí. 119. *Csapolás környéke: Új-csapolás* k. 120. *Csemétekert* e. 121. *Cse Pista kertje: Mari-kert* k, l. Csíszereda leghíresebb mézárósának, Cseh Pistának volt a tulajdona, majd László Máriának. 122. *Csérgeteg: Meleg-árok* P, e. 123. *Csëu-villa* É. Az egykori diktátor, Ceauşescu, Nicolae üdülőháza volt. 124. *Csiba* k. 125. *Csiba hídja: Fehér híd: Tó hídja* Hí. 126. *Csiba pataka* P. 127. *Csiba utca [-] Gegő János útja: Gegők útja* Ú. 128. *Csicsai-határ* sz. 129. *Csicsai út* Ú. Csicsicsóba visz. 130. *Csicsai út környéke* sz. 131. *Csikókert* e. 132. *Csiszër Márton kertje* k. Tulajdonosáról. 133. *Csonka csür* e, k. Régen egy csür állt itt. 134. *Csordalegelő: Legelő* l. 135. *Délne töve: Szépvíz töve* sz. 136. *Délnei-patak: Határpatak: Pálfalvi-patak* P. Csikdelne, illetve Csikpálfalva felől érkezik. 137. *Délnei-rét* k. A csikdelneiek tulajdona. 138. *Délnei út: Szépvízi út* Ú. Csikdelnére, illetve Szépvízre vezet. 139. *Délnei út mellett* sz. 140. *Délnei-Pálfalviút köze* sz. 141. *Dobó-ligat: Dobó ligatja: Dombó-ligat* k. 142. *Dombon kocsmá: Dombon Lina* É. Hajdani vendégfogadó tulajdonosa becenevével. 143. *Don-kanyar: Nagy sirüllő* Úsz. Veszélyes kanyar. 144. *Édészvíz feje* l. 145. *Első-Kis-patak: Kis-patak* P, e. 146. *Émléma* É. Csíkszereda címere a város bejáratánál. 147. *Erdészház* É. 148. *Erdő ajja* k, sz. 149. *Erdő-ajji iskola: 7. Sz. Általános Iskola [-] Iskola* É. 150. *Eröss Pista kérészfája* Ke. Az itt meghalt személy emlékére. 151. *Farkasok kertje* k. Tulajdonosairól. 152. *Fehér-eger* k. 153. *Fehérfenyő: Fehérfenyős* e, k. 154. *Fehér-kút* F. 55. *Fehér-kút árka* P. 157. *Fekete-ódal: Fekete-patak ódala* e. 158. *Fekete-patak* P, e. 159. *Feneketlen-tó* k. 160. *Fésső-mező* sz. 161. *Fésső ör* sz. Vasúti örház volt itt régen. 162. *Fésső-rét: Rét* k. 163. *Fésső Rétre mënő: Rétre mënő:*

Rétre ménék sz. 164. Fësső-Tanórok: Tanórok: Kis-Tanórok sz. 165. Fësső-Tekerő: Tekerő k. 166. Fësső-Vész: Taplocai-Vész: Vész k, sz. 167. Fëszó: Kicsi-Fëszó; Nagy-Fëszó k, l. 168. Fëszó pataka P, k. 169. Fëszó-patak töve k. 170. Fingos-borvíz F. 171. Forészter út Ú. Az erdészeti által készített út. 172. Forrás F. 173. Fődműves iskola: Katonaszág: Mezőgazdasági iskola É. Az egykori iskolaépületben ma a katonaszág székel. 174. Füz-hát sz. 175. Gál kertje: Gálóké: Vërëss Elek-féle kert: Vërëss Elek kertje k, sz. 176. Gegő János malma: Gegő-malom É. Valamikori malom kiháló neve. 177. Gödrös út: Határ útja Ú. 178. Györgypál Damokosé-féle k. Tulajdonosáról. 179. Gyűrűs híd Hi. 180. Hátsó-Kis-patak: Kis-patak P, e. 181. Hargita utca [-] U. 182. Határkërësz: Kërëszfa Ke. 183. Hideg-kút F, sz. 184. Hollók dombja: Ligat dombja sz. Hajdani tulajdonosairól. 185. Hollóké: Hollók pusztája: Holló Lajjé: Homlok k. Tulajdonosairól. 186. Holló-kert k. Birtokosáról. 187. Hollók pataka P. 188. Hosszú sz. 189. Hürkás-kút F, k. 190. Incék hídja Hi, sz. 191. Istálók É. 192. Játszó-kert k. Régen a fiatalok itt játszottak. 193. Jakab Albért kútja F. Kiháló név. 194. János Pétër-féle üzlet É. Tulajdonosáról. 195. János Pétër kőbányája B, e. Kőkitermelő hely. 196. Johar-kút F. 197. Kápolna pataka P, k. 198. Kápolna pataka kútja F. 199. Kápolna-patak töve k. 200. Káposztásfődek: Tizes: Káposztafődek sz. 201. Karóra méné sz. 202. Karós l. 203. Karós ajja l. 204. Karós csapása Ú, e. 205. Karósi mintaësztena: Mintaësztena É. 206. Karós köve Szi, e. 207. Karós pusztája l. 209. Karós-tető e. 210. Kendërëzátató k. 211. Kendërëskert sz. 212. Kërësznél: Ódi kërësznél sz. 213. Kërësz út sz. 214. Kertvég sz. 215. Két-Ót köze k. 216. Kicsi-Brädej É. 217. Kicsi-Fëszó: Fëszó k. 218. Kicsi-Fëszó pataka P. 219. Kicsi-Kőd k. 220. Kicsi-Kőd teteje k. 221. Kicsi-Ót: Ót Fo. 222. Kicsi-Ót hídja: Táré hídja Hi. 223. Kicsi palló sz. 224. Kicsi palló hídja Hi. 225. Kicsi palló pataka Psz. Somlyó patakának a Kicsi palló nevű határrészen átfolyó szakasza. 226. Kísérlet sz. A növénytermesztési kísérleti állomás parcellái. 227. Kopacok pusztája l. Birtokosairól. 229. Kőd pataka P, k. 230. Kőd-patak ódala k. 231. Kőkërësz Ke. 232. Kövecsës-gödör k. 233. Közép-láb sz. 234. Kurta: Nagy-Kurta e, k, l. 235. Kurta feje: Nagy-Kurta feje e, k. 236. Kurta pataka: Nagy-Kurta pataka P, k. 237. Kutyafej e, k. 238. Küsső útásház: Tolvajosi útásház: Útásház É. 239. Laposs k, l. 240. Laposs ódala e. 241. Laposs pusztája l. 242. Lajos Balázsé: Laudonné. Egykori tulajdonosáról. 243. Lázár Bërtáé: Lázár Miklósé-féle k. Valamikori birtokosáról. 244. Lázár csüre l. 245. Lázárok pusztája k. 246. Ligat: Taplocai-Ligat sz. 247. Ligat ajja: Ligat alatt k. 248. Ligat feje. Beépített terület ma már. 249. Ligat mögött k. 250. Lókert k, sz. Régen itt legeltették a csikós kancákat. 251. Lónyugtató pusztája: Lónyugvó-pusztá: Nagy-pusztá k, l. 252. Lőszërraktár É. A katonaszág épülete. 253. Lucsfák sz. Néhány fenyő áll itt. 254. Magyarós k, l. 255. Mézesëknél k. 256. Molnárok útja Ú. Kiháló, lokalizálhatatlan név. 257. Nagy-erdő e, k, l. 258. Nagy Ferenc martja l. 259. Nagy Ferenc pusztája l. 260. Nagy-Fëszó: Fëszó k. 261. Nagy-Fëszó pataka P, k. 262. Nagy híd: Nagy-Ót hídja: Ót hídja Hi. 263. Nagy-mart k, sz. 264. Nagy-mart pataka Psz. Somlyó patakának a Nagy-mart nevű határrészen átfolyó szakasza. 265. Nagy-mező: Somjó-mező sz. 266. Nagy-mező útja Ú. 267. Nagy-Ót: Ót: Új-Ót Fo. 268. Nagy-rét: Rét: Alsó-Rét; Fësső-Rét k. 269. Nyír: Taplocai-nyír k. 270. Nyúló k. 271. Olá papé: Román papé k. 272. Ollász: Olláz e, k. 273. Ollász ódala e. 274. Ónyos-bánya széjje k. 275. Ót mejjéke: Ót mellett k, sz. 276. Ódi-kërësz: Pál Ódi kërëszfája: Pál-Pétër kërëszfája Ke. Ke. Pál Ódon és a barátja, Péter autóval nekimentek ennek az út menti keresztnek. 277. Pálbács e, k. 278. Pálbács pataka P, k. 279. Pál egre: Pál egrő k. 280. Pálfalvi út Ú. Csikpálfalvára vezet.

281. *Pálfalvi út mellett* sz. 282. *Papoké: Papok pusztája: Pap pusztája* k. A tulajdonos családról. 283. *Péter János keresztfája* Ke. 284. *Piricske* e. 285. *Pócs György* k. 286. *Pócs György feje: Pócs György feje* k. 287. *Pócs György pataka* P, l. 288. *Pócs György sziklája* Szi, e. 289. *Pócs mocsára* e, k, l, sz. 290. *Rádióleadó: Rádiópalota* É. 291. *Rájszér* É. 292. *Régi-kavicsbánya* B. 293. *Régi-mosó. Hajdani mosóhely.* 294. *Régi-Ót* sz. A lecsapolt Ót helye. 295. *Régi temető* Te. Hajdani temető, amelyre ipari egységeket telepítettek. 296. *Régi út* Ú. 297. *Régi út mentje* e. 298. *Repülőtér* k. 299. *Rét: Alsó-Rét; Felső-Rét: Nagy-rét* k. 300. *Rét út: Rét utca [-] Rét útja* Ú. 301. *Ró* sz. 302. *Salamon Balázs: Salamon Balázsé* k. 303. *Siket* e, k. 304. *Siket feje* e. 305. *Siket pataka* P. 306. *Siket-patak töve: Siket száda* k. 307. *Silló Félix malma* É. Hajdani malom neve. 308. *Sillók kertje* k. Tulajdonosairól. 309. *Somjai Nagy Ferenc* l. 310. *Somjai Ót mejjéke* k. A csíksomlyóiak birtoka. 311. *Somjai-Tolvajos* l. A csíksomlyóiak tulajdona. 312. *Somjópataka: Somjópataka* P. Csíksomlyóról érkező patak. 313. *Sövén* k, l. 314. *Sövén pusztája* l. 315. *Sövén útja* Ú. 316. *Sport-kert* k. 317. *Szabó-kert* sz. Tulajdonosáról. 318. *Szájván* É. Istálló. 319. *Száraz-domb* k, sz. 320. *Szemételep: Új-kavicsgödör* G. 321. *Szén-hejj* k. 322. *Szént Ferenc: Szént Ferenc dombja* k, sz. 323. *Szént Ferenc martja* k, sz. 324. *Szént Ferenc ódala* k, sz. 325. *Szép-sorok* e. 326. *Szócs Dezső keresztfája* Ke. 327. *Tag* sz. 328. *Taplocai Nagy Ferenc* l. 329. *Taplocai-Vész: Vész* k, sz. 330. *Taré* k. 331. *Tekerő: Alsó-Tekerő; Felső-Tekerő* e, k. 332. *Tekerő feje* e. 333. *Tekerő feje árka* Á. 334. *Tekerő feje pataka* P. 335. *Tekerő-patak töve* k. 336. *Tekerő pusztája* l. 337. *Tekerő száda* k. 338. *Temető háta* sz. 339. *Texe dombja: Texék dombja* k. A tulajdonos családról. 340. *Tiszás* l. 341. *Tiszási-csorgó* F. 342. *Tiszási-kőbánya* B. 343. *Tiszás pusztája* l. 344. *Tó hidja* Hí. A Bikás-tó közelében. 345. *Tók köze* k. 346. *Tolvajos* l. 347. *Tolvajos ódala* l. 348. *Tolvajos pusztája* l. 349. *Tolvajos-tető* l. 350. *Tó útja* Ú. 351. *Tőzegtelep* l. 352. *Turuckó* k. 353. *Új-kert: Vágás fiak kertje: Vágásiak kertje* k. Tulajdonosairól. 354. *Vágóhid* É. 355. *Vállu: Válluk* V, F. 356. *Vállukon küjjel* l. 357. *Vállu környéke* k, l. 358. *Vállus-kert* k, sz. 359. *Vargák pusztája: Varga pusztája* k. A tulajdonosairól. 360. *Vasak dombja: Vasasok dombja* k. 361. *Vasfűró: Vasfűvó* sz. 362. *Vasfűvó ódala* k, sz. 363. *Vasfűvó teteje* k, sz. 364. *Vashíd* Hí. 365. *Vaskereszt* Ke. 366. *Vas Lajosé* e. Tulajdonosáról. 367. *Vasok kertje* k. Birtokosairól. 3698. *Vasút.* 369. *Vasút mejjéke: Vasútnál* sz. 370. *Veremtető* e, l. 371. *Véröss Elek malma* É. Valamikori malom neve. 372. *Vész ajja* k, sz. 373. *Vész dombja* sz. 374. *Vész hidja* Hí. 375. *Vész-patak: Vész pataka* P. 376. *Vész útja* Ú. 377. *Vikkéndházak* É. 378. *Villanytelep* É. 379. *Zulián-bánya* B. Felhagyott bánya.

Adatközlők: Botár Imre 1917 (ny. fm.), Györfi András 1927 (ny. fm.), Lajos Ignác 1921 (ny. fm.), Lajos József 1924 (ny. fm.), Lajos Mária 1927 (ny. fm.), Silló Antal 1930 (ny. fm.), Silló Bálint 1926 (ny. fm.), Pál Kálmán 1937 (m. m.), Vass Imre 1905 (ny. fm.).

CSOBOTFALVA (r. Cioboteni)

Csobotfala, Csobotfalába, Csobotfalából, Csobotfalába.

1. *Ádám-Éva dombja* D. 2. *Ádám-Éva keresztfája: Ádám-Éva keresztje* Ke. Teremtés- és határkereszt. 3. *András tér* Tè. Salamon András kérésére létesítették. 4. *Arany János utca [-] Bükkfa utca [-] Kájoni János utca [-] U.* A főút hivatalos

névváltozatai. 5. *Āsó Váták: Besső Váták: Váták Úsz.* A hajdan itt lakó Vata családról. 6. *Bartalis utca: Gagyaszár utca: Gecők utcája: Malom utca [-]* U. Hajdani lakosairól. 7. *Bartis Pista utcája: Kula utcája* U. A mai lakosa Bartalis István. Hajdani lakosának pedig Kula volt a ragadványneve. 8. *Borbátok utcája* U. Lakosairól. 9. *Bót É.* 10. *Burjánok utcája: Gyámok utcája: Kósák utcája: Nyírfa utca [-]* U. Lakosairól, illetve azok ragadványnevével. 11. *Cifra malma É.* Kihalt név. 12. *Cigán-kert.* Beépített terület. Valamikor cigányok laktak itt. 13. *Csatáké féle malom É.* Kihaló név. 14. *Csobotfalva utca [-] Gecők utcája: Pap utcája: Suvadás utca* U. Csobotfalva és Csíksomlyó határát jelzi. Valamikor Gecző nevű családok laktak itt. 15. *Csomortáni út* Ú. Csíksomortán fele visz. 16. *Fösső Váták: Küsső Váták: Váták Úsz.* 17. *Gecő Tamás kérészfája* Ke. 18. *Harangozóház É.* 19. *6. Sz. Általános Iskola [-] Iskola É.* 20. *Jakab János: Jakab János dombja: Jakab János hágója Úsz.* Az egykor a dombon lakó személyről. 21. *Kántor-kert* gy. Egyházi birtok, amelyet használojáról neveztek el. 22. *Kérészt: Kérészfa* Ke. 23. *Kultúr É.* 24. *Ódal-kert: Orbán Véro kertje* ke 25. *Papilak: Plébánia É.* 26. *Papkert: Pap kertje* sz. 27. *Szént Pétér: Szént Pétér templom: Szént Pétér temploma: Templom É.* 28. *Szént Pétér dombja: Szént Pétér-hégy* D. 29. *Temető* Te. 30. *Temető út: Temető utca: Temető útja* U. 31. *Váták: Āsó Váták: Besső Váták; Fösső Váták: Küsső Váták Úsz.* 32. *Váták kérészfája* Ke. I. *Agyagfala: Agyagfalva* Fr. 33. *Antalnál: Cifra utca: Sár utca.* Egykori lakosa keresztnevével, mai lakosa ragadványnevével. 34. *Salamonok utcája* U. Lakosairól.

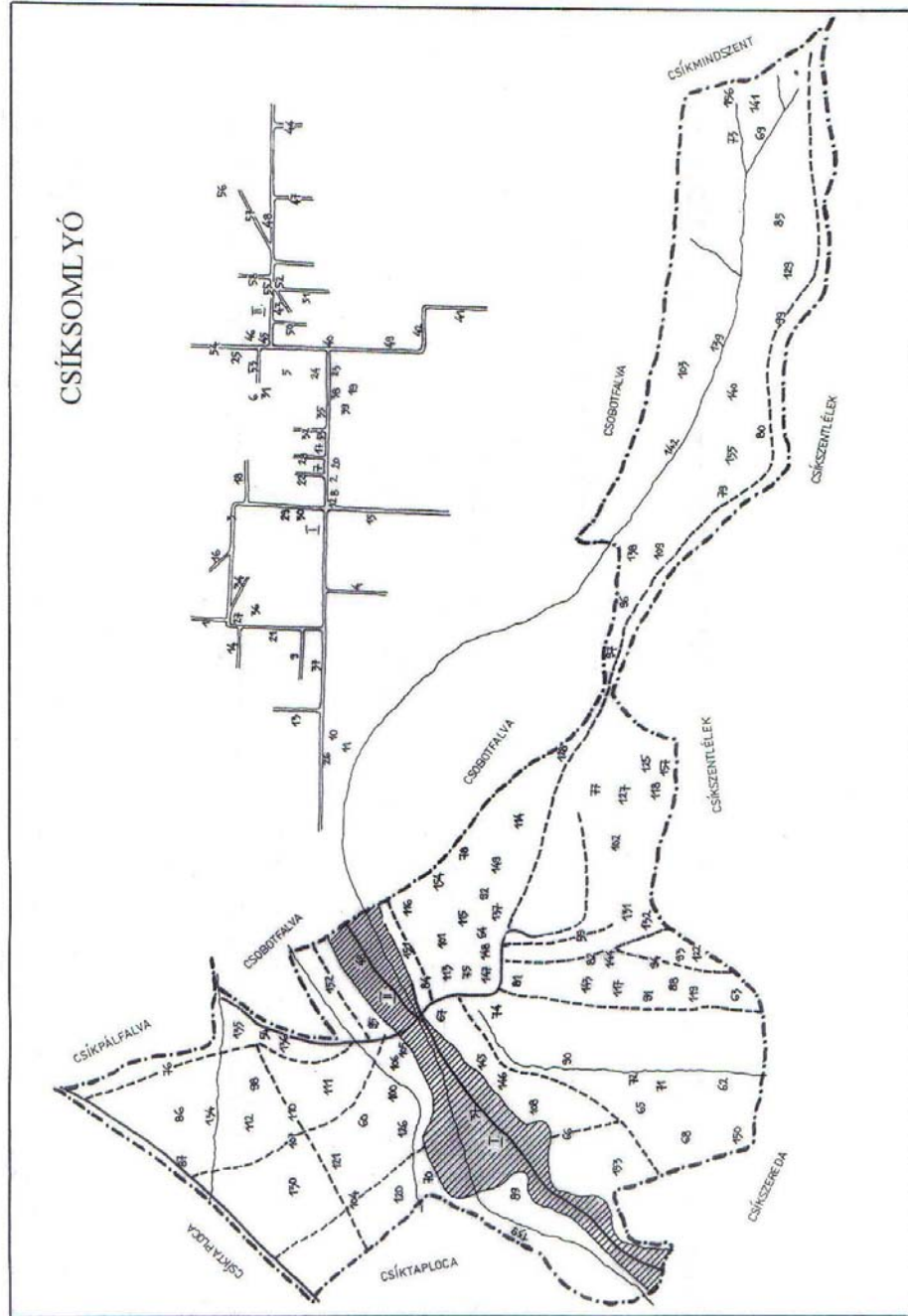
35. *Ágozat töve* e, k. 36. *Agyagas-gödör* sz. Régen az asszonyok innen vitték a kékagyagot a meszeléshez. 37. *Árok* P. 38. *Āsó-Mocsár: Mocsár* k. 39. *Āsó-Sáros-vögy: Kicsi-Sáros-vögy* e. 40. *Āsó-Vágás-víz: Kicsi-Vágás-víz: Vágás-víz* Psz, k. 41. *Bál-mező: Belmező: Bélmező* k. 42. *Besső-kert* l. 43. *Bérnát kútja* F. Ragadványnevével. 44. *Bikakert* e, k. Régen erről a birtokról látták el az apaállatokat szénával. 45. *Bolondok ódala: Bolondos* k. Bolondnak tartották azt, aki ezt a nagyon meredek oldalt megkaszálta. 46. *Bolondok teteje* k. 47. *Borbát kertje: Borbátok kertje* k. 48. *Borsó-bérc* k. 49. *Borvíz: Nagy-mocsári-borvíz* F. 50. *Borzos-kút* F. Kihaló név. 51. *Bükk: Bükk hegye: Somjó hegye* e. 52. *Bükk ajja: Bükk széle: Somjó ajja* k, sz. 53. *Bükk eleje* e. 54. *Cigán-kút* F, e. 55. *Csöre: Csöre-hegy* e. 56. *Csöre ajja* e. 57. *Csöre-ajji út: Forésztér út* Ú. 58. *Csöre-farok* sz. 59. *Csörékés* k, l. 60. *Csörékés ajja* sz. 61. *Csöre-ódal* e. 62. *Csöre-patak: Csobotfalvi-patak: Kerek-eger pataka: Patak* P. 63. *Csöre-tető* e. 64. *Csiszér Elek csapása* e. 65. *Csiszér Elek kútja* F, e. 66. *Csókás-kút* F, e. 67. *Csorda út* Ú. A csorda ezen az úton jár ki a legelőre. 68. *Déllő* l. 69. *Disznyóásás ajja* l. A vaddisznók mindig összetúrják ezt a helyet. 70. *Döggert* k, sz. 71. *Égött-sarok* e. Egyesek szerint az erdő leégett itt valamikor, mások szerint pedig ez az erdő rész mindig füstöl. 72. *Erdő-szád: Erdő száda* k, sz. 73. *Falukert* k. 74. *Falu mejjéke* k, sz. 75. *Fejéragyag* sz. 76. *Fekete kérészt: Fekete kérészfa* Ke, k, sz. 77. *Fösső-Sáros-vögy: Nagy-Sáros-vögy* e. 78. *Fösső-Vágás-víz: Nagy-Vágás-víz: Vágás-víz* Psz, k. 79. *Fingos-borvíz* F. 80. *Forésztér út* Ú. 81. *Füvenbánya* B. Régen innen vitték a fővenyt. 82. *Gécemáni-kert: Gecsemányi-kert* k. 83. *Gyertyános* k, sz. 84. *Gyertyános ajja* k. 85. *Gyertyános gödre* k. Hátárgödör Csobotfalva és Csíksomlyó között. 86. *Hajtován* l. 87. *Halgató-domb* l. A helyi hagyomány szerint régen itt hallgatták az eltévedt állatok külűjét. 88. *Halgató-domb teteje* l. 89. *Hármashatár* D. Csobotfalva, Csíksomlyó és Fitód határainak találkozási pontja. 90. *Határpást* sz. 91. *Havas út* Ú, sz. 92. *Hégyés-kert* k, sz. Az alakjáról nevezték el. 93. *Hideg-kút* F, k, sz. 94. *Hideg-kút ajja* k. 95. *Hijászój: Hijászój gödre* sz. 96.

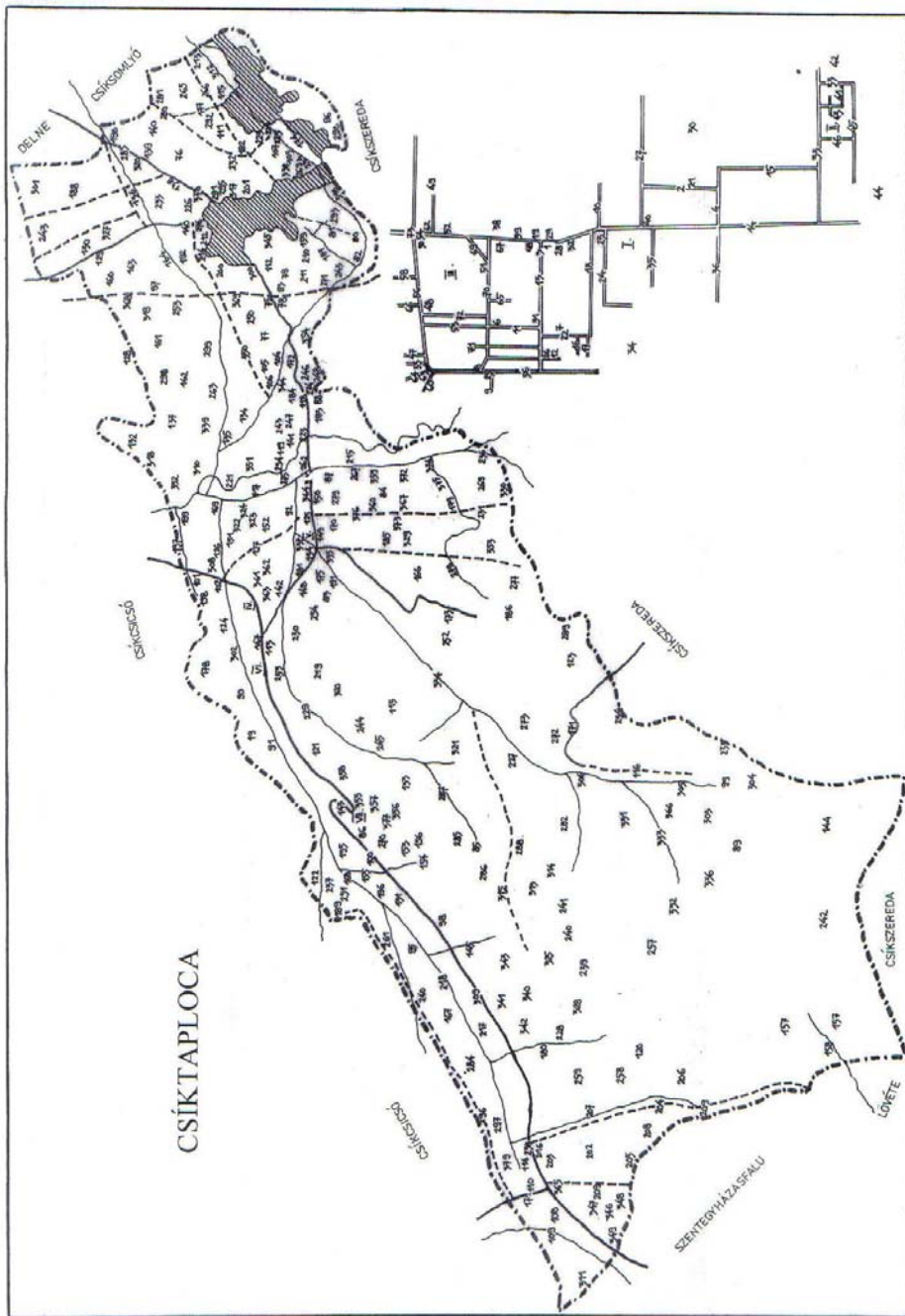
Hijaszoj árka P. 97. *Homlok* I, sz. 98. *Hugyo-vápa: Hugyos-vápa* sz. 99. *Izra-fürdő: Közep-bükk-fürdő* É. Hajdani fürdőhely, ahol valamikor Lakatos Izra, csíksomlyói tanár hóolvadáskor már fürdőzött. 100. *Kánásor* e, k. 101. *Kánásor árka* P. 102. *Kánásor árnyéka* e, k. 103. *Kánásori-kerték* k. A Besső-, Közepső- és Küsső-kert összefoglaló neve. 104. *Kánásori-kút* F. 105. *Kánásor teteje* k. 106. *Kánásor útja* Ú. 107. *Kánásor verőfénye* e, k. 108. *Kerek-eger* k. 109. *Kicsi-bükk: Kis-Somjó* e. 110. *Kicsi-vőgy* e, I. 111. *Kósa-kert* k. 112. *Kósa vontatója* e. Tulajdonosáról. 113. *Körtefáknál* k, sz. 114. *Kőszür* k. 115. *Közep-bükk* e. 116. *Közepső-kert* k. 117. *Községitók: Tók* k. Kenderáztató tavak helye. 118. *Küsső-kert* k. 119. *Lok* sz. 120. *Lok útja* Ú. 121. *Lucsos* e, k. 122. *Lucsos ajja* e. 123. *Magyarós* e. 124. *Magyarós-árnyék* e. 125. *Magyarós feje* e. 126. *Magyarósi-vállu* V, F. 127. *Magyarós ódala* e. 128. *Magyarós-verőfény* e. 129. *Malomkert: Sár utca kert* k, sz. 130. *Mányir* sz. 131. *Mányir teteje* sz. 132. *Mocsár: Ásó-Mocsár; Fösső-Mocsár* k. 133. *Mocsár-széjj* k. 134. *Nagy-bükk: Nagy-Somjó* e. 135. *Nagy-kert* k. 136. *Nagy-kút* F. 137. *Nagy-mocsár: Mocsár* k. 138. *Nagy-mocsár háta* k. 139. *Omlás* sz. 140. *Orbán Elek kérészfája: Zsandár-kérészt* Ke. Állítója nevével, illetve ragadványnevével. 141. *Ördögös-tó* k, sz. 142. *Őzetestő* É. 143. *Pérszélés* I. 144. *Péter János csutakossa* e. 145. *Somjó pataka* P, k. 146. *Szajván* É. Istálló. 147. *Szajvánoknál* k. 148. *Száraz-vőgy* e. 149. *Száraz-vőgy ajja* k. 150. *Száraz-vőgy árka* P. 151. *Száraz-vőgy teteje* e. 152. *Szénégető* e. 153. *Szénégető ódala* e. 154. *Szént Péter ajja: Szént Péter árnyéka* sz. 155. *Tász kútja* F, e. 156. *Temető útja* Ú. 157. *Terhelő* e. 158. *Terhelői-válluk* V, F. 159. *Terhelő pataka* P. 160. *Ülőfarok* sz. 161. *Vágás-víz: Ásó-Vágás-víz; Fösső-Vágás-víz; Kicsi-Vágás-víz; Nagy-Vágás-víz* Psz, k. 162. *Válluk* V, F. 163. *Veteményfödek* sz. 164. *Vizes-vőgy* e. 165. *Vizes-vőgy ajja* k. 166. *Vizes-vőgy árka* P. 167. *Vizes-vőgy teteje* e. 168. *Zsidó erdeje* e.

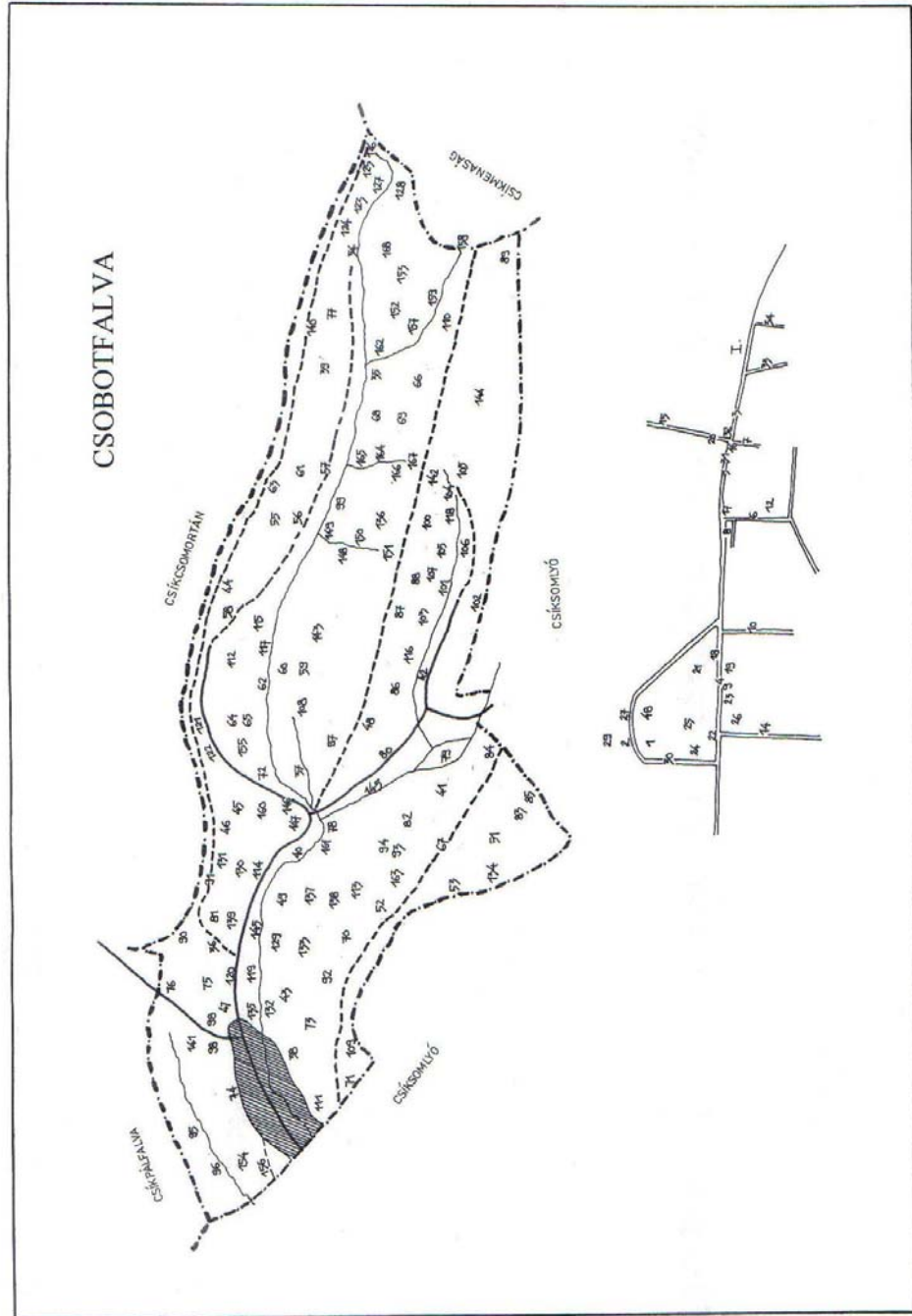
169. *Bálint sorka* I. 170. *Galamb halma* e, I. 171. *Gyepéce* e, I. 172. *Hideg-kút* F, I. 173. *Kényer-rész* I. 174. *Kerek-kút* F. 175. *Medvés* e. 176. *Medvés pataka* P. 177. *Szellő* e, I.

Adatközlők: Burján Antal 1922 (ny. fm.), Ferencz Brigitta 1905 (htb.), Gecző Gábor 1921 (ny. fm.), Molnár Matild 1919 (ny. fm.), Molnár Vince 1941 (m.), Petres András 1927 (er.), Xántusz Lajos 1927 (ny. fm.).

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

A KOLOZS MEGYEI MÉSZKŐ HELYNEVEI

Mészkö (román neve *Cheia*) az Aranyos folyó bal partján, a Tordai-hasadék szomszédságában fekvő aranyosszéki település. Az első írásos feljegyzése a pápai tizedjegyzékből való – 1332–37: *Mezko*. A helység magyar neve a magyar *mészkö* közsézből származik. Határa nagy kiterjedésű; magába foglalja három elpusztult középkori település – Igrice, Kerekegyháza, Pardé – határának nagyrészét. Délen az Aranyos folyó, északon a Tordai-hasadék mészkősziklái és a hasadékban folyó Hesdát pataka határolja. A helység régi román neve a magyarból származó *Mischiu* volt, a mai *Cheia* nevét a hatalomváltás után hivatali úton kapta; értelme 'szoros'.

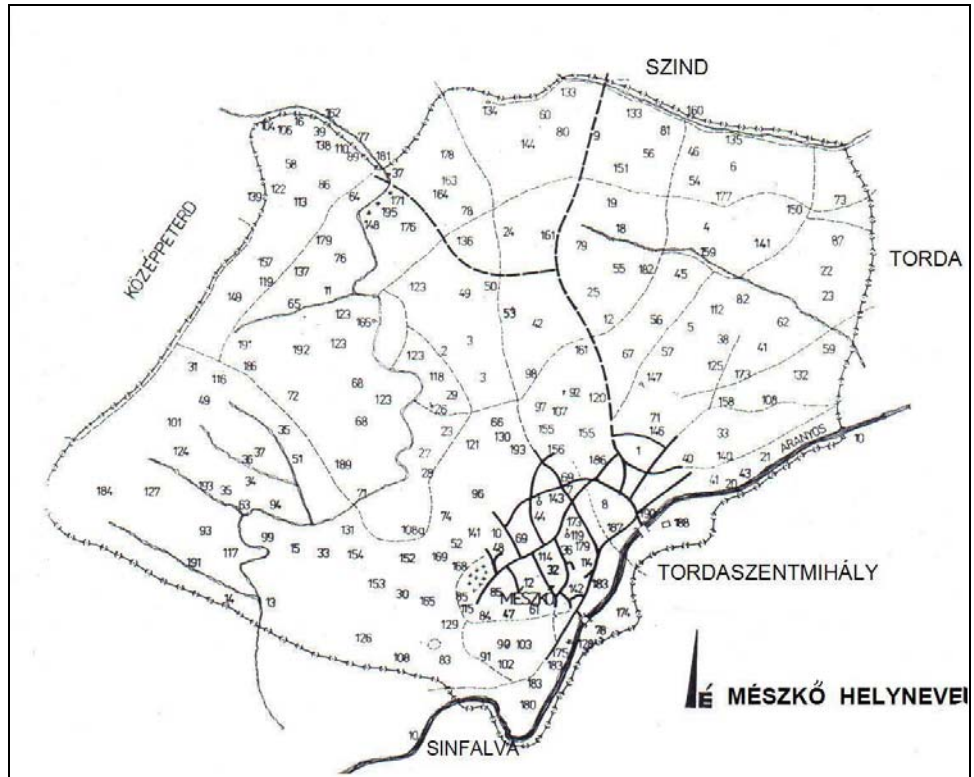
A mai helynévanyag gyűjtését 2007 tavaszán fejeztem be. Történeti helynevekre vonatkozó adatokat lásd: *Torda-Aranyos megye*. Szabó T. Attila kéziratos gyűjtéséből közlésezi Hajdú Mihály, Buboly Magdolna és Sebestyén Zsolt. Bp., 2004. 137–8. Az adatok előtti sorszám azonos a mellékelt térképlap helymegjelölő számaival. A sorszám után a magyar, majd nagyköjtőjel után – ha van – a román nyelvi adatok következnek, zárójelben megjelölöm a szokásos rövidítésekkel (pl. gyü = gyümölcsös, sz = szántó, k = kaszáló, e = erdő, szö = szőlő, l = legelő) a határrész mezőgazdasági hasznosítását.

1. *Agyagas~Agyagasmál – Aghiagoșu* (gyü, szö). 2. *Alájáróba* (mezsgye). 3. *Alájáró-láb* (sz). 4. *Alsó-Bércódal – Fața Dosului* (sz, k). 5. *Alsó-Émező 'éhmező' – Imzeu de Jos* (sz). 6. *Alsó-Észak – Dosu de Jos* (sz). 7. *Alsó-Forduló* (a falu déli határában lévő szántók összefoglaló neve). 8. *Alszeg – Joseni* (a falu déli, az Aranyos felé eső része). 9. *Alsó-Pardé – Pardeu de Jos* (sz). 10. *Aranyas – Arieș* (folyó). 11. *Arsurj – Arsuri* (felperzselt hely). 12. *Átol – Atolba* (sz, a hagyomány szerint itt település volt, Atultelek és Pardéfalva lakosai, e falvak pusztulása után, itt alapították Mészkö). 13. *Bábavár – Băbăoara* (l, fenyves fennsík, Orbán Balázs szerint itt földvár lehetett). 14. *Bábavár megett* (l, erdős rész). 15. *Bábavár ódala – Coasta Băbăoarii*. 16. *Bajka vára ~ Balika vára ~ Balika barlangja ~ Nagy-Balika-barlang ~ Bajika juka – Cetatea lui Balica* (barlang a Tordai-hasadék két oldalán; a szájhagyomány szerint Balika rablólovag volt, mások szerint Rákóczi kapitánya, és az övé volt ez a várra erősített két barlang, melyet a Hesdát vize választ szét; Mészkö határához csak a Nagy-Balika-barlang tartozik). 17. *Bánya – Baia* (felhagyott kőbánya). 18. *Bércódal – Fața Dosului* (sz). 19. *Bércetető – Deasupra Dosului*. 20. *Berek – Bercu* (ma inkább zöldséges). 21. *Berekódal – Coasta Bercului* (sz). 22. *Bika gödre – Groapa Taurului*. 23. *Bikarét – Bicarât* (rét, kaszáló, szakadékos hely). 24. *Bocskorrét – Bocicorât* (k, állításuk szerint egy pár bocskorért vették meg e területet). 25. *Borzás – Borzaș* (k). 26. *Büdeskút – Bidășcut* (forrás és a környékén lévő szántók). 27. *Büdeskút alatt – Su Bidășcut* (l). 28. *Büdeskút lábja – Labu din Bidășcut* (l, k, sz). 29. *Büdeskút-tető* (sz). 30. *Cibre ~ Cibre-hegy – Țibre* (l). 31. *Cigla – Țigla* (tölgyerdő, k). 32. *Cinterem – Țintirim* (templomudvar, templomkert). 33. *Csókás – Ciocaș* (szakadékos terület). 34. *Csuma – Ciuma* (l). 35. *Csuma ódala – Coasta lui Ciuma* (l). 36. *Csuma pataka – Pârău lui Ciuma* (ér). 37. *Csurgó – Ciurgău* (forrás a Tordai-hasadékban). 38. *Dacó tója – Țău lui Dațo* (kis tó). 39. *Danila tava – Țău lui Dănilă* (a Hesdát patakának kiszélesedő része a Tordai-hasadékban). 40. *Dönuc kútja – Fântâna lui Dănuț* (forrás, kút). 41. *Dindár gödre – Groapa lui Dindar* (k, l). 42. *Dobogó – Dobăgău* (sz, k, meredek hely). 43. *Egyház berke – Bârcu bisericii* (a Berek része, zöldséges, k). 44. *Egyház dombja –*

Dâmbu bisericii (a templom dombja házakkal). 45. *Émező – Imezeu* (az Alsó- és Felső Éhmező közös neve, sz). 46. *Észak – Dos* (sz, k). 47. *Falu helye – Locu Satului* (belterület, az iskola épülete van itt, régebben kert volt). 48. *Falu kúttya – Fântâna Satului* (kút a templom közelében). 49. *Farkas-erdő – Pădurea Lupilor* (e, sz). 50. *Farkas-őr – Dealu Lupilor* (sz, k). 51. *Farkas pataka – Pârâu Lupilor* (ér). 52. *Fejérkő – Pietrile ale Albe* (kőbánya, alabástrom sziklák). 53. *Fejsze-kút*. 54. *Felső-Bérc – Bârțu de Sus* (k, l). 55. *Felső-Émező – Imezeu de Sus* (sz). 56. *Felső-Észak – Dosu de Sus* (sz). 57. *Felső-Forduló* (sz, k). 58. *Felső-Gödrek – Gropiile de Sus* (k, l). 59. *Felső-pad – Podireu de Sus* (sz, k). 60. *Felső-Pardé – Pardeu de Sus* (sz, elpusztult falu helye). 61. *Felszeg – Suseni* (fr). 62. *Feneketlen-tó – Tău fără Fund* (az 1940-es földcsuszamláskor keletkezett kis tó). 63. *Fenyves – Dincoace de Băbăoară* (e). 64. *Fenyves – Pădure de Brad* (e). 65. *Feredő pataka – Ferede* (patak). 66. *Gaztető – Deal* (l, köves, gyenge föld). 67. *Gödrek – Gropiile* (l). 68. *Gróza kúttya – Fântâna lui Groza* (kút). 68/a. *Gyárfás ódala – Coasta lui Ghiarfaș* (sziklás, meredek határrész). 69. *Gyerán dombja – Dâmbu lui Gheran* (a temető és a templom közötti domb kertekkel, házakkal). 70. *Gyerán pusztája – Pusta lui Gheran* (k, l). 71. *Gyöngyes – Ghengheș* (sz, itt volt a tsz. központja). 72. *Hágó – Hagău*. 73. *Halmak köze* (k). 74. *Hamlaló – Hămlălău* (meredek, köves kecskelegelő). 75. *Hegyeskő – Pietra Ascuțită* (sz, k). 76. *Hesdát – Hășdat* (e). 77. *Hesdát pataka – Hășdat ~ Pârâu Hășdat* (patak, az Aranyos mellékvize). 78. *Híd ~ Fahíd* (az Aranyos lebontott fahídjának helye). 79. *Horgas – Horgaș* (sz). 80. *Hosszú – Hosuba* (sz). 81. *Hosszú-Pardé* (sz). 82. *Hucu tója – Tău lui Huțu* (sz, kis tó). 83. *Hurka-juk ~ Juk – Gaură* (földvájat a Koptánál, eső idején ide húzódnak be az emberek). 84. *Iszájik kertye – Grădina lui Isaic* (kert a belterületen). 85. *Jobbágy-kert* (a temető előtti kert a belterületen). 86. *Kaluger-ódal – Coasta Călugărilor* (köves oldal, itt jártak le a kalugyerek vízért; a kis monostor az 1848-as időkben pusztult el). 87. *Kapus – Căpuș* (rét). 88. *Kék-ódal – Coasta Vânăta* (e). 89. *Kéményseprő-barlang – Peștera Hornarului* (barlang a Tordai-hasadék sziklafalában, itt járt szerencsétlenül egy kéményseprő). 90. *Kepejes ~ Képejes ~ Kepes – Chepeieș* (sz, k, szö). 91. *Kepes alatt – Sub Chepeș* (l). 92. *Kereszt – La Cruce* (sz, régen egyházi birtok volt). 93. *Kerpenyes – Cărpiniș 'gyertyános'* (l). 94. *Kis-Csuma – Ciuma Mică* (e). 95. *Kis-Gödrek – Gropiile Mici* (k, l). 96. *Kishegy – Dealu Mic* (sz, k). 97. *Kiskő – Pietra Mică* (sz, k). 98. *Kiskő-tető – Deasupra Pietrii Mici* (sz, l). 99. *Kis Marci kertye – Grădina lui Chiș Marții* (l). 100. *Kis-Somos – Șomoșu Mic* (l). 101. *Kis-Szénmező* (e). 102. *Kopta – Coptă* (zöldséges). 103. *Kopta-ódal* (e). 104. *Kőkapu ~ Balika csüre – Poarta de Piatră* (beomlott barlang kapuszerű maradványa). 105. *Kőmál – Chemal* (szö, gyü). 106. *Könyom – Cheveș ~ Pietros* (szö, gyü). 108. *Közep-pad – Podireu de Mijloc* (rét). 109. *Középső-Forduló* (sz, k). 109/a. *Kréászta – Creastă* (oldal). 110. *Lábasjuk ~ Oszlopos-barlang* (a Tordai-hasadék egyik nagyobb barlangja). 111. *Lejáró – Poderei* (sz). 112. *Magyaros – Măgheruș* (bokros határrész). 113. *Magyarós – Măgheruș* (e). 114. *Magyar templom – Biserica ungiurească* (unitárius templom). 115. *Maksai szőleje – Jiia lui Mașai* (szö). 116. *Malamkő* (e). 117. *Mán-csere* (e). 118. *Marci Zsuzsa kertye – Grădina lui Marți Juja*. 119/a. *Mester kúttya* (régii kút a volt tanítói lakás előtt). 119. *Mészkői erdő – Pădurea Mischiului* (nagy erdőség, a Peres-erdő is része). 120. *Mészkői út – Drumu Mischiului ~ Drumu Teii* (a falun átvezető út a Tordai-hasadék felé). 121. *Mojna – Moina* (felturkált, kis bányákkal tarkított terület). 122. *Monaszterium – Mănăstire* (1848 előtti fatemplom és ortodox szerzeteslak, az 1848-as forradalomkor leégett). 123. *Muntye* –

Munte (sziklás hzgyvonulat, mely átszeli Mészkpő határának nyugati részét). 124. *Nagy-Csuma – Ciuma Mare* (e). 125. *Nagy-Gödrek – Gropiile Mari* (k, l). 126. *Nagy-Somos – Şomoşu Mare* (l). 127. *Nagy-Szénamező* (e). 128. *Négykövű malom ~ Vána malma – Moara lui Vana* (malom, ma már nem működik). 129. *Nyitrai kútya – Fântâna lui Nitrai* (kút a Szőke-málban). 130. *Omlás ~ Szakadás – Rupturi* (szakadék a falu felett alabástrom sziklával). 131. *Ökörszardó* (a Szardó nevű erdőnek egy része). 132. *Pad – Podereie* (sz, k). 133. *Pardé – Pardei* (e, k, l, elpusztult falu helye). 134. *Pardé forrása – Izvoru din Pardei* (forrás). 135. *Pardé pataka – Pârâu Pardeului* (ér). 136. *Peduricse – Pădirice* (mogyorós, fiatal erdő). 137. *Peres-erdő* (a Mészköi-erdő része, tulajdonjogáért Mészkö és Torda huzamosan pereskedett). 138. *Pestyere ~ Kecskébarlang ~ Kecskujuk – Peştere ~ Peştera Caprelor* (barlang a Tordai-hasadékban). 139. *Peterdi-határ* (a szomszédos Peterd határa). 140. *Porond ~ Porondos – Prundiş* (a Csókás alatti sz, k). 141. *Pusztá – Pustă* (zöldeges, gy). 141/a. *Rakattás – Răţicioare* (k, l). 142. *Régi híd – Podu vechi* (e hidat az árvíz megrongálta, és 2005-ben lebontották). 143. *Román templom – Biserica românească* (a két világháború között a fatemplom helyén épült újabb templom). 144. *Rövid-Pardé ~ Kurta-Pardé – Pardeu Scurt* (sz, k). 145. *Sinfalvi-határ* (sz, k). 146. *Sós ~ Sós mál* (sző, gyü). 147. *Sóskút ~ Şoşcut* (forrás és a körülötte lévő szántók). 148. *Styéfán malma – Moara lui Ştefan* (felhagyott malom). 149. *Szakadás – Rupturi* (szakadék). 150. *Szakadások – Rupturi* (az 1940-ben, az árvíz és a földcsuszamlások után keletkezett szakadékok). 151. *Száraz-patak – Sarazpotoc* (sz, k). 152. *Szardó – Sardău* (l). 153. *Szardó lapassa* (l). 154. *Szardó ódala – Coasta Sardăului*. 155. *Szarvas – Sarvaş* (sző). 156. *Szarvas alatt – La Strungă* (l, a karámok helyei). 157. *Szék erdeje* (e). 158. *Szélső-pad* (l). 159. *Szentlélek pataka* (p). 160. *Szindi-határ* (összefoglaló név). 161. *Szindi út – Drumu Sândului* (út). 162. *Szindi-vőgy* (l). 163. *Szőkedomb – Săche Dâmb ~ Dealu Alb* (sz). 164. *Szőkedomb ódala* (sz). 165. *Szőkemál – Săchemal* (sző, gü). 165/a. *Szürkekő~Szürkekő-tető*. 166. *Tekenyős – Techeniş* (e). 167. *Tekenyőskő* (szikla a Tekenyős erdőben). 168. *Temető – Temeteu* (az egymás melletti magyar és román temető a falu szélén). 169. *Tilalmas – Contenit* (l). 170. *Tízhold szere ~ Tizhold* (sz, k). 171. *Tófil malma – Moara lui Tofil* (felhagyott malom, az egyházé volt, majd Pop Teofil vette meg). 172. *Tordai-hasadék – Cheia ~ Cheile Turzii* (sziklaszoros). 173. *Tordai út – Drumu Turzii* (Tordára vezető út). 174. *Túl a vizen – Peste Apă* (sz, zöldeges). 175. *Túros-ódal – Dâmbu lui Turoş* (fr a magyar templom mellett). 176. *Tyéja – Cheia* (k, l a Tordai-hasadék bejáratánál). 177. *Urak útya – Drumu Domnilor* (út a faluban). 178. *Vágottkő – Piatra Tăiată* (sz). 179. *Vak-Szénamező ~ Csere-Szénamező* (e). 180. *Vána berke – Bercu lui Vana* (berek). 181. *Vápa – Vapa* (e). 182. *Végláb – Veglab* (sz). 183. *Vicinális – Drumu Vişinal* (út a falu alatt). 184. *Vigyázz domb (!) – Straja* (k, l). 185. *Viktor malma – Moara lui Victor* (rombadólt malom). 186. *Eger pataka – Pârăul Arinii* (p). 187. *Régi bányá – Baia veche* (felhagyott kőbánya). 188. *Moruná – Moruna* (l, e). 189. *Aron pataka – Pârăul lui Aron* (p.).

JANITSEK JENŐ

SZEMLE

BALÁZS IMRE JÓZSEF, **Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban.** Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2006. 320 lap.

A könyv a szerző három évvel korábban megvédett doktori értekezésének némi kiegészítéssel közreadott szövegét tartalmazza. Bevezetőjében mindjárt a szerző arra hívja fel a figyelmet – Kulcsár Szabó Zoltánt idézve –, hogy az avantgárd „befogadási akadályai [...] nem teljesen függetlenek az izmusok önértelmezéseinek, programjainak kétes teljesítményétől“. Ami annyit jelent, hogy szükségesnek látszik különbséget tenni elméleti szövegek és műalkotások, programok és életművek között. Ebből pedig az a fontos irodalomtörténeti felismerés vonható le, hogy az elméleti nézőpontok olykor heves vitája nem feltétlenül szünteti meg maguknak a műalkotásoknak a kapcsolódási pontjait, más szóval az avantgárd nem csupán az újítás és szakítás logikája mentén írható le az utókor perspektívájából. További fontos tétele a könyvnek, hogy Balázs elfogadja – Deréky Pál és mások nyomán – az avantgárd korszakhatáraként az 1930-as évet: „a magyar avantgárd mozgalmi, ’irányzati’ szakasza ezzel az évvel lényegében lezárul, a jelentősebb avantgárd folyóiratok, intézmények is megszűnnek“ (6–9). Úgy véli, Erdélyre nézve is érvényes ez a behatárolás.

„A harmincas évekre, úgy tűnik, bizonyos értelemben Gaál Gábor és a helikonisták egyaránt megtalálni vélték az Emberiség szótárát, az őket kifejező ’tökéletes nyelvet’ – egyfelől az osztályharcos tartalmakat minél adekvátabban megjelenítő, leegyszerűsödött nyelvben, másrészt a transzszilvanista helyzetértelmező irodalom térbeli és időbeli sajátosságokat, alapkonfliktusokat szimbolikus áttételekkel megjelenítő nyelvében. Ezekben a diskurzusokban az avantgárdnak (másfajta ’művészi akarása’ folytán) nem jutott már hely, s így egy lezárt korszak részeként tekintettek rá, elfedve azoknak az intézményeknek a nyomait is, amelyek a húszas évek első felében teret biztosítottak számára“ (75).

Könyve harmadik fejezetének végén (*Az erdélyi avantgárd irodalom recepciótörténeti sajátosságai*), a Gaál Gábor és a Korunk viszonya az avantgárdhoz című alfejezetben ezekkel a szavakkal foglalja össze Balázs Imre József a folyóirat főszerkesztőjének a korszak erdélyi irodalomszemléletére általánosan is jellemző pozícióját az avantgárddal kapcsolatban. Úgy hangzik ez a megállapítás, mint egy jól kezdődő történet nem túl szerencsés lezárása. Exponálja ugyanakkor a könyv alapkérdését: milyen terjedelmű és milyen súlyú ez a történet, miként állítható össze és értelmezhető események és művek olyan sorozatából, amely első látásra az irodalom és a művészetek egyik legfontosabb XX. századi fejleményének részleges, töredezett, ellentmondásos jelenlétét sugallja irodalmunkban?

Kétségtelen, hogy az európai avantgárd mozgalmak viharos, eseményekben gazdag képet mutatnak a nemcsak a század tízes és húszas éveiben, de még 1930 után is. Ha a szürrealizmust nézzük, a Littérature című folyóirat második folyamának

megindítása 1922-ben, Breton és Tzara szakítása ugyanabban az évben, a szürrealizmus első kiáltványának közzététele 1924-ben és Aragon, Éluard, Soupault, Benjamin Péret után olyan új tagok csatlakozása a mozgalomhoz, mint Artaud, Ernst, Queneau, Masson, Miró, Leiris, 1925-ben a kommunista mozgalomhoz közelálló Clarté csoportozóhoz való közeledés, 1926-ban Soupault kiválása, 1927-ben Breton, Aragon, Éluard, Péret csatlakozása a kommunista párthoz, 1930-ban a *Surréalisme au service de la révolution* első számának megjelenése, 1931-ben a csoportos belépés a Forradalmár Írók és Művészek Egyesületébe, 1932-ben az „Aragon-ügy“, 1933-ban Breton kizárása a kommunista pártból – és folytathatnám a fordulatokban bővelkedő történet taglalását végig a század negyedik-ötödik évtizedében is, beleértve a moszkvai pereket elítélő állásfoglalást 1937-ben vagy Breton, Ernst és Masson 1941-es amerikai útját követően a V. V. V. című folyóirat megjelentetését New York-ban. És e képhez, hogy teljes legyen, hozzá kellene vennünk a felsorolt és az itt meg nem nevezett írók és művészek mindazon alkotásainak címét, amelyek olykor fontos, sőt korszakjelző dátumai a század irodalmi, képzőművészeti, színház- vagy film-történetének.¹

Ha ellenben az orosz-szovjet avantgárd felé tekintünk, ott már összetettebb kép fogad. Mindenekelőtt azért, mert a húszas évek forrongását a hatalom egy idő után megfékezi, korlátozza, fokozatosan visszaszorítja.

A Korunk első száma Szemle-rovatában ismerteti Lunacsarszkij közoktatásügyi népbiztosnak a szovjet oktatás és kultúra helyzetéről a *Neue Rundschau* hasábjain megjelent írását. A „tisztá művészet“ hívei – írja többek között – „ellenséget éreztek a forradalomban“, és a rendszer sem bennük látta a neki megfelelő művészetet, noha nem is üldözte őket. Van azonban a művészetnek egy másik iránya, amely együtt halad a forradalommal: „A forradalom kezdetén egy nagyjelentőségű mozgalom indult, és ehhez csatlakoztak összes baloldali művészeink, a futuristák, szuprematisták stb. Ez a talentumokban bővelkedő kör új teóriát teremtett, amelynek számos híve van ma is. Ez a teória azt hirdeti, hogy a művészet, mint ideológiai forma, régen elavult már, illetőleg, hogy az ún. képzőművészetekkel szembenáll a valóságos produkció, és hogy a jövőben a művész helyét a mérnök fogja elfoglalni, aki a tárgyaknak zárt és céltudatos formát kölcsönöz.“ Hozzáteszi: a népbiztoság nem kíván beavatkozni „az egyes irányok harcába“, de számít arra, hogy a forradalom szempontjából „adequát művészet“ mind jobban érvényesül. Az irodalmi iskolákról szólva Lunacsarszkij külön kitér az avantgárd költők csoportjára: „Jellegzetes szerep jutott irodalmunkban a futuristáknak, jobban mondva a volt futuristáknak, akik között a legjelentősebb költőnek Majakovszki, Trebjakovszki és Aszev látszik. Ezeknek művei az utóbbi időben erősen forradalmiak, sőt agitálók, és úgy látszik, megtalálták a forradalmi művek radikális és virtuóz formáját.“²

Ha megnézzük az orosz futuristák 1918-as Dekrétumát a művészetek demokratizálásáról („A mai naptól kezdve, a cári rendszer megsemmisítésével egyidejűleg MEGSZÜNİK az az állapot, amikor a MŰVÉSZET az emberi génusz kamráiban és csűrjeiben – a palotákban, a galériákban, a könyvtárakban és színházakban – ÉLT. [...] A festők és írók kötelesek azonnal festékesvödört ragadni, és művészetük eszközeivel díszíteni, átrajzolni a városok, pályaudvarok arcukat, valamint a szüntelenül rohanó vasútikocsi-csordák minden oldalát.“), a konstruktivisták 1922-ben megjelent

¹ Béhar, Henri-Carasson, Michel (szerk.), *Le Surréalisme*. Librairie Générale Française. Paris, 1984. 467–76.

² *Kultúra és művészet Új-Oroszországban*. In : Korunk 1926/1. 65–9.

kiáltványát, amely anakronizmusnak minősíti a dadaizmust, és saját feladatát az „építés“-ben, „új dolgok teremtésében“ jelöli meg, a LEF – Baloldali Front – 1923-ból származó programját („A futurizmus a művészetek baloldali frontja lett. [...] A LEF kötelessége, hogy egységbe foglalja a baloldali erőket. A LEF kötelessége, hogy felülvizsgálja sorait, lerázva a hozzátapadt múltat. A LEF kötelessége, hogy egységes arcvonalat teremtsen az ósdi épület felrobbantására, az új kultúra birtoklását célzó küzdelemre.“), s ha nyomon követjük az egymást felváltó, egymással vitázó csoportok, iskolák, műhelyek alakulását azokig a politikai dokumentumokig, amelyek az irodalmi és művészeti élet hatalmi szóval történő szabályozását dokumentálják (ezek egyike az 1932 áprilisi központi bizottsági határozat: „Feloszlatandók a proletárirók egyesületei [...], egyesíteni kell az összes írókat, akik a szovjehatalom mellett állnak, és akik a szocialista építésben igyekeznek részt venni egy kommunista frakcióval bíró egységes Szovjet Írószövetségben“),³ akkor kirajzolódik előttünk az a rendkívül dinamikus erőter, amelyben egyfelől az irodalmi és művészeti törekvések tulajdon törvényszerűségeik szerint, autonóm módon alakulnak, másfelől viszont részei azoknak a politikai folyamatoknak, amelyek saját logikájuk szerint bánnak vagy éppenséggel elbánnak velük.

Történelmi háttérként érdemes lehet a francia és az orosz-szovjet avantgárd példájára emlékeztetni. Lemérhető ugyanis rajtuk az irányulások olykor radikális tartalmi különbsége. Míg a francia – valójában nemzetközi – dadaizmus, majd szurrealizmus elsődlegesen romboló, szubverzív, korlátokat ledöntő tendenciájú, addig az orosz-szovjet avantgárd főuramai főként a konstruktív akarat és a forradalmi cselekvéssel szolidáris művészet programjával teljesednek ki – és kényszerülnek meghátrálásra a politikai hatalom szorításában. Az sem mellékes továbbá, hogy az avantgárd mozgalmak sűrűsége egyenes arányban áll azokkal a társadalmi konvulziókkal, amelyek ilyen vagy olyan irányban kilendítik a szellemi élet szereplőit a modernség bevett pályáiról, hogy merőben új irányba tereljék a művészi kreativitást. Róma és Párizs, Pétervár és Berlin – azért nem véletlen, hogy épp ezek lettek az avantgárdnak otthont adó fővárosok, mert ott valósult meg a művészi tapasztalatok és a művészeteken kívüli – társadalmi, szellemi, erkölcsi – kihívások legtermékenyebb ütközése. Példáink végül arra a tényre is ráterelik a figyelmet, hogy az avantgárd mozgalmak párhuzamosan, pontosabban felváltva érvényesítik a művészet önelvű, öncélú felfogásának a l’art pour l’art-szemlélettel rokon folytatását, illetve a társadalmi célzatú, politikailag elkötelezett alkotás koncepcióját. Ilyen értelemben sommásan elmondható talán, hogy a Trianon utáni erdélyi magyar irodalom visszahátrál – semlegesebben szólva: berendezkedik – az irodalmi modernség sok szempontból épp akkor alakuló, körvonalazódó fő áramába. Abba, amelynek viszonya sem Budapesten, sem Párizsban nem volt, nem is lehetett problémátlan – amott a Nyugat, emitt a Nouvelle Revue Française képviselte azt a modernséget, amely, minden szellemi nyitottsága, az újra is fogékony esztétista korszerűsége mellett, többé vagy kevésbé élesen, de vitában állott az izmusokkal.

Balázs Imre József könyve újraolvasási kísérlet. Megfigyelésem szerint négy szinten aknázza ki az újraolvasásban rejlő lehetőségeket. Az első a dátumok és a történet, a második a művek és az életművek, a harmadik az avantgárd erdélyi összképe, a

³ L. Varga Mihály (szerk.), *Új ég és új föld. Irodalmi élet Szovjet-Oroszországban (1917–1932)*. Válogatás a korszak irodalmi kiáltványaiból és irodalompolitikai dokumentumaiból. Európa Könyvkiadó. Bp., 1987.

negyedik az avantgárd, mint elméleti kihívás szintje. Nézzük ezeket külön-külön néhány megjegyzés erejéig, máris előrebocsátva, amit e kísérlet figyelemre méltó érdemének tekintek, hogy tudniillik naprakész szakirodalom és elméleti apparátus szabja meg a vizsgálgó és az értelmezés szempontjait, módszerét, fogalmi készletét.

A dátumok olykor fehér foltokat láttatnak, máskor viszont, épp ellenkezőleg, szilárd támpontjai egy kerek történeté összeálló folyamatnak. Abból az észrevételből például, hogy egy antológia tanúsága szerint a múlt századfordulón mintha hiányozna húsz év költőink születési évszámainak sorából, arra a megfigyelésre jut, hogy voltaképpen ez az a nemzedék, amely az avantgárd mozgalommal indult, utána viszont vagy elhallgatott, vagy csupán a recepció hallgat róla szinte mindmáig.

A fiatal Reiter Robert és társai folyóirat-alapítási kísérlete, az egyetlen számot megért Holnap nem több, de nem is kevesebb ígéretnél: jelzi, hogy végzős főrealiskolás ifjak egy csoportja 1917-ben Temesváron készen állott ezeknek az impulzusoknak a termékeny befogadására. Az avantgárd történetében számon tartott folyóiratok – a Napkelet, a Genius, az Új-Genius, valamint a Periszkóp – mindenekelőtt azt a szellemi nyitottságot példázzák olvasatában, amely Erdély művelődési központjaiban az izmusok alakulását kísérte, részben a kíváncsiság és a tájékozódás, részben az ismeretlennel való kísérletezés vagy – a Genius esetében – a lapszerkesztés szinkron felfogása módján. Tájékozódásnál több, de mozgalomnál kevesebb, ami e folyóiratokban megvalósult, tanúságául annak, hogy ezek a városok nem egyszerűen a centrum-periféria viszony képlete szerint működtek, de nem is tudtak tartósan maguk is centrummá lenni. Szerzőnk biztos érzékkel kalauzol végig e történet epizódjain, értően emeli ki ebből a korpuszból az avantgárd paradigma megnyilvánulásait.

A művek és életművek elemzése során mindenekelőtt figyelmesen, körültekintően asszociál és disszociál. Reiter Róbert, Szentimrei Jenő vagy Bartalis János művei kapcsán olyan elméleti apparátust működtet, amely egységes szempontok szerint mérlegeli az avantgárd jegyek meglétét költői életművekben. Nem világnézeti vagy ideológiai fogalmakkal operál, hanem a lírai én pozícióját, a költői nyelv deszemantizálását tekinti mérvadónak a művek vizsgálata során, s ezáltal az eddiginél árnyaltabb és szakszerűbb következtetéseket fogalmaz meg.

Jó példája ennek a Bartalis-életmű első, az indulástól 1920-ig, a kosályi versekig terjedő szakaszának értelmezése. Az első versek önértelmező alakzataira rámutatva esik szó a továbbiakban e líra paradigmaváltásáról, majd a tematikus szótár változása mentén jut el az elemzés a képi világ átalakulásához Bartalis korai lírájában: „A helyenként hangsúlyos dekorativitás-igényt vagy a korabeli jellemző tematikus szótárt (halál, háborgó tenger stb.) Bartalis a depoetizáltság és a groteszk elemek bevitelével írja tovább, a magyar szabadvers egyéni változatát alakítva ki már 1914-re“. (109) Ez a versbeszéd alakul a továbbiakban „avantgárd-közelivé“ a háborús élmények hatására, hogy majd a háborút követő helyzetben megtorpanjon vagy átértékelődjék, amikor „az Emberben való csalódás“ élményére rávetül „a magyar nemzet kilátástalan helyzet“-ének tudata. Az 1920-ban megjelent, Az új művészet elé című kiáltvány az erdélyi identitás hangsúlyozásával már egy megváltozott történelmi helyzetben keresi a művészetek helyét, olyan helyzetben – hangsúlyozza a dolgozat – amelyben az erdélyi városok „kvázi-centrálissá“, ez az irodalom viszont sajátos „emigrációs“ irodalomná is válik (141–66).

Szentimrei Jenő poetikai modernségének szintén a háborús élmény nyújt történelmi háttérrel. A perspektíaváltás eljárásán túl a vizsgálódás a jelentésszintek egymásba játsztatását emeli ki a fiatalkori versekben, és felhívja a figyelmet a költői pozíció eredetiségére, amikor megállapítja, hogy „az élet és a háború szervezethez való viszonyának összehasonlítása jónéhány abszurd, kegyetlen következtetést is lehetővé tesz számára“. Összetartozást fedez fel a tovább alakuló költői mű szemléletére jellemző „organikusság“ és az „expresszionista egész-elvűség“ között, hogy később, egy jellegzetes Szentimreivers kapcsán „az expresszionizmus aktivizáló ideológiájának kulcselemei“-t azonosítsa. Más költeményeiben viszont „a vers beszélőjének fikcionalizálódás“-ában fedezi fel az avantgárd eljárások jelenlétét (174–94).

A Reiter Róbertnek szentelt fejezet a költő életművének az eddigi kutatások eredményeit integráló, alapos bemutatása. A költő 1917 és 1919 között a *Ma* hasábjain közölt 18 verséről idézi Deréky Pál értékelését, aki e versek három stílári csoportját különíti el, majd ezeket írja: „Különösen az 1918 második felében és 1919-ben közölt versekben szaporodnak meg aztán a közvetlen kiszólások/megszólítások, itt már egyes szám első személyű beszélővel. [...] Ezek a megoldások nem annyira futuristaként, hanem leginkább expresszionistaként tűnnek leírhatónak. Az egyes avantgárd irányzatok együttes, olykor ötvözőtt jelenléte tehát ugyanúgy jellemző ennek az időszakra, mint ahogyan a magyar avantgárd költészet egészére.“ Ugyancsak a finomabb elméleti különbségtevés szándékával veti fel az „elvonatkoztatott avantgárd költemény“ terminusnak a „konstruktív“ szótár egyéb jellemzőivel is leírható értelmezését (108–11).

Az értekezés minden lapja egyszerre olvasata az erdélyi irodalom avantgárd korpuszának, és a róla korábban megjelent irodalomnak. Sóni Pál, Bori Imre, Kántor Lajos, az újabbak közül pedig különösképpen Láng Gusztáv, Pomogáts Béla és Deréky Pál témánkba vágó összefoglaló munkái az adatfeltárás és az értelemezés több fázisán keresztül jelzik az elméleti korszerűsödés állomásait. Jelen könyv támaszkodik e munkákra, hasznosítja eredményeiket, de számos ponton tovább is gondolja, olykor vitatja megállapításait. Ebben az értekezési térben kap fokozottan hangsúlyt a szerző szintézis-igénye az erdélyi avantgárd törekvések egészének szélesebb, az irodalmi modernség tágabb kontextusát is érintő láttatására. Az összképben így kapja meg az öt megillető helyet mind a szerényebb teljesítménye mellett is az avantgárd vonzókörébe tartozó költők sora – Kahána Mózes, Becski Andor, Becski Irén, Heves Ferenc, Erg Ágoston – mind pedig az erdélyi prózának az a vonulata, amely Nagy Dániel, Tamási Áron, Szántó György, Szilágyi András műveiben nem csupán megújította a regényepika eljárásait, hanem azt jól kitapintható szálak mentén avantgárd ösztönzésekkel dúsította.

Méltatást érdemel végül a könyv avantgárd-felfogása. Az „Összegzés“-ben a szerző tétélesen is megfogalmazza, hogy (a fentebb már idézett okból) „távolságtartással kezeli az avantgárd egykorú önértelmezéseit: a manifesztumokban, folyóiratprogramokban, írói megnyilatkozásokban kinyilatkoztatott elveket és címkézéseket – a művek felől próbál inkább rekonstruálni, néha akár az önjellemzések ellenében is“ (290). Irodalomtudományi szempontból kétségtelenül indokolt választás, amelyet a könyvben olvasható elemzések igazolnak is. Ez a perspektíva ugyanakkor felveti annak a feszültségnek a kezelését is, amely némelykor az avantgárd beszédmód elvei és azok művészi objektivációja között keletkezik. A könyv egyik fő erénye, hogy

hasonló helyzetekben érzékenyen és meggyőzően tudja kezelni és feloldani e feszültséget.

Első látásra talán vitathatóbbnak tetszhet az „Összegzés“-nek az állítása, amely szerint a könyv „az avantgárd teljes, radikális ’újdonságát’ sem fogadja el maradéktalanul“. Érvként fogalmazza meg, hogy a szakítás mellett „az avantgárd bizonyos tradíciókat felerősít, újraértelmez, beemel saját terébe“ (290–1), továbbá, hogy a szubjektumhoz és a nyelvhez való viszonyát tekintve ugyancsak kimutathatók a folytonosság mozzanatai. Ezek az érvek helytállóak, jómagam mégis úgy vélem, hogy ez perspektíva és értelmezés kérdése. Rimbaud vagy Lautréamont előfutárai az avantgárdnak, az ő műveikben csakugyan lemérhető a szakítást előkészítő fordulat, Európának ezen a térfelén azonban az avantgárd „árnyékoltása“ nem kis mértékben épp annak tulajdonítható, hogy – és ez az értekezésben is megfogalmazódik – az irodalom szinte egyszerre asszimilálta a századeleji irodalmi modernség és az avantgárd paradigmáit.

Tartalmas és invenciózus a könyvnek az avantgárd irodalom és a nevetéskultúra összefüggéseit taglaló fejezete. A Bahtyin alkotta koncepció rávetítése avantgárd irodalmi művekre úgy igazolja alkalmasságát, hogy egyúttal fényt derít azokra a korlátokra is, amelyek között hasonló költői eljárások érvényesülhettek irodalmunkban.

A könyv sok részletében kitaró könyvtári kutatómunka eredményeit összegzi. Az évek során folyóiratokban, konferenciákon közzétett részeredményei szakmai körökben érdeklődést keltettek e kutatási téma iránt. Szakirodalmi tájékozottsága, elméleti felkészültsége e munka végzése során Balázs Imre Józsefet a magyar avantgárd képzett szakértőjévé tették. Könyve kiérlelt, a téma szakirodalmát sok helytálló felismeréssel gazdagító munka, amellyel a szakmának számolnia kell, az érdeklődőnek pedig tanulságos olvasmány.

HORVÁTH ANDOR

JANCSÓ MIKLÓS, **Csiky Gergely színpadi világa**. Scientia Kiadó. Kolozsvár, 2005. 472 l.

Csiky Gergely korán kezd ismerkedni a színjátszással. „Atyám orvos volt Aradon. Ő kelté bennem a színház iránti szeretetet. Írt apró színdarabokat, amelyeket mi gyermekek adtunk elő. Ezek a kis darabok ébresztették fel érdeklődésemet a nagy darabok iránt. Emlékszem, hogy az olvasás mestességét is a színlapok segítségével tanultam meg ...“ – vallott az egyéniséget alakító szellemi útravalóról.

A lelkesnek készülő, majd az írói pályát választó (alig 49 évet élt) Csiky ezután sem szabadul a színjátszás bűvöletéből.

Rendkívüli munkabírási, művelt, több nyelvet ismer. Ír több mint harminc színművet, ezenkívül verset, elbeszélést, regényt, tanulmányt, ókori és modern drámákat ültet át magyarra. Közben megszerzi a tudományok doktora címet, szentszéki ügyész Temesváron, egyházjogot tanít, lapot szerkeszt, a Nemzeti Színház dramaturgja, a Színiakadémia tanára, a Kisfaludy Társaság egyik vezető személyisége. Néhány hónapi párizsi tartózkodása alatt szinte naponta megnéz valamilyen színdarabot. Halála napján tanítványainak Molière-ről, vendégeinek (utolsó estéjén) megkezdett új regényéről beszélt.

A magyar színműirodalom megújítójaként szokták emlegetni. Nem alaptalanul. Darabjait kisebb-nagyobb megszakításokkal az elmúlt több mint száz év alatt folyamatosan játszották, nem egy művét más nyelvekre is lefordították.

Már a kortárs kritika különös figyelemmel kísérte (dicsérte és kritizálta) sűrűn játszott színműveit. „A Csiky-féle premiereket a közönség már-már színházi ünnepnek nézi“ – olvashatjuk a több Csiky-darabot elemző Péterfy Jenő egyik méltatásában. Gyulai Pál (aki saját bevallása szerint nem volt Csiky „bámulója“) is elismeri: jó érzéke van „a drámai forma iránt“, s hogy jobb műveinek „drámai becse van“. Az 1880-ban bemutatott, színjátszásunkban fordulatot jelző műként emlegetett *Proletárok*-at a *Pesti Napló* ezekkel a lelkes szavakkal köszönti: „A hangulatot jellemzi, hogy a közönség és a kritikusok, az első és kitűnő előadás benyomása alatt, csupa superlatívuszokban beszéltek a darab felől. Ha egy fokkal alább is fognak szállani, az bizonyos, hogy a játérend becses munkával gazdagodott, mely vonzóerejét nem egyhamar fogja elveszteni.“ (Azóta újra és újra előadják, 1945 után – óvatosságból – *Ingyenélők*, illetve *Mákvirágok* címmel.)

A magyar irodalom történetéről készült összefoglalások, kézikönyvek, lexikonok főleg az író témáiról, korában némiképpen újnak számító társadalomszemléletéről szólnak nagyobb nyomatékkal, és kevésbé a Csiky-darabok műfaji, dramaturgiai változatosságáról, a konfliktusos helyzetet sokféleképp alakító íróról.

A színészként (és íróként is) ismert Jancsó Miklós most Csiky Gergely valamennyi színművének számbavételére, mai igényeinkhez igazodó értékelésére vállalkozott. Elképzeléseit a szerző ilyenképpen osztja meg olvasóival csaknem félezer oldalas kitévő könyve bevezetőjében:

„Az első részben Csiky drámaszerzéssel foglalkozó írásait, elméleti munkáit tárgyaltam, továbbá minden olyan jellegű tanulmányt, közleményt stb., melyekből egyértelműen világossá vált a drámaíró Csiky Gergely esztétikai látásmódja.

[...] A második részben Csiky Gergely színműveivel foglalkozom, pontosabban minden olyan színpadi alkotással, mely beletartozik a Csiky-dramatermés egészébe (a közismert művek mellett prologusk, az ifjúság számára írt jelenetek, monológok).

A harmadik részben a színpadon bemutatott Csiky-darabok rendezési, előadásbeli sajátosságaival foglalkoztam.“

Nyomatékkal szól a könyv írója a XIX. századi művek általa értelmezett mai olvasatáról is. Mondhatnám, nem szokványos módon, nem annyira a külön-külön bemutatott színdarabokra szorítkozva, inkább olyanképpen, hogy ez a fajta olvasat beépül a könyv egészébe. Jancsó Miklós szavait kölesönözve: „felbukkan ott, ahol szükséges, eltűnik ott, ahol nincs szükség rá.“

A több évi bűvárokodás eredményeként (doktori értekezésként) elkészült és a Scientia Könyvek sorozatban közreadott kötet elmélyült forrásfeltáró filológiai munkáról tanúskodik. Dicséretes teljesítmény.

Jancsó Miklós gondosan összegyűjtötte választott témájának szakirodalmát: az egykori lapokban eltemetett kritikákat, színházi beszámolókat, az itteni és a magyarországi könyvtárakban, levéltárakban (a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban, a magyar Országos Színháztörténeti Társaságban, a Színiakadémia Könyvtárában) fellelhető forrásokat. Ugyanakkor számos színháztörténetész adatait, szóbeli közléseit is hasznosította.

Jancsó Miklós ügyel arra, hogy a már jelzett hármas tagolás és tárgyalásmód (az elméleti megalapozás, a műértelmezések és a színpadi megelevenítés) egymással

kölcsönhatásban tárja elénk Csiky Gergely dramaturgiáját. És mint a kulisszák világának jó ismerője, különös gondot fordít a mindenkori színház „alapelemeinek” – szerző, mű, rendező, színész, színpadi kellékek – együttes láttatására (megjegyezném azonban, hogy a mozaikszerű szerkesztés, a művek „szétszedése” helyenként megnehezítik a részletek, a színpadi elemek együttes, egységes érzékelését).

Jancsó Miklós jól látja: bizonyos témák, szereplők – egy hajdanvolt életforma nosztalgája, látszat és valóság szembesülése, talajvesztett emberek, szerencselovagok – újra és újra visszatérnek Csiky műveiben. (Akárcsak Mikszáth Kálmán, Bródy Sándor, Ambrus Zoltán, Petelei István, majd Török Gyula regényeiben, elbeszéléseiben is.)

Érthető tehát, hogy a szerző lemond a tematikai osztályozásról.

Méltányolni tudom azt is, hogy Csiky dramaturgiáját nem szűkíti le pusztán külsőségekre, s hogy nem fukarkodik a koronként változó színpadtechnikai megoldások, rendezői elvek bemutatásával. (A *Proletárok* sokrétű megközelítése akár modellértékű tanulságokkal szolgál egy mai rendező számára.)

Úgy vélem azonban: a tudományos igényű könyv javára vált volna, ha Csiky Gergely drámairói működését, dramaturgiai felfogását erőteljesebben beágyazta volna Jancsó Miklós a kor magyar drámairodalmába, illetve a XIX. század végén új lehetőségeket, műfaji megújítást kereső magyar irodalom egészébe. Mint ahogy több kritikával kezelhette volna régebbi és frissebb forrásait (helyenként megelégszik különböző – és nemegyszer egymásnak ellentmondó – vélemények pusztán szembesítésével). Továbbá hiányát érzem a névmutatóknak is.

Jancsó Miklós könyve figyelmet érdemlő teljesítmény. Nemcsak szakmabelieknek kínál új ismereteket, vizsgálódási szempontokat. Kútfő lehet azok számára is, akik kíváncsiak a magyar irodalom, a magyar színjátszás XIX. század végi megújulására, s főleg a már-már színpadi helyzetekben, párbeszédekben gondolkodó Csiky Gergely drámáira, vígjátékaira. És érdekes olvasmányként lapozhatják azok is, akik színházainkban ismét látni szeretnék ezeket a színdarabokat.

KOZMA DEZSŐ

ADORJÁNI RUDOLF KÁROLY, **Lukács Sándor ravai búcsúztatói (1930–1938)**. Kriza Könyvtár. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2006. 271 lap.

Az elhunyt ember búcsúztatása embertársaitól régi, évszázadokra visszanyúló hagyomány a magyar kultúrában, és szerves részét képezi a temetési szertartásnak. A magyarság halotti búcsúztatóinak első emlékeit a XVI–XVII. századbeli főúri, illetve városi (polgári) temetési szertartásokban találjuk; innen kerültek át és váltak részévé a XIX. századtól a magyar paraszti közösségek temetési szokásainak.

A búcsúztatók egyes szám első személyben, a halott nevében búcsúznak ennek rokonaitól, szűkebb és tágabb baráti, illetve ismeretségi körétől, miközben felidézik az elhunyt életének jelentősebb eseményeit, fordulópontjait. A halotti búcsúztatók legtöbbször versbe szedett, élőszóban – néha énekelve – előadott alkotások. Formái régióként és közösségenként változnak. A búcsúztatókat az esetek nagy részében a kántor írta, és ő is adta elő – igazodva az adott közösségen belül szokásban levő

rigmusokhoz, rögzült formákhoz –, azonban olyan vidékek is léteztek, ahol mindez az elhunyt rokonainak a szerepkörébe tartozott.

Érdekes tény, hogy halottól való búcsúvétel e sajátos formája, a halotti búcsúztató, mondhatni folyamatosan, az egyházi tiltások keresztüzében állt, mégis mindmáig fennmaradt, szerves részét képezi a halotti szertartásnak. A tiltások indoka, mind a katolikus, mind a protestáns egyház részéről, a búcsúztatók kapcsán a gyülekezetben kirobbanó harag és gyűlölködés.

A halott búcsúztatása máig is élő és szerves mozzanata a temetési szertartásnak. Érdekes és a néprajzkutatás eddig még kevésbé kiaknázott területét képezi, legyen szó akár a halotti búcsúztatók különböző formáinak összevetéséről és elemzéséről, akár egy-egy szűkebb közösség halotti búcsúztatóinak mélyreható és részletekbe menő elemzéséről.

Eddig a legtöbb kutató a temetési szertartás bemutatása és annak vizsgálata kapcsán kerített sort a halottbúcsúztatásnak – mint a halotti szertartás egyik fontos mozzanatának – az ismertetésére. A halotti búcsúztatók kiemelt témaként való mellőzöttségének oka műfaji besorolásuk nehézségében rejlik. Népi lírai alkotás, halotti költemény, sirató? – máig is a néprajztudomány vitatott kérdései közé tartozik.

A magyar folklorisztikában mindenekelőtt Kríza Ildikó nevét kell kiemelnünk, aki behatóan foglalkozott a halotti búcsúztatók kérdéskörével, felvázolva, többek között, annak lineáris történeti modelljét. Elméleti megközelítésmódja a további kutatások számára irányadóvá vált azáltal, hogy a halottbúcsúztatók formai-szerkezeti, valamint tartalmi sajátosságainak vizsgálatán túlmutatva, azok funkcionális aspektusára, a közösségekben betöltött szerepük jelentőségére is ráirányította a figyelmet. Kunt Ernő a magyar parasztság halálképét vizsgáló tanulmányában szintén különös figyelmet szentel a halotti búcsúztatóknak, és a parasztság életében betöltött szerepük fényében értelmezi azokat. Új megvilágításba helyezte a halottbúcsúztatók vizsgálatát Bartha Elek, aki a búcsúztatók alkotóinak, a kántoroknak az életpályáját tanulmányozta. Hasonló munka Fazekas Gáboré, aki egy máramarosi magyar református település, Técső lelkipásztorának szemszögéből láttatja a halottbúcsúztatókat, vagy Sarusi Mihályé, aki viszont egy katolikus közösség halotti búcsúztatókat író kántorának életútját mutatja be, és ezáltal az alkotás folyamatának perspektívájából veszi azokat szemügyre. Kolumbán Vilmos József a halotti búcsúztatókat az egyházi tiltások tükrében vizsgálta. Ezen kívül több olyan folklorisztikai tanulmány, illetve gyűjteményes munka látott napvilágot, melyeknek a halotti búcsúztatók nem képezik kimondott vizsgálódási területüket, viszont jellegükből adódóan érintik azt. Ilyen többek között Vasas Samunak és Salamon Anikónak a kalotaszegi ünnepekről szóló közös monográfiája, Keszeg Vilmosnak Aranyosszék népköltészetéről írt átfogó tanulmánya, Virt István írása a pusztinai temetési szertartásokról vagy Fejős Zoltán tanulmánya a chicagói magyar közösség temetkezési szokásairól.

Egy kisebb közösség halotti búcsúztatóinak részletekbe menő elemzésére vállalkozott Adorjáni Rudolf Károly unitárius teológus és lelkész, amikor egy kis Maros megyei falu, Rava 1930 és 1938 között íródott halotti búcsúztatóit gyűjtötte csokorba. A kötet e gyűjtő- és kutatómunka gyümölcse; a szerző nemcsak az általa összegyűjtött 92 búcsúztatót teszi közkinccsé, hanem keletkezésük körülményeire, a búcsúztatók formai és tartalmi jellegzetességeinek elemzésére, illetve összehasonlítására is sort kerít. A kötet értékét mindezekén túl növeli, hogy Adorjáni a búcsúztatók tartalmazta adatok alapján a

falura vonatkozó szociológiai jellegű vizsgálódásokat is végzett, és az ezekből leszűrt következtetéseit is az olvasó elé tárja. Így képet kapunk Rava gyermek-, illetve felnőtt lakosságának halálozási arányáról a vizsgált periódusban. A halálozás oka – bár sokatmondó lehet egy közösség életének, kultúrájának tanulmányozásában – nem derül ki minden esetben a ravai búcsúztatókból, így a szociológiai helyzetkép bemutatása sem lehet teljes, a szerző célja azonban nem is ez, ő csak annyit próbál láttatni belőle, amennyit az általa vizsgált primér forrásanyag, a búcsúztatók korpusza lehetővé tesz; és ez is – mint kutatási módszer – nem jelentéktelen, mert rávilágít – többek között – a búcsúztatóknak mint, akár szociológiai adatokkal is szolgáló, primér forrásértékére.

A kötet azonban nemcsak az 1930 és 1938 között keletkezett ravai búcsúztatókról szól, hanem egy unitárius lelkésről, Lukács Sándorról is, aki az említett periódusban, mind lelkipásztori, mind világi dolgokra irányuló karitatív és nem mindennapos elhivatottsággal folytatott nevelői tevékenységével, maradandó nyomot hagyott a kis közösség életében, szokásaiban, történetében. Elsősorban a ravai búcsúztatói szokásokba hozott újításai révén válik a falu történetében meghatározó személyiséggé: az egyébként nem ravai származású lelkipásztor verselő kedve és tehetsége kamatoztatásával meghonosítja Ravában az ott addig még ismeretlen, verses formába szedett halotti búcsúztatót. A könyv szerzője arra is kísérletet tesz, hogy magyarázatot találjon az újító kedvű lelkipásztort meghihető forrásokra, verses búcsúztatókat illetően.

A ravai búcsúztatók hagyományának formai megújításán és a közösségen belüli sikeres meghonosításukon túl, Lukács Sándor ezekben egy nemes, nevelői szándék lehetőségét is látta. Adorjáni rávilágít és részletekbe menően elemzi, hogy a szó erejével a pap miként próbált hatni egyházközössége tagjainak világnézeti és erkölcsi felfogására, hogyan táplálta és erősítette minduntalan a búcsúztatók szövegébe ágyazott finom utalásokkal a nehézségekkel, sorscsapásokkal küszködő falusiak istenhitét.

Az öngyilkosság vagy az egyház áldása nélkül, annak megkerülésével folytatott szerelmi együttélés – bár a magyar parasztság körében megszokott és elfogadott jelenségek – keresztény egyházi szempontból súlyos bűnnek minősülnek. A Berkley-i Pacific Unitarian School for Ministry teológiai főiskolán végzett felvilágosult, világot járt jelkész merész tettének számított, hogy az öngyilkosokról és a vadházasságban élt elhalálozottakról szóló búcsúztatóiban ezekről nagy, megérett pártfogással ír. Ezen búcsúztatók értéke erkölcsileg újító jellegük miatt különösen figyelemreméltó. Ugyancsak a búcsúztatókon keresztül a jelkész arra is kísérletet tett, hogy a falu temetkezési szokásrendjéből kiiktassa a tort, tekintettel az átlaglakosság szűkös anyagi helyzetére – egy próbálkozás, mely végül semmilyen sikerrel nem járt. A szerző könyvében számos, a búcsúztatókból kiragadott beszédes idézetten keresztül teszi szemléletessé elemzését, megállapításait, és min ezek mellett részletesen megismertet az unitárius lelkész nem mindennapi, pályakezdő életútjával, majd a faluban lelkipásztorként kifejtett küzdelmes és sok esetben szélmalomharcnak bizonyuló, kudarcba fulladt törekvéseivel.

Adorjáni könyvét két részre tagolva építi fel. Az első részben logikus menetbe rendezett lépcsőzetességgel vezeti el az olvasót az általánostól az egyediig: a magyar halotti búcsúztatókról írt rövid átfogó bevezető után, amelyben taglalja ezek eredetét, tartalmi és formai változatosságait, különös tekintettel az erdélyi unitárius egyházközösségek búcsúztatóira, megismertet Lukács Sándor életútjának főbb állomásaival. Ezután az érintett faluval, Ravával kapcsolatos adatokkal szolgál, annak

földrajzi elhelyezkedésére, nevének eredetére, létrejöttének valószínű idejére, valamint nemzetiségi megoszlására vonatkozóan. Adorjáni külön fejezetben vázolja Lukács Sándor és Rava viszonyát, az ott kifejtett, buktatókkal teli világi-jótekonysági tevékenységét, az ezek terén elért sikereit és kudarcait. Mindezek után részletesen ismerteti általában véve a Ravában szokásos temetési szertartásokat, különös hangsúlyt fektetve ezeken belül a halotti búcsúztatókra. A ravai halottkultusszal kapcsolatos népszokások, vallási és babonás hiedelmek aprólékos bemutatása számos, nagyon érdekes adalékkal szolgál. A temetési szokások bemutatása kapcsán Adorjáni túllép az 1930–1938 közötti szűk időszak temetési szokásainak vizsgálatán, és kutatásait kiterjeszti az ezen periódus előtti és, különösképpen utáni ravai halotti szertartások bemutatására is.

A kutató Lukács Sándor halotti búcsúztatóinak ismertetésére egy terjedelmesebb fejezetet szentel: összeveti az elhunyt gyermekek, illetve felnőttek számára írt búcsúztatóit, valamint elemzi a lelkész-költőnek az azokban kifejezésre jutó vallási és erkölcsi világnézetét és a közösség számára szánt üzenetét.

Könyve első, elemző szakaszában Adorjáni ismerteti még a búcsúztatókat és az elhantolást követő szokásokat is, részletesen leírva a ravai temető szerkezetét, a koprsó behelyezését a sírba és az ehhez kapcsolódó szertartásjellegű cselekvéseket, a tor menetét és az egyéb, a gyász időszakában meglévő ravai szokásokat és hiedelmeket.

Különösképpen figyelemreméltó a ravai gyászmenet szerkezetét bemutató, valamint az 1930 és 1938 között íródott 92 halotti búcsúztató időrendi mutatójának melléklete.

A ravai halotti szertartáshoz kapcsolódó számos adat valamint a könyv második részét kitevő 92 búcsúztató mellett, melyek önmagukban is egyedi értéket képviselnek, a tanulmánykötet eredetisége főként az elemzés új szemszögből történő vizsgálatában rejlik: Adorjáni a halotti búcsúztatókat nem annyira a néprajzkutató, hanem inkább a teológus nézőpontjából vizsgálja – ezáltal új elemzői megközelítésmódokkal gazdagítva néprajztudományunkat.

DRANIK RÉKA

KABÁN ANNAMÁRIA, **Lét és nyelv.** Tanulmányok a nyelvtudomány és nyelvhasználat történetéből. Bíbor kiadó. Miskolc, 2006. 220 lap.

Kötetében Kabán Annamária azokat a tanulmányait gyűjtötte egybe, amelyek az erdélyi magyar nyelvtudomány történetével, illetőleg az erdélyi magyar nyelvhasználat kérdéseivel foglalkoznak.

Az első részben az erdélyi magyar nyelvtudomány XX. századi történetének azt a mintegy fél évszázadát vizsgálta, amely a kolozsvári Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (NyIrK.) című akadémiai folyóirat lapjain negyven éve (azóta már ötven éve) nyomom követhető. Utalt az előzményekre: a XVII. századi Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységére, a kolozsvári tudományegyetem megszületésére, kiadványaikra – az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyvei (1859–1873), az Erdélyi Múzeum (1874-től napjainkig), az Erdélyi Tudományos Füzetek (1926-tól), az Erdélyi Irodalmi Szemle (1926–1929) – s arra, hogy a felszámolás után csak 1957-től a Román Akadémia Kolozsvári Nyelvtudományi

Intézete által indított és ma is megjelenő magyar nyelvű tudományos szakfolyóirat létezett, melléje társult 1990 után az újra indulhatott Erdélyi Múzeum. A NyIrK-ben olyan nyelvtudományi szakágak művelése került előtérbe, amelyek a közösség nyelvi és kulturális önazonosságának megismerésére, ápolására szolgáltak, nyelvjárástani, névtani, nyelvtörténeti közlemények, a nyelvi (román–magyar) kölcsönhatások vizsgálata, leíró nyelvészeti és stilisztikai kutatások, könyvismertetések és adattár szolgálta és szolgálja ma is az olvasót.

Olvashatunk tanulmányt Szabó T. Attiláról, akinek a neve még életében szimbólummá vált, hiszen nyelvjárástani, leíró és történeti névtani, településtörténeti, népeéstörténeti és nem utolsó sorban tudománynépszerűsítő írásai bizonyítják közleményeinek kiapadhatatlan anyagát; ezekből idézett Kabán Annamária, s munkásságának betetőzéseként említi az Erdélyi magyar szótörténeti tár-t. Összegzésként megállapítja, hogy Szabó T. Attila olyan korban alkotott, amikor az erdélyi tudományos életben úttörő munkára volt szükség, s ezt az úttörő munkát akkor is végezte, a célok és tervek kitűzését akkor sem mulasztotta el, amikor látta, tudta, hogy sem szellemi erő, sem anyagi eszközök, sem pedig kiadói lehetőségek nem voltak ezek megvalósítására.

Bár a stílustörténetnek mint önálló tudománynak a létjogosultságát még különbözőképpen ítéli meg a szakirodalom, az erdélyi stílustörténeti kutatások úttörője, Szabó Zoltán, következetes, kitartó munkájával, a stílustörténet elméleti háttérét is megvilágító tanulmányaival mindenképpen a szakág kiemelkedő egyéniségei közé sorolható. Kötetei közül említhetjük a három kiadást is megért Kis magyar stílustörténete (1970, 1982, 1986), A mai stilsztika elméleti alapjai-t (1977), de ezek mellett az 1988-ban Szövegnyelvészet és stilsztika címen megjelent monográfiát is, mely a „két ikertudomány“ egymásra találása legalapvetőbb és módszertani kérdéseinek eddigi legteljesebb foglalata. Ebben olyan elméletileg igazolható keretet alakított ki, melyben a szöveg eltérő hierarchiájú szintjeit a stílustól vizsgált jelenségekkel és a stilsztika ágaival azonosította. Az oktatás számára pedig fogódzót nyújtott a stílusnak a szöveg grammatikai, szemantikai, pragmatikai vagy szemiotikai szintjén való elemzésével, beleértve a kommunikáció-elméletet, a beszédaktus-elméletet stb. Ezt a munkáját követte A magyar szépírói stílus fő irányai (1998) című kötet, amelyben a stílustörténeti elméletek szövegtani alapon való összekapcsolására, kidolgozására mutatott példát.

Az első rész három tanulmánya után a második részben az erdélyi magyar nyelvhasználat történetéből olvashatunk hat tanulmányt, a beszélt nyelvi, a tudományos és publicisztikai és szépírói szövegekről készült elemzést. Az egyik, a szerző által az Erdélyi magyar szótörténeti tár számára a mint kötőszóról és határozószóról készült szócikk tanulságait foglalja össze. A magyar növénytan szókincs kialakításában vállalt nyelvújító szerepéről, a magyar botanikatörténet, orvostörténet és gyógyszer-történet korai szakaszának európai mércével is mérhető, jelentős alkotásáról, Melius Péter: Herbárium (1578) című világi jellegű munkájáról olvashatunk. Az első magyar nyelvű nyomtatott orvosbotanikai mű hangtani, alaktani sajátosságait, szókincstani kérdéseit ismerteti, a növénynevek elő- és utóéletét, eredetét, a belső keletkezésű növényneveket, tudományos hozzáértéssel, hiszen a mű szövegkiadásához maga Kabán Annamária is hozzájárult 1978-ban megjelent tanulmányával. Melius műve mellé Apáczai Csere János Magyar Encyclopaedia és Pápai Páriz Ferenc Pax corporis című műveit kapcsolta, és e könyvek szövegszervező elveit vizsgálta, azokat a strukturáló elveket, amelyek révén bizonyos típus-modellek alakíthatók ki. Longacre terminológiájával élve mindhárom szövegműben

a „domináns“ szövegépítkezési módot kutatta, amely a szöveg típusát meghatározza. Előbb az Apáczai mű párhuzamos és láncszerű kapcsolódásait, a témafejlődést megvalósító ismétléseket, aztán a névmások, a főnevek, az igék, a számnevek, a határozószók és kötőszók visszautaló szerepét. Következtetése: a leíró típusú szövegekre jellemző szövegszerkezeti váz található Apáczai művében. Melius Herbárium-ában a leíró részek mellett használati utasításokat, tanácsolásokat is találhatunk, ezek az utóbbiak a dominánsak. Pápai Páriz alkotásában érvelő szövegszerkezeteket olvashatunk, amelyekre ráépült egy explicitebb tartalmi-logikai vagy idői viszonyítás, amelyek közül a leggyakoribb az ellentétes és a következtető mellérendelő kapcsolat. A következő tanulmányban két erdélyi napilap, a kolozsvári Szabadság és a csíkszeredai Hargita Népe két-két számának kvantitatív módszerrel készült nyelvi elemzését kapjuk. A szövegtani jellemzés során Kabán Annamária megállapítja, hogy a Szabadság-ban a címek rövidebbek, a Hargita Népe-ben hosszabbak, s eltérően a Szabadság-tól, minden fontos közéleti cikket az első lapon elkezdi. Mindkét napilapban a rovatok közül vannak naponta megjelenők, mások a hét bizonyos napjaihoz kötöttek, az információs műfajok találhatók túlsúlyban: cikkek, hírek, tudósítások, riportok, recenziók, apróhirdetések, reklámok stb. A szerző a nyelvtani jelenségek vizsgálatakor a sztenderd magyartól eltérő nyelvi formákat vette számba, a szókincsbeli eltéréseket, a mondatszerkezeteket, a vonzatokat, az egyeztetéseket, az igemódokat és a szórendbeli eltéréseket. Ezt jól megszerkesztett táblázatokba is foglalta. Azt is megtudhatjuk, hogy a szókincsbeli és a nyelvtani eltérés legtöbbször a közéleti tudósításokban, a hírekben és a hivatalos közleményekben található. Az utolsó két tanulmány erdélyi szépirodalmi szövegek sajátosságait boncolgatja, így Horváth Imre három négysorosának szerkezeti felépítését – Békési Imre elemzései nyomán. E három vers olyan értelemszerkezet, amelyben a főviszony az ellentét, a melléviszony következtető, illetve magyarázó. A másik szépirodalmi szöveg Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus*-a, ezt helyezi el a költő életművében, átértékeli a *Leselkedő magány* és a *Nagycsütörtök* című kötetének verseit, úgy véli, hogy a teljesség mellett kötelezte el magát Dsida, és a szenvedőkkel való teljes azonosulásig jutott el, és ezt a hangot folytatta a *Psalmus Hungaricus* című versében is. Kabán Annamária más elemzőkkel ellentétben úgy véli, hogy a költemény műfaja zsoltár (ezt jelzi a cím is!), a költő nem üldözőire mondott átkot, hanem feltételes átkot fogalmaz meg, ha népét elfelejtené. Dsida a világon szétszóródott magyarságát szólította fel (akár övéit a vigasztalás énekében Jeremiás), hogy köré gyűlve együtt énekeljék a zsoltárt.

A tanulmányok első közlésének adatai zárják a tartalmas, jól megszerkesztett, immár ünnepivé vált kötetet, hiszen az erdélyi nyelvtudománytól el nem szakadó munkássága révén Kabán Annamária az erdélyi magyar nyelvtudomány és nyelvhasználat előtt tisztelg, s a XX. századi erdélyi magyar tudományos élet megszervezésében is kiemelkedő szerepet játszó két nyelvtudós, Szabó T. Attila és Szabó Zoltán pályáját mutatta be.

MÁLNÁSI FERENC

ITTZÉS NÓRA (főszerk.), **A magyar nyelv nagyszótára**. I. Segédletek. 1119 lap. II. A – Azsúroz. 1552 lap. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest, 2006.

Az elmúlt esztendőben jelent meg szótárírásunk legnagyobb vállalkozásának, *A magyar nyelv nagyszótára*-nak első két kötete. A magyar tudomány jeles képviselőit azonban már a XIX. század elején foglalkoztatta egy ilyen szótár elkészítésének a gondolata. A Magyar Tudós Társaság első elnöke, Teleki József gróf 1817-ben írta meg *Egy tökéletes magyar szótár elrendelése, készítése módja* című tanulmányát, és elnyerte vele a Marczibányi-bizottság 1818. évi jutalmát. Bizonyára fontos szerepe volt ennek az 1821-ben nyomtatásban megjelent, majd 1831-ben a Tudós Társaság szótári bizottságának ülésén nagy elismeréssel méltatott pályaműnek abban, hogy a nagyszótári munkálatok elkezdődtek. Tény az, hogy mintegy másfél évszázadon át – a nagyszótári terv közzétételétől, 1834-től az 1980-as évek közepén beállt fordulatig – tulajdonképpen adatgyűjtés történt. A szótár megvalósítását előre vetítő lényeges változás az utóbbi két évtizedben történt, s ennek a tavaly közreadott eredményét fogom bemutatni a következőkben.

Az első kötet az ún. segédleteket tartalmazza. A *Bevezetők*-ben (7–22) a főszerkesztői előszó meg a nagyszótár áttekintő története olvasható, és itt találjuk az elektronikus korpuszról, valamint a nagyszótár számítógépes vonatkozásairól közölt tudnivalókat.

A kötet következő része, *Tájékoztató a szótár szerkesztési elveiről, szerkezetéről és használati módjáról* (25–50), minden lényeges kérdésre kiterjed. Ebből megtudjuk, hogy „*A magyar nyelv nagyszótára* (rövidítve: Nszt.) korpuszalapú, nagyszótári jellegű, tehát értelmező és történeti típusú szótár, amely mintegy 110 ezer címszót dolgoz fel, minden egyes jelentést példamondatokkal illusztrálva. A szótár korpusza 1772 és 2000 között keletkezett szépirodalmi, tudományos és ismeretterjesztő, valamint publicisztikai művekből, műrészletekből, tehát kizárólag írott szövegekből áll“ (25). Ez magában foglalja a XIX. század végétől az 1960-as évek elejéig összegyűjtött 5–6 milliós *archivális cédulaanyagot*, valamint az 1980-as évek közepétől számítógépre vitt 27,5 milliós *szövegszavas adatbázist*. Ezek a gyűjtemények kiegészülnek egy *CD-tárral*. Tehát három önálló szövegtár van, amelyeknek adatait külön adatbázisok tartalmazzák.

A tájékoztató szerzője, Ittzés Nóra részletesen bemutatja a szócikktípusokat (*önálló szócikkek, utaló szócikkek*), majd megállapítja: „A szótár természetesen a bokrosított és az utalásokban szereplő címszavakkal együtt sem öleli fel a korpusz teljes szókészletét. A szavakat előfordulási számuk, más szótárakban való reprezentáltságuk vagy éppen történelmi súlyuk »érdemesíti« arra, hogy valamilyen módon dokumentáljuk korpuszbeli előfordulásukat.“ A tájékoztató a maga egészében és részleteiben is elméletileg jól megalapozott, hasznos gyakorlati útmutató.

Az első kötet további tartalma: *Forrás- és névjegyzékek* (51–796), *Ragozási táblázatok* (797–1114), *Rövidítések, lexikai minősítések, szaknyelvi jelölések* (1115–9).

A második kötet a 18 kötetesre tervezett nagyszótár szóállományának *a* és *á* betűs címszavait tartalmazza. A mintegy félszáz szakemberből (szerkesztő, szócikkíró, szótári főmunkatárs, adatrögzítő stb.) álló szerkesztői munkaközösség 4.500 szócikkben (*a-azsúroz*) 4.430 önálló, illetve 1.087 alcímszót, továbbá 537 értelmezett szókapcsolatot dolgozott fel, összesen 14.346 jelentésegységre bontva. A szavak bemutatását csaknem 48.000, az utóbbi 200–250 évből származó példamondat szemlélteti. A kötetben mintegy 400 utaló

szócikk segíti az eligazodást. *A magyar nyelv értelmező szótára*-ban (1959) az a–azsúroz terjedelmében 374 lap, az önálló szócikkek száma 3.074, az utaló szócikkeké pedig 20. A két szótár – tudom – nem azonos típusú, s csak azért vettem össze ezeket az adatokat, hogy rámutassak a nagyszótár csodálatos gazdagságára.

Befejezőként hangsúlyozni kell, hogy a nagyszótár első két kötetének a megjelenése nagyon jelentős – és egyben öröndetes – tudományos esemény, s ezzel a XIX. század elején kimunkált szótári elképzelés végérvényesen a megvalósulás szakaszába érkezett.

SZÁSZ LŐRINC

BENŐ ATTILA, **A kölcsönszó jelentésvilága.** Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2004. 175 l.*

Benő Attila könyvének (egykori értekezésének) tárgya a magyar nyelvnek a román nyelvből átvett szavainak szemantikai vizsgálata, egy olyan vizsgálat, amelyet eddig eléggé elhanyagoltak. Mindehhez jó lehetőséget biztosított az is, hogy a fejlődés jelenlegi szakaszában a szemantika produktív szempontokat kínál a jövevényszavak tanulmányozásához. Benő Attila könyvében a következő négy elv bizonyult produktívnak: (1) a jelentés és a hangalak közötti összefüggés, a hangalaki expresszivitás szerepe a kölcsönszavak jelentésének megváltozásában, (2) a két nyelv szemantikai rendszerének kontrasztív vizsgálata, (3) a jelentés logikai struktúrájának módosulása, (4) a jelentésváltozások kognitív és nyelvtani megvilágítása (8–9).

Ez a négy szempont a szerző véleménye szerint eléggé megbízható értékű, mégsem mindig különíthető el mereven, minthogy ugyanazon komplex folyamat különböző megnyilvánulásaira utalnak, mint amilyen például a szemantikai motiváció, amelynek elemzésében mind a négy szempont jelen van (9).

Valóban a szerző nagyon sok esetben a vizsgált szemantikai jelenségek komplex jellegére figyel fel. Így például egy helyen azt állítja, hogy egy társadalomlélektani tényező döntő módon meghatározhatja a jelentésváltozások irányát.

A felsorolt szempontok alkalmazását a kötet világos, logikus szerkezetével is megvilágíthatjuk: I. Bevezetés, II. Szemantikai alapvetés, III. Hangalak és jelentés, IV. A jelentésrendszerek érintkezése, V. A jelentésváltozások kognitív háttéréről, VI. Magyar szavak a románban (Egy kontrollvizsgálat tanulságai), VII. A szókölcsönzés folyamata és indítékai, és a végén egy külön nagy (nem számozott) fejezetben egy fajta összegezés olvasható, mint amilyen például a szerzőnek az a sokatmondó megjegyzése, hogy „szükségesnek látszik a megfigyelt nyelvi változások és a kognitív tudományok újabb eredményei alapján újragondolni a terminológiai és fogalmi rendszerünket“ (154).

Ahogy a szóban forgó kérdések tárgyalásából kiderül, a szerző vizsgálatai jók, és így a szükséges összegezések a további teendők számára produktív eredményűek. Elsősorban a jelentéseket és a jelentések változatosságait tanulmányozza. A jelölő–jelölt

* Valószínűleg ez a szöveg Szabó Zoltán utolsó írása, amelyet nem sokkal halála előtt készített. Köszönet Szabó Lorándnak, hogy a szerkesztőhöz eljuttatta a kéziratot.

kapcsolatának a vizsgálatában, és egyáltalán a szemantikai tartalom minnél kiterjedtebb és minnél több irányultságú megközelítésének érdekében a kognitivitás szempontjára is figyelemmel van. Egyik nagy érdeme éppen abban áll, hogy a kognitív szemantika elveivel is él, olyanokkal, amelyek ma egyre inkább a szemantika központi részévé válnak.

Egy másik nagy érdeme abból adódik, hogy tekintettel van a rendszerszerűség elvére, amit többek között az is bizonyít, hogy érintkező (magyar–román) *jelentésrendszereket* vizsgál.

Elismerést érdemel a szerző azért is, hogy több stilisztikai tényező vizsgálatát bevonja a szemantikai elemzések tárgykörébe, mint például a hangalak expresszivitását vagy pedig a kölcsönszavak stiláris értékének változását.

Az elmondottak összegezéséként állíthatjuk, hogy a szerző egy eddig elhanyagolt kérdéskört vizsgál. Sikerült bizonyítani, hogy lehetséges a szókölcsonzés szemantikája. Könyvét gazdag információs anyagra alapozza. A kidolgozásban érvényesíti az általános tudományelmélet igényes szempontjait, és így értékes és eredetiséget jelző eredményeket tud felmutatni.

SZABÓ ZOLTÁN

HÍREK

SZABÓ ZOLTÁN*

1927. február 18. – 2007. június 19.

Egy évtizeddel ezelőtt, amikor hetvenévesként ünnepeltük, az Őt köszöntő emlékkönyvben egyik magyarországi barátja a mozgó tanárság sajátos intézményének nevezte, és azt írta róla, hogy „oly könnyedén jár-keel Közép-Európa szívközelében a magyar nyelv versütemére, megnyugató vasas zakatolások fölött, mint akinek szárnya nőtt! De hát így is van! Miért ne nőne szárnya annak, aki a magyar nyelv csodáival házal?” Most Szabó professzor valóban elszállt, kiszállt az időből, a földi létből, eltávozott tanítványai, tanártársai és családja köréből. Abból az intézményből is, amelybe 21 évesen lépett be 1948-ban, és amelyet most nyolcvanévesen hagy el végleg. Ennél teljesebb szakmai pálya és élet talán nem is lehet, mondhatnánk, mert a tanítványokban és a gazdag életműben benne van a jövőbeli folyamatosság ígérete, fiában és unokájában pedig az élet folytatása. Most mégis az elszakadással járó fájdalom és bánat döbbenetét érezzük, és ez képtelenné tesz bennünket arra, hogy máris leltározzunk.

Annyit mégis el kell mondanunk, kerülve az alkalomszülte közhelyeket, hogy ebben a családias szakmai műhelyben, a nyelvészeti tanszéken, amely kiszolgáltatottságban élte végig a XX. század második felének történelmi fordulóit, a traumákat, a kilátástalanságot, Szabó Zoltán volt az, aki úgy volt benne a családban, hogy közben – azzal, hogy folyamatosan tájékozódott, mozgott, közvetített –, megóvott bennünket a belterjességtől, a provincializmustól és igényességével többnyire a felületességtől is. Az elzártság körülményei között közvetítette mindazokat az eredményeket, kiadványokat, amelyek Bukarestben, Budapesten vagy éppen Bloomingtonban születtek.

Békítő szellemű békés ember volt egy olyan munkaközösségben, amelyben néha dörgött és villámlott, és néha éppen neki kellett elhárítania a villámokat. Szelíd emberségével közvetített a tanszék előző nagy nemzedéke és a fiatalok között. Nem vitatkozott azokkal, akik hagyományos témákkal foglalkoztak, de tanulmányaival, könyveivel vitathatatlanul igazolta, milyen gazdagodást jelentenek az új megközelítések, a tágabb horizont. A kolozsvári nyelvészeti iskola karakterisztikus hagyományainak megfelelően maga is hosszú időn át nyelvtörténetet oktatott, nyelvjárásból írt doktori értekezést, több alapvető tanulmányt közölt a nyelvi kölcsönhatás köréből, közben részben ezzel párhuzamosan új kutatási területek úttörő művelőjeként vált ismertté a hazai és a nemzetközi tudományos életben. Tanítványait is, akiknek seregnyi hada

* 2007. jún. 22-én vettünk tőle búcsút Kolozsváron a Kismező utcai temetőben.

körülötte már önálló iskolaként tömörült, a modern és elméleti témák felé terelte. A stilisztika és a stílustörténet, az irodalmi nyelv története voltak ezek az ígéretes új területek. Olyan diszciplínákat alapozott meg, vezetett be, amelyek a nyelvtudományt összekapcsolták az irodalomtudománnyal, mindezt előbb a szemiotika, majd a szövegtan, szöveg szemiotika általánosabb keretébe ágyazva. Ez a két egyetemi tanszék szakmai kapcsolatára is jó hatással volt.

Közvetítő és összekötő volt az országon belül azzal, hogy a hatvanas évek második felétől másfél évtizeden át rendszeresen tanított a bukaresti egyetemen és a marosvásárhelyi tanárképző főiskolán. Ezeknek az intézményeknek a magyar nyelv és irodalom tanszékeit ő szervezte meg, közben jó kapcsolatokat épített ki az élvonalbeli bukaresti román nyelvészekkel is. Ismerték és megbecsülték, ennek volt köszönhető az is, hogy Őt bízták meg főszerkesztőként a Román Akadémia magyar nyelvű filológiai folyóiratának, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményeknek a szerkesztésével.

Magyarországi vendégtanári működésére a fordulat után és különösen nyugalomba vonulása, 1993 után nyílt lehetőség. A mozgó tanárság egyszemélyes intézményeként rendszeresen oktatott a miskolci Bölcsész Egyesület magánegyetemén, a pécsi, a szegedi, a debreceni és budapesti egyetemen. Ebben az időben már tagja volt a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. 1996-ban a Társaság IV., római kongresszusán munkásságát Lotz-emlékéremmel jutalmazta, 2006-ban, a debreceni kongresszuson tiszteleti taggá választotta.

Tanári, nevelői erényei és eredményei épp olyan számottevőek és fontosak, mint publikációi. Nem az egyetemen és más intézményekben betöltött funkciói, tisztségei készítettek arra, hogy inspirálja, ösztönözze és irányítsa tanítványait, fiatalabb kollégái szakmai munkáját. Ő ezt nem a hivatali kötelesség kényszeréből tette, hanem hivatásból, a tudományművelés önzetlen vágyától hajtva. Tanárként igényes volt a tudományos képzésben, mesterként a beavatásban; tanítványainak a sorsát úgy követte nyomon, mintha mind a gyermekei lettek volna.

Diákja voltam, aztán tanártársa lehettem, amikor pedig nekem kellett átvennem a tanszék vezetését, segítőkészségében, emberi közvetlenségében éreztem igazán, mennyire fontos számára ez a tanszék. Közös volt a tanári szobánk, és néha mégis úgy alakult, hogy közös budapesti vonatkozásaink alkalmával beszélgethettünk igazán. Tanszéki munkáját egy pillanatra sem adta föl: részt vett a hallgatók alapképzésében, doktori témákat irányított – nélkülözhetetlen volt, és most mégis nélkülözünk kell.

Összekötő kapocs volt, mondták már korábban méltatói. Hogyan leszünk meg nélküle? Csak úgy, ha tanácstalanságainkban rá gondolunk. Aki itt piheni már örök álmát a Marianum melletti temető kertben.

Búcsúzom Tőle a tanítványok, a tanártársak és a nyelvész kollégák nevében.

Pihenése legyen nyugodt, emléke áldott.

PÉNTEK JÁNOS

REPERTÓRIUM

**A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XLI–L. ÉVFOLYAMÁNAK REPERTÓRIUMA**

A NyIrK-nek 1997 és 2006 között 12 füzetet jelent meg. A XLI. és XLII. évfolyam két-két füzetben, a XLIII–L. évfolyam pedig egy-egy füzetben (mint összevont 1–2. szám) látott napvilágot. A repertórium az évfolyamok anyagáról a szerzők betűrendjében, azon belül pedig a közlemények megjelenésének időrendjében tájékoztat.

Ajtay-Horváth Magda

Edgar Allan Poe magyar ha(ra)ngjai, XLIII (1999), 67–78.

Antal Árpád

Emlékezés a kilencvenéves Szabó T. Attilára, XLI (1997), 3–22.

Antal Balázs

Mester Béla: Hatalom, ember, technika Szilágyi István prózájában, XLIX (2005), 171–3.

Balázs Lajos

Keszeg Vilmos: Aranyosság népköltészetében. Népi szövegek, kontextusok, XLXVIII (2004), 115–46.

Bálint Emese

Biró A. Zoltán, Hétköznapi humorvilág, XLII (1998), 107.
A kódválasztás mintái szórványkörnyezetben, XLXVIII (2004), 43–72.

Bán Elek

Pacsai Imre: A páros szavak areális aspektusa az orosz nyelvben, XLI (197), 78.

Bányász Melinda

Jankovics József: Ex Occidente... XLIV (2000), 164.

Barcsay Andrea

Egyed Emese: Levevék fejemről Múzsák sisakomat, XLII (1998), 105–6.

Baricz Ágnes

Gábor Csilla: Religió és retorika. Tanulmányok a középkori, reneszánsz, barokk irodalomról, XLVI (2002), 144–8.
Horváth István–Tóth Tünde (szerk.): Balassi Bálint összes versei, XLVII (2003), 162–3.

E. Bártfai László

A tulajdonnév lokalista szemlélete, XLVII (2004), 113–6.

Bartha Katalin Ágnes

Egyed Emese (szerk.) Aranka György gyűjteményei. I. Az emberarcú gyűjtemény, XLIX (2005), 182–3.

Békési Imre

A mondatégsz mint jelentésegész, XLIII (1999), 125–8.

Bene Kálmán

Egy költő-színikritikus: Vajda János, XLII/2 (0998), 55–68.

Benkó Elek

Módszer és gyakorlat a székely rovásírás kutatásában, XLI (1997), 177–84.

Benő Attila

A kölcsönszavak meghonosodásának morfológiai kérdései, XL (2001), 49–62.

Román hatás a moldvai kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban, XLVII (2003), 105–16.

Szilágyi N. Sándor: Elmélet és módszer a nyelvészetben különös tekintettel a fonológiára, L (2006), 159–61.

Binder Pál

Bethlen Miklós levelezése a brassói városi tanáccsal, LV (2001), 133–9.

Biró Enikő

A közhelyek szerepe és helye a köznyelvi metaforikus szerkezetekben, XLIV (2000), 39–48.

Bíró Ferenc

Magánhangzóra végződő helynevek tőváltozatai a régi magyar családnevekben, XLII/2 (1998), 77–88.

Borcsa János

Emlékezés és önismeretigény, XLIII (1999) 3–28.

Tendenciák a romnai magyar irodalomban avagy a valóságirodalomtól a szöveg-irodalomig, XLIX (2005), 3–20.

Bota Szidónia

Sanda Golopenția: Chemarea maimilor negative, XLIV (2002), 157–158.

Büky László

Egy Karinthy-vers aktuális tagolása, XLII/2 (1998), 35–44.

Cseke Péter

Az *Erdélyi Fiatalok* szerepe a kisebbségi értelmiségnevelésben, XLI (1997), 23–36.

Csíki Margit

Nagygalambfalva helynevei, XLII/1 (1998), 103–6.

Csomortáni Magdolna

A csíki víznevek nyelvi elemzése, XLIV (2000), 49–68.

A csíki víznevek lexikális-morfológiai elemzése, XLVI (2002), 75–90.

Öt alcsíki település helynevei, XLIX (2005), 139–58.

A Hargita Megyei Csíkszentmihály község helynevei, L (2006) 139–54.

Ágoston Mihály: A Korpa hegyen innen. Földünk mai államnevei anyanyelvünkben, L (2006), 165–6.

Dávid Gyula

Tódor Ildikó: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. 1849–1905. B. Hajtó Zsófia, A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. 1905–1970. XLII/1 (1998), 107–9.

Vita Zsigmond, XLII/1 (1998), 121–4.

Demény Piroska

Sájter Laura: A magyar szecessziós dráma stílusa, XLV (2001), 145–8.

Ajtay-Horváth Magda: A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában. XLVII (2003), 164–6.

Természetelmény és díszítő indázás Bánffy Miklós írásművészetében, XLVIII (2004), 27–42.

Demeter Zsuzsa

Gyöngyösi István műveinek kiadástörténete, XLVIII (2004), 3–27.

Debreczeni Attila: Első folyóiratunk: Magyar Muzeum I–II, XLIX (2005), 180–2.

F. Diósszilágyi Ibolya

Péter I. Zoltán: Ady Erdélyben, XLVII (2003), 166–8.

P. Dombi Erzsébet

Szabó Zoltán: A magyar szépírói stílus történetének főbb irányai, XLIV (2000), 161–2.

Klaus-Jürgen Sembach: A szecesszió, XLIX (2005), 163–5.

Kemény Gábor: Bevezetés a nyelvi kép stilsztikájába, XLIX (2005), 169–71.

Máthé Dénes: A költői kép szemiotikai és irányzati vizsgálata a két világháború közti magyar költészetben, L (2006), 157–8.

Gabriele Fahr-Becker: Szecesszió, L (2006), 167–9.

Domokos Johanna

A fordítás szemiotikai elemzése, XLV (2001), 29–48.

Egyed Emese

Szent István alakja a XVIII. századi magyar irodalomban, XLV (2001) 95–108.

Küllös Imola: Költészet és népköltészet. XVII–XIX. századi világi költészet műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata, XLIX (2005), 184–7.

Sárkányölő Szent György az irodalomban, L (2006), 15–30.

Elekfi László

„Határozó“ és „jelző“ Brassainál és azóta, XLI (1997), 131–147.

K. Farmati Anna

A Codex Aureus, XLIII (1999), 85–92.

Fazakas Emese

A Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXI–XL. évfolyamának repertórium, XLI (1997), 89–108.

Brassai Sámuel és a nyelvújítás, XLII/1 (1998), 9–14.

Mátai Mária: Első magyar nyelvű verses imádságunk: A Laskai Sorok, XLIII (1999), 156–7.

Az *alá* igekötő használata az ómagyar kortól napjainkig, XLVII (2003), 77–96.

Fóris-Ferenczi Rita: A visszahatas kifejezése a magyar nyelvben történeti megközelítésben, XLIX (2005), 174–6.

A *fel*, *le*, *alá* igekötő jelentésszerkezete (I), XLIX (2005), 59–100; (II), L (2006), 101–32.

B. Fejes Katalin

A szintagmabokor értelmező felbontási lehetőségei, XLIII (1999), 119–24.

Fischer Lilla

Kristó Gyula (szerk.): Oklevélírás és narráció a középkori gyakorlatban. Középkori históriák oklevelekben, XLIV (2000), 119.

Gaal György

Kuszálik Péter: Erdélyi hírlapok és folyóiratok, XLI (1997), 73–5.

Brassai Sámuel és a kolozsvári egyetem, XLI (1997), 155–70.

Szabó Dezső kolozsvári diákévei, XLII/2 (1998), 23–34.

The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca. Compiled by Elemér Lakó, XLII/1 (1998), 116–8.

Engel Károly hetvenöt éves XLII/1 (1998), 119–20.

Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Jyväskylä, 2001. aug. 6–10, XLI (2001), 157–60.

Hugo Meltzl – Sámuel Brassai: *Acta Comparationis Literarum Universitarum*, XLVI (2002), 149–51.

Kristóf György irodalmi levelezése (I.), XLVII (2003), 125–40; (II.), XLVIII (2004), 117–225.

Sipos Gábor (szerk.): *A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményének katalógusa*, XLIX (2005), 159–63.

Asztalos Lajos: *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár*, XLIX (2005), 176–80.

Péntek János (szerk.): *A nyelvész Brassai élő öröksége*, L (2006), 162–4.

Görömbei András

Ötvenéves a NyIrK., L (2006), 3–4.

Grétsy László

Brassai Sámuel, a magyar nyelv öre – ellenőre, XLII/1 (1998), 3–8.

Gulya János

Egy európai nyelvemlék: a Halotti beszéd, L (2006), 57–70.

Haader Lea

A magyar nyelv történeti nyelvtana Brassai Sámuel tanításainak szemszögéből, XLII/1 (1998), 15–22.

Hajós József

Műszótörténeti bar(1)angolás, XLVI (2002), 121–6.

Hints Miklós

A Kolozs megyei Csegez, Bágyon és Sinfalva helynevei, XLVIII (2004), 132–42.

Horváth Izabella

A XVII. századi halotti prédikáció sajátos narratív eljárásai, XLIV (2000), 15–24.

Horváth László

Igék és igenevek kötött és szabad határozóinak aránya korai középmagyar szövegekben, XLIII (1999), 105–112.

Ille Erzsébet

Arany János széljegyzetei a nagyszalontai emlékmúzeum könyvtárában, XLIX (2005), 118–22.

István Anikó

Pozsony Ferenc: Adok nektek aranyvesszőt. Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról, XLV (2001), 148–50.

Ivácsony Zsuzsanna

Néprajzi látóhatár. Keszeg Vilmos – Vinga Gyula (szerk.), XLV (2001), 150–2.

Janitsek Jenő

Magyarlóna helynevei (Kolozs megye), XLIII (1999), 140–6.

A Kolozs megyei Gyalu helynevei, XLIV (2000), 141–59.

A Kolozs megyei Magyarléta helynevei, XLV (2001), 140–4.

A Kolozs megyei Ajton és Komjátszeg helynevei, XLVII (2003), 141–58.

A Kolozs megyei Várfalva és Aranyosrákos helynevei, XLVIII (2004), 126–32.

János-Szatmári Ildikó

Egy kéziratos Lessing-fordítás. Az irodalmi fabula elméletéről, XLIV (2000), 3–14.

Varga Imre – Pintér Márta Zsuzsanna: *Történelem a színpadon. Magyar történelmi iskoladramák a 17–18. században*, XLIV (2000), 167–8.

Dramagyűjtemény mint viselkedési kézikönyv, XLVII (2004), 82–92.

Jenei Teréz

Szóisméltó értelmezők egy Babits-regényben, XLI (1997), 51–6.

Joó Tamás István

Magyardécese helynevei, XLI (1997), 189–96.

Józsa István

Fényírás: Tarkovszkij példája, XLIII (1999), 79–84.
„Kisebbség” – jelentés nélküli fogalom, XLVI (2002), 105–12.

Kabán Annamária

Hol tart ma a stilisztika? Szerk. Szathmári István, XLII/1 (1998), 110–3.

Kádár Edit

Etnolingvisztikai vitalitás szórványban (Oltszakadát), XLIV (2000), 69–108.

Karsainé Dudás Magdolna

Offenzív polémia avagy szigorú számvetés. A (magyar) regény esztétikai kérdésköre Péterfy Jenő esszéiben, XLVII (2003), 3–47.

Keszeg Anna

Gábor Csilla: Káldi György prédikációi. Források, teológia, retorika, XLVI (2002), 155–6.

Kicsi Sándor András

A szem kétféle szemlélete és a számlálószók, XLI (1997), 57–62.
Tolcsvai Gábor: A magyar nyelv stilisztikája, XLII/1 (1998), 114–5.
Strukturális magyar nyelvtan. 2. kötet. Fonológia, XLII/2 (1998), 113–20.
Adalékok a népi dermatológia terminológiájához, XLIII (1999), 51–66.
Találós kérdések a gombával, XLIV (2000), 129–32.
A tulajdonnév lokális szemlélete, XLVIII (2000), 113–6.

Kiefer Ferenc

Brassai Sámuel és a XIX. század nyelvtudománya, XLI (1997), 113–8.

É. Kiss Katalin

Brassai Sámuel és a magyar generatív mondatszerkezet, XLI (1997), 119–30.

Király Emőke

Egy XVIII. századi kézirat a táncról, XLV (2001), 101–16.

Korchmáros Valéria

Egy Karinthy-vers aktuális tagolása, XLII/2 (1998), 35–44.

Kovách Géza

Berde Mária levelei Veress Endréhez, XLIX (2005), 135–8.

Kozma Dezső

A műfordítás mint a nemzetközi irodalom egyik lehetősége, XLVII (2003), 97–104.

Köllő Károly

Mircea Popa: Aprecieri literare și culturale româno-maghiare, XLIII (1999), 150–1.

Könczei Csongor

Sárosi Bálint: A hangszeres magyar népzene, XLII/1 (1998), 115–6.

Lőrinczi Réka

Brassai Sámuel könyvtárának nyelvészeti részlegéről, XLII/1 (1998), 73–84.

Magyary Ágnes

A szerelem válsága. (Kísérlet Peteei noveláinak értelmezésére), XLII/2, 69–76.

Málnási Ferenc

- Thomann Mónika – Tóth Kornélia: Magyar diákszótár, XLI (1997), 81–84.
 Szikoráné Kovács Észter: Verselemzések szövegtani keretben, XLIII (1999), 151–2.
 Szathmári István: Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemlélítve. XLIX (2005), 165–7.

Máté Jakab

- A pragmatika és a jelenésztan szerepe a nyelvészeti kutatásban, XLII/2 (1998), 45–54.
 Zsilka János, XLIII (1999), 159–60.

Máthé Dénes

- A költői kép strukturalista és generatív megközelítésének néhány sajátossága, XLIV (2000), 25–8.
 Az expresszionizmus költői képtípusainak a vizsgálatához, XLVI (2002), 91–104.
 A szürrealista képalkotás vizsgálatához, XLVII (2003), 59–74.
 Zlinszky Aladár stilisztikai munkásságáról, L (2006), 87–100.

Máthé Zsuzsa

- Párhuzamok Sík Sándor művészetfilozófiai gondolatai és napjaink irodalomelméleti irányzatai között, XLII/2 (1998), 3–22.

Molnár Bodrogi Enikő

- Enyedi György válogatott művei, XLII /2 (1998), 101–3.

Mózes Huba

- A szonett formaváltozatai, XLVI (2002), 3–40.

Murádin Jenő

- Kiss András: Más források – más értelmezések, XLVIII (2004), 143–4.

Murádin László

- Onomastica uralica. Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages. Edited by István Hoffmann, XLV (2001), 152–3.
 Vigh Károly: Marosvásárhelyi helynevek és földrajzi közsavak, XLI (1997), 79–80.
 Szabó Zoltán hetvenéves, XLI (1997), 85–6.
 Háromszéki helynevek, XLII/2 (1998), 97–8.
 Hármásfalu: Székelyszentistván, Csokfalva, Atosfalva helynevei (Maros megye), XLIII (1999), 138–9.
 Márton Gyula: A Szilágysági Nyelvatlasz, XLIV (2000), 162–3.
 Az összefoglaló fogalmak hiánya a moldvai csángó nyelvjárásban, XLIV (2000), 125–8.
 Janitsek Jenő nyolcvanéves, XLIV (2000), 171–2.
 Péntek János: Népi nevek, népi hagyományok, XLVIII (2004), 153–5.
 Cs. Nagy Lajos: Lexikológiai vizsgálatok Medvesalján, XLVIII (2004), 157–9.

Cs. Nagy Lajos

- A 3. személyű birtokos többes voltának jelölése s birtokszón a szlovákiai Medvesalja és környéke idősebb nemzedékének nyelvében, XLIII (1999), 93–100.
 Kognitív szempontok Brassai gondolkodásában, XLIII (1999), 113–8.
 Sz. Bozóki Margit – Szabó József: Koppány menti tájszótár, XLIV (2000), 165–6.

Nagy Zsófia Borbála

- Séták a természet könyvében. Caroline Pichler *Hasonlatosságai*-nak magyar fordításáról, XLIV (2000), 109–16.

Nyeste Miklós

- Krasznai helynevek, XLII/2 (1998), 95–6.

Olosz Katalin

- A Kisfaludy Társaság néköltészeti tevékenysége a XIX–XX. század fordulóján, XLVI (2002), 42–52.
Folklórgyűjtő diákok a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban a XIX. század végén és a XX. század elején, XLIX (2005), 101–12.

Orza, Rodica

- Ion Mării: Harta lexicală semantică, XLVI (2002), 154–5.
Magdalena Vulpe: Opera lingvistica I, XLVIII (2004), 156–7.

Palkó Attila

- Magyaró helynevei, XLI (1997), 64–72.

Pávai Gyula

- Ismeretlen Mikszáth-névjegy Aradon, XLI (1997), 63.
Bejegyzések Hollóssy Kornélia, a „csalogány“ emlékkönyvében, XLII/2 (1998), 89–94.

Péntek János

- Kontaktusjelenségek és folyamatok a magyar nyelv kisebbségi változataiban, XLI (1997), 37–49.
Emlékezés Brassai Sámuel halálának 1000. évfordulójára, XLI (1997), 111–2.
Regionalitás és egyetemesség a kolozsvári nyelvészek munkásságában, XLI (1997), 171–6.
Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón, XLII/2 (1998), 112–3.
Máté Jakab: A 19. századi nyelvtudomány rövid története; Máté Jakab: A XX. századi nyelvtudomány történetének főbb elméleti és irányzatai, XLIII (1999), 163–5.
A hiány tünetei a külső régiók magyar nyelvi változatában, XLV (2001), 117–24.
Máté Jakab (1926–2001) XLV (2001), 160–2.
Zsemlyei János (1936–2003) XLVII (2003), 169–70.

- A belső tagolódás kérdése a moldvai magyarban a szóföldrajz alapján, L (2006), 31–56.

Pethő Ágnes

- A filmvásznon felülírásai, XLV (2001), 3–28.

Pletl Rita

- Széchenyi *Önismeret*-ének műfaji kérdései, XLVI (2002), 53–74.

Pop, Ion

- Balogh Dezső, XLIII (1999), 159.

Popa, Mircea

- Gavril Scridon, XLI (1997), 87.

Sándor Katalin

- Egy „kísérleti“ antológia margójára. Képvessék '78-ból, XLVII (2003), 45–64.

Sas Péter

- Kelemen Lajos és Móricz Zsigmond találkozása a levelek tükrében, XLI (1997), 185–88.
Erdélyi levelek Hómant Bálinthoz, XLII/1 (1998), 85–102.
Bisztray Gyula visszaemlékezései Kelemen Lajosról, XLIII (1999), 135–7.
Mozzانات a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum történetéből, XLIV (2002), 133–40.
Herepei János tudományszervezői munkássága a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban (1938–1944), XLV (2003), 75–94.

Schmidt Erika

- Brassai és az idegen nyelvek oktatása, XLII/1 (1998), 39–44.

Simoncsics Péter

- Pragmatika és modalitás: a helyesírás útmutatása a *t* végű igék konjunktív-

szának morfonológiájához, XLIX (2005), 123–34.

Szabó József

Történelem és népi szemléletmód a szegedi tájnyelv szókészletében, XIII (1999), 43–50.

Szabó T. Attila

A moldvai csángó nyelvjárás szókinccse, XLV (2001), 125–32.

Szabó Zoltán

Bencze Loránd: Mikor Miért Kinek Hogyan, XLI (1997), 76–7.

Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és a postmodern korában, XLI (1997), 197–200.

Lőrinczy Huba: Ambrustól Máraihoz, XLII/2 (1998), 99–100.

Lőrinczy Huba: Búcsú egy kultúrától. Márai Sándor: A Garrenek műve, XLIII (1998), 147–9.

Mózes Huba: Kötött formájú költemények antológiája, XLII/2 (1998), 110–1.

Büky László: Füst Milán metaforahasználatának alapja szótárszerű feldolgozásban, XLVI (2002), 143–4.

A szó alkalmazott stilisztikai megközelítésben, XLVIII (2004), 105–12.

Az asszociatív viszonyok stílustörténeti jelentősége, L (2006), 7–14.

Szász Lőrinc

Büky Béla, XLIII (1999), 161.

Szathmári István

A nyelv, a beszéd, a stílus és a szöveg összefüggéséről, XLIII (1999), 101–4.

Ötvenéves a NyIrK, L (2006), 4–5.

Szépe György

Brassai Sámuel – többek között – mint alkalmazott nyelvész, XLII/1 (1998), 23–32.

Szikszai Mária

Keszeg Vilmos: Egy Hir adás a' késő maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombíratok, L (2006), 155–6.

Szilveszter László Szilárd

Allúzió és ironia József Attila költészetében, XLVIII (2004), 73–84.

Bednagycs Gábor – Bengi László – Kulcsár Szabó Ernő – Szegdy Maszák Mihály (szerk.): Hang és szöveg – Költészeti kérdések lírai modernségben, XLVIII (2004), 151–3.

Az antik ironiakoncepciótól az antitextus fogalmáig, XLIX (2005), 21–40.

Komikum és tragikum értékpozíciói között. Az ironia esztétikai dimenziói a modernizmus első szakaszában, L (2006), 71–86.

Tamásné Szabó Csilla

Kulcsár-kódex, XLIII (1999), 152.

A *-dogál/ -degél/ -dögél* deverbális igeképző a XVI–XVIII. században, XLIV (2000), 117–24.

Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* deverbális igeképzőinek használati köre a különböző nyelvi szinteken, XLV (2001), 63–74.

Péntek János: A nyelv ritkuló légköre, XLVI (2002), 152–3.

A. Molnár Ferenc – M. Nagy Ilona (szerk.): Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből, XLVII (2003), 159–61.

Haader Lea – Papp Zsuzsanna: Gömöri kódex, XLIX (2005), 167–9.

Terts István

Tudománytörténeti dohogások Brassai Sámuel ürügyén, XLII/1 (1998), 33–8.

Tóth Zsombor

Szenczi Molnár Albert: Psalterium Ungaricum 1607, Szent Dávidnak Zsoltári, XLII/2 (1998), 104–5.

Wacha Balázs

Brassai előtt, Brassai után, XLII/1 (1998), 45–68.

Vallasek Júlia

A műfordítói interpretáció, XLIII (1999), 29–42.

Varga László

Brassai Sámuel és kortársai a magyar mondat hangsúlyozásáról, XLI (1997), 148–54.

Váradí Izabella

József Attila pszichoanalitikus kéziratának története, XLIX (2005), 41–58.

Vasiliu, Gabriel

A XI. országos nyelvtudományi értekezéslet, XLI (1997), 207.

Marius I. Oros: Studii de toponimie, XLI (1997), 203–7.

Romulus Todoran: Contribuții la studiul limbii române, XLIII (1999), 158.

Tomnița Tomescu: Numele de persoană la români. Perspective istorice, XLV (2001), 153–4.

Borbély Anna: Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások magyarországi románok közösségében, XLVI (2002), 159–60.

Veszprémi Eszter

A *búbosbanka* lexéma tájnyelvi vizsgálata a romániai magyar nyelvjárásokban, XLIII (1999), 129–34.

Villányi Péter

Egy helyi nyelvjárás jellemzői, XLVI (2002), 127–36.

Idegen nyelv félreértése mint a népi humor forrása, L (2006), 133–8.

Vizsoly Kisgyörgy Beáta

A Kovászna megyei Kézdiálbis helynevei, XLVI (2002), 137–8.

Vogel Zsuzsa

Faludi Ferenc (olvasó)közönsége, XLVIII (2004), 93–104.

Vöő Gabriella

Csögör Enikő: Tordatúr hiedelemvilága, XLII/2 (1998), 108–9.

Zsemlyei Borbála

Brauch Magda: Magyarról magyarra. Nyelvművelő írások, XLV (2001), 154–6.

Szemponok a kicsinyítő képzők történeti vizsgálatához, XLVII (2003), 117–24.

Zsemlyei János

Murádin László: Anyanyelvünk ösvényein, XLI (1997), 201–2.

Vámszer Márta (1927–2001), XLV (2001), 160.

Zsigmond Győző

A Kovászna megyei Dálnok helynevei, XLVI (2002), 138–42.

TAMÁS MAGDOLNA